

GEOGRAFI

FOR REALKLASSEN OG
GYMNASIET

AF

C. C. CHRISTENSEN

OVERLÆRER VED ROSKILDE KATEDRALSKOLE

INDHOLD:

*ØSTERSØ- OG VESTERHAVS-
LANDENE*

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

—
MDCCCCVIII

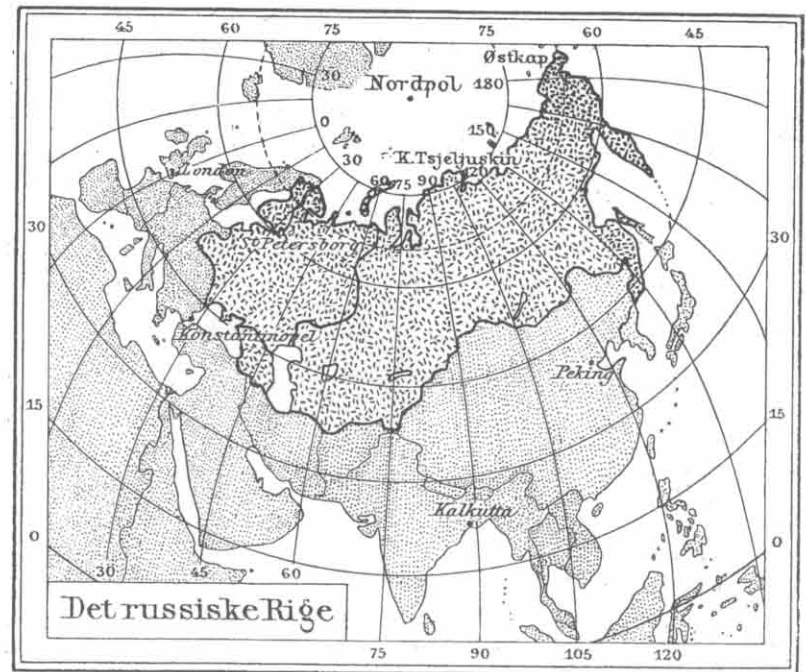
Rusland.

5 Mill. □ Km. (91000 □ Mil) med ca. 116 Mill. Indb. (beregnet for 1904).

Rusland er det største Rige i Europa. Det omfatter Halvdelen af Verdensdelen og over en Fjerdedel af dens Beboere. Men den russiske Kejser hersker desuden over Finland og

Henvisningerne til Atlasset gælder

C. C. Christensen og A. M. Krogsgaard: Atlas for Mellemkolen.

til Dets efter Heltner

Nord- og Nordvestasien, saa at det samlede russiske Rige udgør ikke mindre end $22\frac{1}{2}$ Mill. □ Km. (ca. 400.000 □ Mil) og et Omraade, der er mere end det dobbelte af hele Europa. Allige-

vel bidrager Rusland kun i ringe Grad til at give Europa dets Særpræg. Det er baade i Beliggenhed og Naturforhold mere et halvasiatisk end et europæisk Land, og da den vesteuropæiske Kultur først sent begyndte at trænge ind i Landet, staar det russiske Folk som Helhed endnu langt tilbage for de fleste andre europæiske Nationer.

Man anslaa Jordens Landmasser til ialt 135 Mill. □ Km. Heraf udgør

det britiske Rige	29 Mill. □ Km.	(21 %)	med ca. 400 Mill. Indb.
det russiske	— 22½ — —	(17 %)	— 146 —
det kinesiske	— 11 — —	(9 %)	— 350 —
de forenede Stater	10 — —	(8 %)	— 100 —

Det russiske Rige er altsaa den næst største og tredje folkerigeste Stat paa Jorden.

Beliggenhed. Rusland ligger mellem Østersøen og Ural, Ishavet og det sorte Hav. Mellem dets Nord og Sydpunkt er der 25 Breddegrader, en Afstand, der svarer til en Rejse paa Donau fra Udspring til Munding, alle Krumninger medregnede. Vestpunktet ligger i Polen (18° ø. f. Gr.). Regnes Østgrænsen ved Ural (60° ø. L.), bliver Afstanden fra Vest til Øst omtrent den samme som fra Nord til Syd.

Spørgsmaal: I hvilke Zoner ligger Rusland?

Hvorledes bestemmes den nordlige Polarkreds?

Hvor højt (o: hvormange Grader) kommer Solen paa Himlen Kl. 12 Middag den 21. Juni og den 21. December ved Ruslands Nordpunkt og Sydpunkt?

Naar Klokken er 12 i Varsjava, hvormeget er den saa i Jekaterinburg i Ural? og ved Beringsstrædet?

Grænser. Rusland er mod Øst og Sydøst landfast med Asien og grænser her til egne Besiddelser. Uralkæden, det kaspiske Hav og Kaukasus er gode Naturgrænser. Men mellem Ural og det kaspiske Hav er der paa en Strækning af 375 Km. (50 Mil) intet Naturskel. Europa gaar her jævnt over i Asien. Denne saakaldte „uralske Folkeport“ har fra gammel Tid af været de asiatiske Folks Vej ind i Europa.

Vesterpaa grænser Rusland til Rumænien, Østrig, Tyskland, Finland og Norge. Grænserne er her næsten overalt kun politiske o: kunstige. Det er Krige og Voldshandlinger (f. Eks. Polens Deling), der har bestemt deres Løb. Til Gengæld er de her ogsaa mest udsatte for i Fremtiden at flyttes.

A. Naturforhold.

Have. Skønt Rusland beskylles af tre Have, er det dog en udpræget Landstat. Fra Moskva er der 700 Km., fra Perm endog 1100 Km. til den nærmeste Kyst. De russiske Kysthave har desuden ikke den Betydning for Samkvem og Handel som Havene i Vesteuropa.

Mindst Værdi har *Ishavet*, hvis Kyst en stor Del af Aaret er blokeret af Is, medens Landet indenfor er øde Tundra. Dog er Ishavskysten ikke saa kulturfjendsk som Asiens og Amerikas Polarkyster, idet den i Sommertiden er tilgængelig for Skibsfart og heller ikke helt mangler Byer. Af stor Betydning er navnlig *det hvide Hav*, der sydpaa naar helt ind i Skovbæltet. Ved Ishavskysten ligger ogsaa Ruslands eneste helt isfri Havn, Katharinahavn (ved Indsejlingen til Byen Kola). Saa langt mod Nordøst virker endnu Golfstrømmen. Langs Kysten af den lappiske Halvø drives i Sommertiden et ret betydeligt Fiskeri. Den bjærgrige Dobbeltø *Nóvaja Semljá* (o: Ny Jord) er derimod et ægte Ishavsland, opfyldt af Gletsjere og uden fast Beboelse. Kun Jægere og Fiskere besøger nu og da dets Kyster.

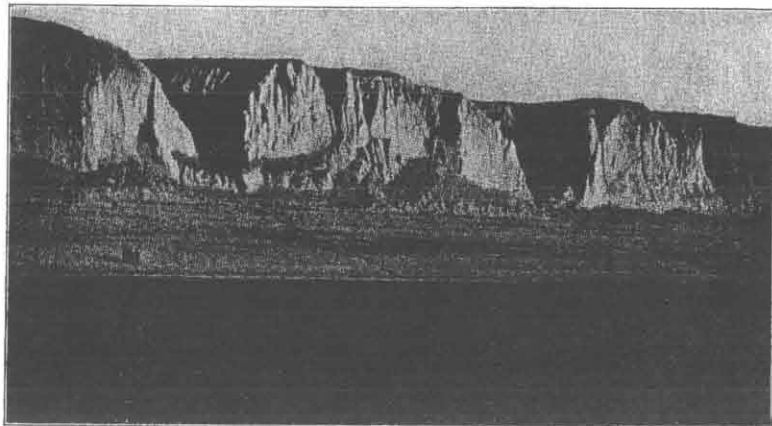
Af langt større Betydning er *Østersøkysten*. Her ligger Hovedstaden og mange vigtige Havnebyer. Dog standser ogsaa Isen her Skibsfarten en stor Del af Aaret. Baade *den finske Bugt* og *Rigabugten* er tillagte i 5 til 6 Maaneder.

Ogsaa *det sorte Havs* Nordbred er om Vinteren spærret af Is. Dette Havs Betydning indskrænkes desuden derved, at Adgangen fra Middelhavet ikke er fri. Handelsskibene maa betale for at sejle gennem Dardanellerstrædet, og for Krigsskibe er dette Stræde endog helt lukket. Det *asovske Hav*, der skilles fra Sortehavet ved Halvøen *Krim*, er paa Grund af Donflodens Dyndaflejring saa lavvandet (største Dybde 10 m.), at Korndamperne maa kaste Anker flere Mil fra Kysten og lade ved Hjælp af Lægtene. Næsten Halvdelen af Aaret er det islagt.

Overfladen. Det meste af Rusland er Sletteland (*den øst-europæiske Slette*). Først helt ude paa Grænsen findes der lave Bjerge: i Øst *Uralkæden*, i Syd *de krimiske Bjerge*.

1. **Den østeuropæiske Slette** er det største Sletteland i Europa. Mil efter Mil kan man rejse uden at træffe andre Ujævnheder end de Dale, der er opstaaet ved Flodernes Udgrav-

ning. Langt den største Del af Landet ligger under 200 m., og kun enkelte Steder, som i *Valdajhøjene* mellem St. Petersborg og Moskva og i *Volgaskrænten*, naas Højder paa omkr. 350 m. Denne jævne Overflade er en Følge af Slettens rolige geologiske Udvikling. Jordlagene ligger næsten overalt i *vandret Stilling*, ganske som de er blevet aflejret i de Have, der til forskellige Tider dækkede Landet. Dog ser man ikke meget til disse Havdannelser, da de de fleste Steder er skjult af ganske unge Jordlag. I Nord- og Mellemrusland er det *Morænedannelser*, der

Volgaskrænten. (Efter Ratzel.)

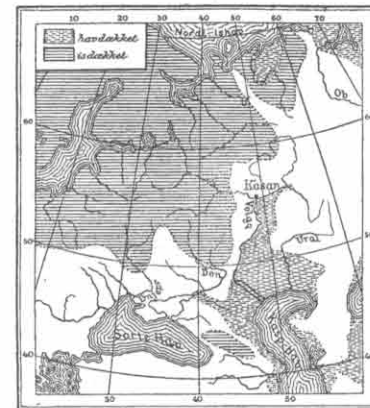
især er stærkt udviklet i de sørige Egne omkring den finske og den rigaiske Bugt, hvor Overfladen ligesom i Danmark bølger i Bakke og Dal, og Jorden er oversaaet med skandinaviske Fjældblokke. Morænedannelserne er overvejende Sand og derfor ikke meget frugtbare. Nordpaa er de for en stor Del igen overdækket af senere dannede *Tørvelag* (Tundrajord).

I Sydrusland bestaar Overfladen af *Løss*, en lysegul Lerart, der ligesom i Kina er hidført af Vinden. Løssen er yngre end Morænedannelserne, hvad man kan se deraf, at den dækker den sydlige Del af disse. Den er meget frugtbar, især i Vest, i Lillerusland, hvor den i indtil en Meters Dybde er blandet med Muld, der skyldes Steppegræsser, som tidligere har vokset her. Denne „sorte Jord“ (Tjernosom) er Ruslands bedste Hvedeland.

Under Istiden naaede det kaspiske Hav langt længere mod Nord. Dets Vestgrænse var Volgaskrænten, der altsaa oprinde-

lig er en Kystklint. Denne gamle Havbund er ganske flad, og Overlaget bestaar her af stærkt saltholdigt Sand og Ler.

2. **Uralbjærgene** (Ural, ostjakisk, = Bælte) er den længste Bjergkæde i Europa (2500 Km., 350 Mil). Men Bredden er ikke ret stor, og Kamhøjden naar kun 4—500 m. Enkelte Toppe hæver sig dog til over 1600 m. Paa den europæiske Side stiger Ural jævnt, og i den midterste Del, hvor den mest be-

Rusland i Istiden.

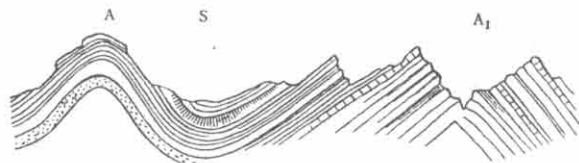
staar af Højflader, kan man passere Kammen næsten uden at mærke, at man kommer over en Bjergkæde. Men hvor lave Uralbjærgene end er, er de dog høje nok til at fortætte Luftens Fugtighed. De er derfor *skovklædte* selv langt mod Syd, hvor de dog paa begge Sider er omgivet af næsten regnløst Steppe-land. Uralskovene er Urskove, i hvis Vækst ingen Mennesker har grebet ind. Bjørn og Elsdyr er her endnu hyppige.

Ural er et af Jordens *metalrigeste* Bjerge. I Kvartsaarerne, der gennemsætter Bjergmassen, sidder Guldet indsprængt i større eller mindre Korn, og ved Stenenes Hensmuldren føres det ned i Flodsandet, hvor det udvadskes. Ural er ogsaa Hovedfindestedet for Platin; desuden forekommer Jærn, Kobber, Kul og en Mængde Ædel- og Halvædelstene. De vigtigste Miner ligger alle paa den asiatiske Side, især omkring Byen Jekaterinburg.

Ural deles i det *skovrige* Ural i Syd, det *metalrige* Ural i Midten og det *øde* Ural i Nord. Her ligger det højeste Punkt *Toll-póss* (1660 m.).

Ural hører til de saakaldte *Folde-* eller *Kædebjærg* ∴ Bjærg, der er dannet ved en S sammenskydning af Jordlagene. Man antager, at en saadan Foldning skyldes Jordklodens stadige Afkøling. Herunder trækker Jordkernen sig stærkere sammen end Skorpen, der allerede er næsten helt afkølet (∴ dens Varme skyldes kun Solen). Skorpen tvinges derved til at rynke sig, og saaledes opstaar et Kædebjerg. Saadanne Foldninger er foregaaet lige fra de ældste Tider, og Kædebjærgene er derfor af meget forskellig Alder. Nogle som Alperne og Apenninerne er først dannet i Tertiærtiden, andre og deriblandt Ural er langt ældre. De sidst foldede Lag i denne Bjergkæde stam-

mer fra Kultiden, og Foldningen antages derfor at være foregaaet i denne Periode. Siden da er der hengaaet Millioner af Aar, og da en Række for-

Gennemsnit (Profil) af foldede Jordlag.

A og A¹ kaldes i Geologien en Sadel (en Antiklinal), S et Trug (en Synklinal).

skellige Kræfter (Sol, Frost, Regnbække, Floder og Is) uafbrudt har arbejdet paa Bjærgkædens Nedbrydning, er det kun Rødderne af de oprindelige Uralbjærg, der nu staar tilbage.

3. **De krimiske Bjærg** naar omtrent samme Højde som Uralkæden. Ogsaa de er Foldebjærg, men langt yngre, idet ogsaa Lag fra Tertiærtiden er foldede. De er vistnok dannet samtidig med Kaukasus og har oprindeligt udgjort den vestlige Fløj af denne Kæde. Det er lyse Kalkbjærg, der falder stejlt ned mod Sortehavet. De yder Læ mod de kolde Nordenvinde, og langs deres Sydfod har Plantevæksten derfor et helt sydeuropæisk Præg. Det er Ruslands „Riviera“, et yndet Opholdssted for Rigmænd og derfor oversaaet med Kursteder, Villaer og Slotte med prægtige Haver og store Parkanlæg.

Vandløb. I det russiske Sletteland naar Flodnettets en større Udvikling end i noget andet Land i Europa. Man regner, at der i Rusland ialt findes henved 150 sejlbare Vandløb, hvis samlede Længde kan naa Jorden to Gange rundt. Da de alle løber i Lavland, hvor Faldet er ringe, er de rolige og sejlbare Strømme, og de har derfor fra gammel Tid været Hovedvejene for Samfærdslen gennem Sletten. Ved deres Bredder er Ruslands vigtigste Byer vokset op, og langs dem rører Livet sig stærkt ligesom ved Kysterne i andre Lande.

De russiske Floder er sejlbare næsten lige til deres Udspring, og da Vandskellene kun er svage Forhøjninger, brugte man i tidligere Tid at drage Baadene over paa særlige Slæbeveje fra en Flod til en anden. Senere har man anlagt *Kanaler* mellem de fleste Hovedfloder, saa at man nu kan sejle fra Østersøen til Ishavet, til det kaspiske og det sorte Hav. Fra Rusland er Kanalerne ført videre ind i Sibirien, og Dampere paa indtil 4 m.'s Dybde kan fra Østersøen naa frem lige til Baikal-

søen. Flodernes og Kanalernes Betydning er i Rusland saa meget større, som Landevejene er yderst slette, og Jærnbane-nettet endnu meget tyndt.

Men alt dette gælder kun om Sommeren. I den lange Vinter fryser Floderne til, og først i April—Maj, for de nordlige Floders Vedkommende endog først i Juni, bryder Isen op. Saa følger der mægtige Højvande, der varer Uger, undertiden Maaneder. Først derefter kan den regelmæssige Flodfart begynde.

Paa Landets Overflade har de russiske Floder øvet stor Indflydelse. De har udskaaet sig brede Strømdale, og idet Vandskellene og deres Omgivelser er blevet staaende som Højderygge, er det oprindeligt jævne Land lidt efter lidt omdannet til en bølgeformet Vekslen af Bakker og Dale. Ruslands vigtigste Vandløb er

til Ishavet: *Petsjóra, Dvina,*

til Østersøen: *Nevá, Dyna, Njemen, Weichsel,*

til det sorte Hav: *Dnjestr, Dnjepr, Don,*

til det kaspiske Hav: *Volga og Urál.*

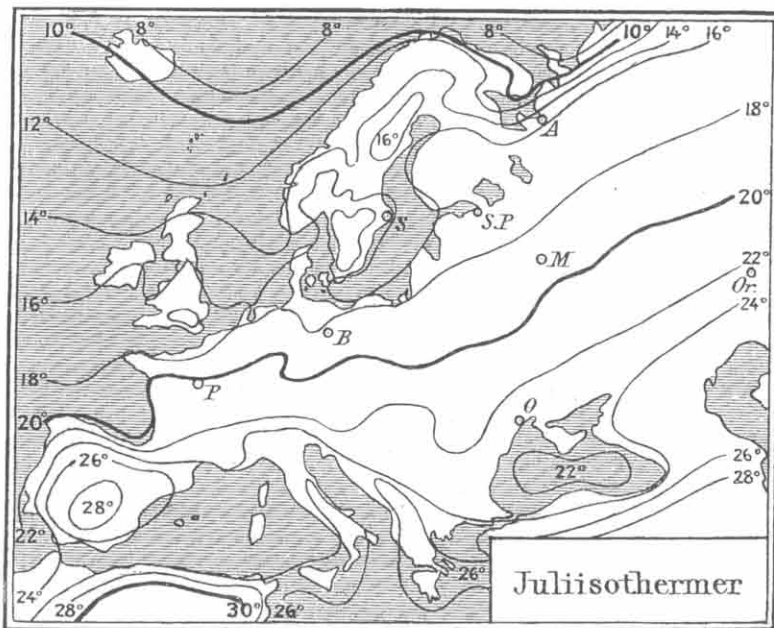
Volga er Europas største Flod (ca. 3500 Km.) og den vigtigste Færdselsaare gennem den østeuropæiske Slette. Tusinder af Skibe færdes paa dens rolige, brede Vande. Alene til Godstransport anvendes 7000 Skibe med 200.000 Mands Besætning. Over 10 Millioner Menneskers Ve og Vel afhænger af den store „Moder Volga“. Ved dens Bredder ligger 40 Stæder, 1000 Landsbyer, og dens Fiskerigdom er saa stor, at man har kaldt den Ruslands Forraadskammer. *Volga* udspringer paa Valdajhøjene; den danner ved Kasan et skarpt Knæ og et andet længere i Syd. Paa den sidste Strækning naar den ved Foraarshøjvande en Bredde af 48 Km., saa at Skipperne fra Flodens Midte ikke øjner Land, men maa styre efter Kompas. Ved sin Udmunding i det kaspiske Hav danner den et ørigt Delta. *Volgas* vigtigste Tilløb er *Oka* og *Kama*. Sammen med alle sine Bifloder afvander den et Areal, der er 3 Gange saa stort som Frankrig.

Dnjepr er den eneste russiske Flod, der danner Vandfald. I sit Mellemløb strømmer den nemlig hen over en Granitryg, der naar helt op i Overlaget, og derved opstaar der en Række Strømsnævninger, der danner Hindring for Skibsfarten.

Søer. Nordrusland og Østersøprovinserne 3: de Egne, der har været stærkest dækket af Isen, er meget rige paa Søer. De to største, *Ládoga* (18.000 □ Km.) og *Onega* (udt. Anjæga) (10.000 □ Km.), ligger i den Lavning, der forbinder det hvide Hav med Østersøen. De er Levninger af en gammel Havbugt, og her lever endnu Sæler. Andre større Søer er *Ilmensøen* og *Peipussøen*.

Det øvrige Rusland er søfattigt, men i den vestlige Del rigt paa Sumpe og Moser, der i Foraarstiden gør store Strækninger næsten utilgængelige. Det største sammenhængende Sumpland er *Rokitnosumpene* i Vestrusland, af hvilke dog store Strækninger i nyere Tid er tørlagte.

Paa den gamle Havbundsjord nord for det kaspiske Hav ligger en Mængde Saltsumpe uden Afløb. Den største er *Elton-*

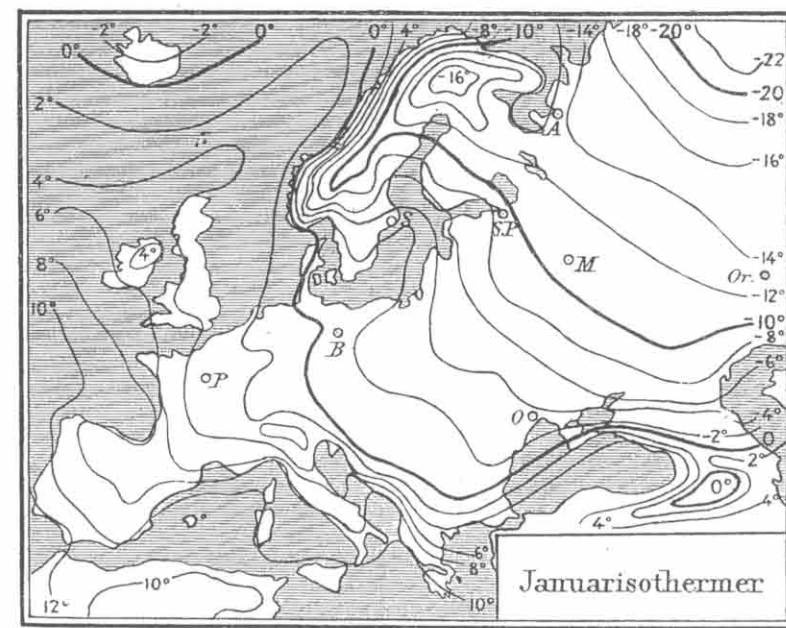
efter Hann.

soen. Den er kun en halv Meter dyb, men dens Bund er dækket af et mange Meter tykt Saltlag, der ved Vandets Fordampning i Sommertiden hvert Aar vokser.

Klima. De nordligste Dele af Rusland ligger paa Bredde med Midtgrønland, de sydligste med Bordeaux. Som Følge heraf er Varmen meget forskellig i Nord og Syd. Langs Ishavets Kyst er Aarsvarmen 6—8° under 0, paa Sydkysten af Krim 12° over. Men i een Henseende er Klimaet ens. Det er overalt et udpræget *Fastlandsklima* med stor Forskel mellem Sommer og Vinter, og det er overalt koldere end paa tilsvarende Bredder i Vesteuropa. Aarsagen hertil er Ruslands og Sibiriens uhyre Landflader, der i Sommertiden opvarmes stærkere end

Havet i Vest, men i Vintertiden afkøles endnu langt stærkere, fordi Landet da er dækket med Sne, hvad der i høj Grad fremmer Varmeudstrålingen.

Forskellen mellem Vest- og Østeuropas Klima ses bedst ved at betragte *Isothermelinjernes* (∴ Ligevarmelinjernes) Løb paa et Europaskort. Vi vil da se, at disse Linjer om Sommeren gaar langt højere mod Nord i Rusland end i Vesteuropa, men om Vinteren derimod langt sydligere. I Vesteuropa ligger

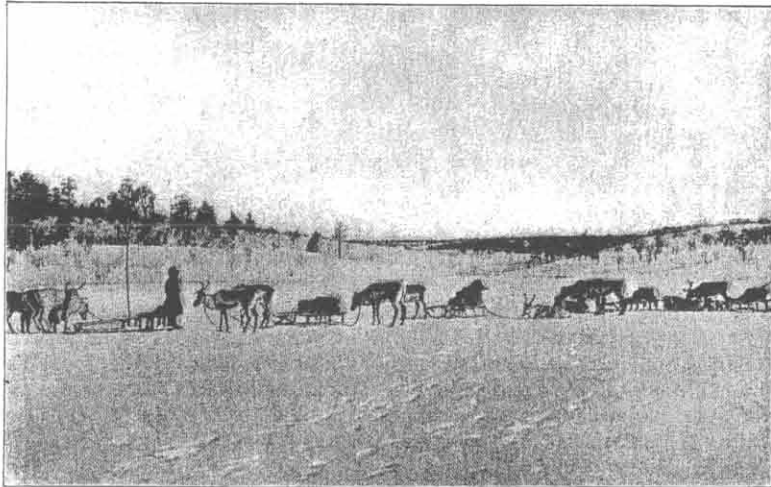

efter Hann.

Sommer- og Vinterisothermer altsaa nær hinanden (∴ Kystklima), i Østeuropa fjært fra hinanden (∴ Fastlandsklima). Vinterisothermernes Forløb viser tillige, at Kulden i Rusland tiltager, jo mere man rejser mod Øst, ∴ jo længere man kommer bort fra Havet. Orenburgs Vinter er f. Eks. koldere end Vinteren i Archangelsk.

Isothermekortene viser os dog kun Gennemsnitsvarmen, men for rigtig at kunne bedømme, hvad et Fastlandsklima er, maa vi tillige kende de *højeste* og *laveste* Temperaturer, der normalt kan indtræffe. I den nordøstlige Del af Rusland (ogsaa i Moskva) har man hver Vinter indtil 40—50° Kulde, saa at Kviksolvet i Thermometrene fryser, og baade ved Østersøen og det sorte Hav, hvor Klimaet er mildest, forekommer Kuldegrader paa indtil 20—30°. Omvendt kan man om Sommeren helt oppe i Nordrusland have indtil 30°s Varme. Forskellen paa den højeste og laveste Temperatur er i Vestrusland 55°, ved Ural 75. Kun de Planter og Dyr, der kan taale saadanne Spring i Varmegraden, kan derfor leve i Rusland.

Regnmængden er i det hele mindre end i Vesteuropa og aftagende fra Østersøen (60 ctm.) ned mod det kaspiske Hav (14 ctm.). Overalt, hvor den er mindre end 20 ctm., er Agerbrug uden kunstig Vanding umuligt. Med Undtagelse af de allersydligste Strøg er Sommeren overalt i Rusland den regnrigeste Tid. Dog falder der i det meste af Landet ogsaa rigelig Sne, og da Temperaturen om Vinteren altid holder sig under 0, bliver Sneen liggende. Man kan i Januar køre i Kane over een sammenhængende Snemark fra Archangelsk til Odessa.

Paa Grænsen af Skov og Tundra. (Efter Sievers.)

Det russiske Klima er ikke saa blæsende som vort. I de aabne Steppeegne raser dog i Vintertiden frygtelige *Snestorme* (Buraner). Tusinder af Dyr omkommer undertiden i en saadan Storm.

Plantebælter. Man kan dele Rusland i 3 naturlige Plantebælter: *Tundraen*, *Skoven* og *Steppen*. Hertil har saa Mennesket føjet et fjerde Bælte *Agerlandet*. Det er Vinterens forskellige Længde og i Syd den aftagende Regnmængde, der sætter Grænser mellem disse Bælter. (Se Plantekortet i Atlasset.)

1. **Tundraen** (af finsk tuntur σ : øde Land) omfatter det meste af Nordrusland ned til Polargrænsen. Vinteren varer her i 9 Maaneder, og paa Grund af de høje Kuldegrader fryser Jorden dybt ned. I den korte Sommer er Solen næsten uafbrudt paa Himlen, men da den staar lavt, varmer

den ikke meget. Derfor tør kun lige den øverste Del af Skorpen. I disse Egne er al Trævækst umulig. Lavningerne, hvor Jorden paa Grund af det større Snedække ikke har været frosset saa dybt, omdannes til bundløse Sumpe, fyldte med Tørvemos, Siv og Halvgræsser. De højere liggende Egne er derimod mest bevokset med Rensdyrlav, og paa tørre, solvarme Skraaninger kan der ogsaa træffes lave, fleraarige Urter, der i Polarsolens uafbrudte Lys hurtigt udvikler et broget Blomsterflor. Af træagtige Planter forekommer Dværgbirk og Polarpil, der dog kun naar faa Tommers Højde. I den lange Vintertid er Tundraen een stivfrossen Ørken med Snestorme og spillende Nordlys. Men i den korte Sommer kommer Rensdyr og Lemæner, fulgte af Ræve, Ulve og andre Rovdyr, ud fra Skoven i Syd, Moserne vrimler af Vade- og Svømmefugle, og Lapper og Samojeder drager rundt med deres Hjorde. Men sammen med det øvrige Liv udvikles ogsaa Hærskarer af Myg, der gør Opholdet paa Tundraen til et Helvede baade for Mennesker og Dyr.

2. **Skovbæltet** dækker omtrent en Tredjedel af Rusland. Nordligst, hvor Væksttiden kun varer tre Maaneder, er Naale- og Birketræer eneraadende, sydligere, hvor Sommeren er varmere og længere, bestaar Skoven af Eg, Lind og Hassel. Egens Nordgrænse ligger i Vest ved St. Petersburg, i Øst over 70 Mil sydligere. Naar den i det hele kan trives i Mellemrusland, er det, fordi den her først taber Løvet, naar Temperaturen i længere Tid synker under $2\frac{1}{2}^{\circ}$ C. (i Vesteuropa derimod allerede ved $7\frac{1}{2}^{\circ}$ C.). Derved forlænges dens Væksttid et godt Stykke ind i Efteraaret. Bøgen, der ikke har kunnet tilpasse sig til saa lave Varmegrader, træffes derimod først i Bjærgene nede paa Krim. Mellemruslands oprindelige Skovtræ er egentlig Linden; dens Blomstring er Russernes Skovtursted, som Bøgens Udspring er det for os. Men den bliver paa Grund af den stærke Anvendelse af Lindebast sjældnere Aar for Aar.

Det russiske Skovland er den *vildtrigeste* Del af Europa. Her lever Rensdyret, Elsdyret og Kronhjorten, Bjørnen, Ulven, Ræven, Maaren, Egernet og mange andre Dyr. Ja i en enkelt Skov i Litaven findes endnu Bisonoksen, der engang var udbredt over det meste af Europa.

3. **Steppen.** Jo mere man kommer mod Syd, des varmere og længere bliver Sommeren, men des mindre Nedslaget. Forsommerens stærke Byger, hvis Vand hurtigt løber bort eller fordamper i den tørre, varme Luft, er ikke tilstrækkelige for Skovtræernes Krav. Skoven tyndes derfor efterhaanden ud og afløses af Steppen: Græslandet.

De vigtigste Planter i Steppen er Græsser, især Fjergæs. Steppegræsserne danner dog ikke noget sammenhængende Grønsvær som Græsset hos os, men vokser i Tuer, mellem hvilke der trives en Mængde Løg- og Knoldvækster og enaarige Blomsterplanter. Efter disses forskellige Blomstringstid skifter Steppen Udseende. Kønnest er den i Foraarsstiden, naar Græsset er grønt, og Millioner af Krokus, Tulipaner, Iris, Hyacinter og Kejserkroner faar Landet til at ligne et blomstersmykket Tæppe. Men Højsommerens Hede og Tørke standser efterhaanden Plantelivet, Græsset afsvides, og Luften fyldes med Støv. I September smykker Landet sig atter med grønt, men snart begynder Efteraarsstormene. Vinden løsriver de tørre Steppeplanter, ruller dem sammen til store, fjerlette Bolde, „Vindhakse“, der i vild Dans føres hen over Steppen. Og saa kommer Vinteren med Snestorme og bidende Kulde.

Øst for Volga bliver Regnmængden endnu ringere, Græsset forsvinder, og paa den saltholdige Jord trives kun graalige Bynker og Salturter. Disse *Saltstepper* er sammen med Tundraerne Ruslands daarligste Jord.

Ligesom Tundraen og Skoven har ogsaa Steppen sit eget Dyreliv, der er nøje tilpasset til dens Klima og Plantevækst. Mærkelige er især de mange springende eller gravende Gnavere (Springmus, Blindmus, Steppelemæn o. a.). Øst for Volga lever Saiga-Antilopen, og Kamelen er Husdyr. Blandt Fuglene mærkes Trappen, der er et ægte Steppedyr, og talrige Vade- og Svømmefugle, der holder til i Sivskovene langs Floderne.

Agerlandet har sit egentlige Hjemsted i det vestlige og sydlige Skovland, og herfra er det efterhaanden trængt ind i Steppen, hvor det meste af Landet vesterpaa forlængst er opdyrket. Ogsaa i Øst er store Strækninger inddraget under Kulturen, men Kornavlens foregaar her under stadig større Risiko. De berygtede „Hungersguvernementer“ langs Volga tilhører disse usikre Agerbrugsegne.

B. Folket.

Folket. Der lever i det europæiske Rusland 116 Millioner Mennesker eller noget over en Fjerdedel af Europas Befolkning. Dette svarer til en Folketæthed af 23 pr. □ Km. Sammenlignet med andre europæiske Stater (se Atlasset) er Rusland et tyndt befolket Land. Kun i Norge, Finland og Sverrig er Folketætheden ringere. Tyndest befolket er Nordrusland, hvor der i Gennemsnit kun lever 1 Menneske pr. □ Km. Tættest befolket er Polen og Lillerusland, hvor Folketætheden omtrent er som i Danmark (70). Ruslands Befolkning er for øvrigt i stærk Vækst; man regner, at der nu lever tre Gange flere Mennesker i Landet end for 100 Aar siden.

Rusland rummer indenfor sine Grænser flere forskellige Nationaliteter end noget andet europæisk Land. Men de egentlige Russere er de andre Folk saa overlegne i Tal, at de hidtil med Lethed har kunnet hævde Overherredømmet. Russerne bebod de indre Dele af Landet, de ikke-russiske Folk Grænse-landskaberne. (Se Folkekortet i Atlasset.)

A. Eranske Folk.

Slaver: 1. *Russere* (Stor-, Lille- og Hviderussere), 2. *Polakker* (omkring Weichsel).

Baltiske Folk: 3. *Letter* og 4. *Litauer* (syd for Rigabugten).

Romaner: 5. *Rumæner* (ved Dnjestr).

Germaner: 6. *Tyskere* (ved Østersøen, Volga og i Sydrusland).

B. Mongolske Folk.

Finner: 7. *Vestfinner* (Ester, egl. Finner), 8. *Østfinner*.

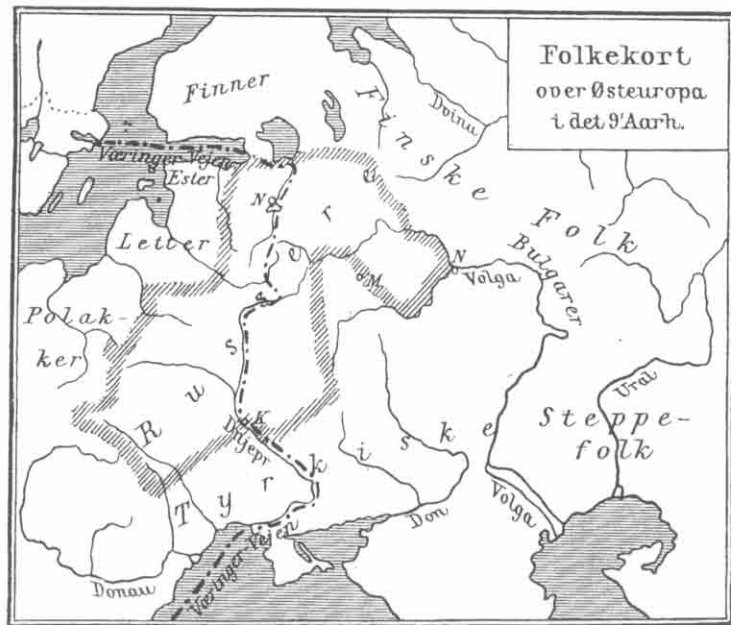
Polarfolk: 9. *Lapper*, 10. *Samojeder*.

Tyrkiske Folk: 11. *Kirgisere* (omkr. Uralfloden), 12. *Tatarer* (Kasan og Krim).

Egentlige Mongoler: 13. *Kalmukker* (vest for Volgas Nedreløb).

Historie. Da vi i det 9. Aarhundrede første Gang hører Tale om Russerne, boede de i *de vestlige Skovegne* fra Lådoga ned til Dnjeprs Knæ. De var Agerdyrkere og levede i Landsbyer, der hver udgjorde et lille Samfund med Jordfællesskab og eget Styre. Større Statsdannelser kendtes derimod ikke. I det 9. Aarh. kom svenske Normanner, *Varæger*, til Rusland og stiftede Riger i *Novgorod* ved Ilmen og i *Kjev*. Over disse to Byer og videre mod Syd langs Dnjepr gik Handelsvejen til Konstantinopel, hvorfra Russerne fik den

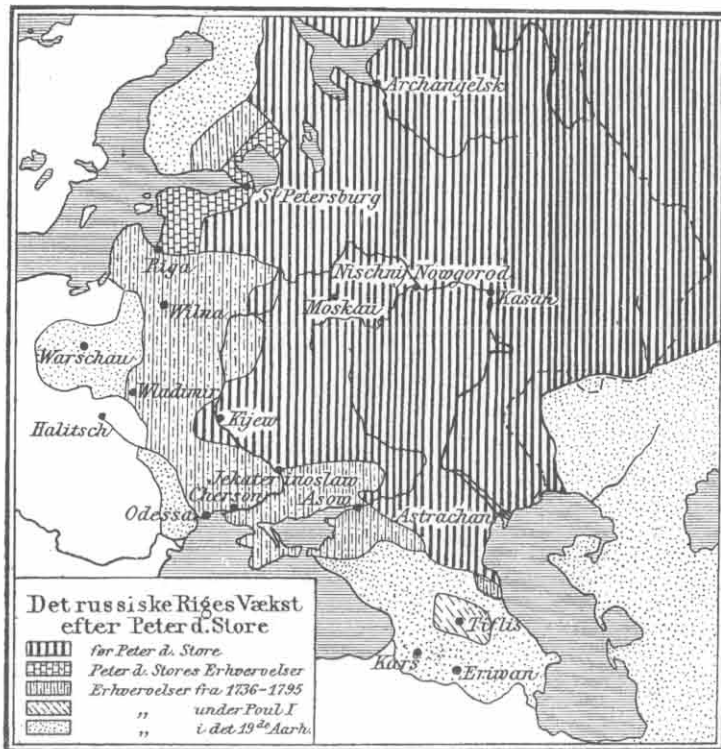
græsk-katolske Religion. Fra Vestrusland trængte Nybyggere mod Nord og Øst ind i Finnernes Land. De blandede sig med disse, og saaledes opstod i Tidernes Løb *Storrusserne*, i hvis Rige Moskva blev Hovedstaden. Senere (1224—1480) kom *Storrusserne* under Tatarernes Herredømme, medens de vestlige Russere, *Hviderusserne* i Nord og *Lillerusserne* i Syd, kom ind under Polen. Men ved Begyndelsen af den nyere Tid tilkæmpede *Storrusserne* sig igen Friheden og tilbageerobrede

efterhaanden alle de gamle russiske Lande. Hertil føjedes senere en Række Grænselande, der fratoges Nabofolkene (Østersøprovinserne, Sydrusland, det meste af Polen, Finland). Allerede tidlig vendte Russerne ogsaa Blikket mod Øst. Kosakhøvdingen Jermak overskred 1581 Ural, og i de følgende 60 Aar erobredes hele *Sibirien* lige til det stille Hav. I det 19. Aarhundrede kom ogsaa *Kaukasuslandet*, *Turkestan* og *Amurprovinserne* under russisk Styre. Først Sammenstødet med Japan 1904—5 synes foreløbig at have standset deres Fremtrængen i Asien.

Denne store Fremgang i Magt er dog ikke bleven fulgt af nogen lignende Fremgang i Kultur. Den Omstændighed, at Russerne

var græsk-katolske, fjærnede dem allerede i Middelalderen fra det øvrige, romersk-katolske Europa, og Mongolerherredømmet gjorde dem til et halvt asiatisk Folk. Først under Peter den Store aabnedes Rusland for europæisk Indflydelse. Men denne er kun langsomt og i ringe Grad trængt ind i Folket. Som Helhed staar den russiske Almue endnu ganske uforstaaende

over for Vesteuropas Tænkemaade, og selv om de højere Klasser tilsyneladende har tilegnet sig en vis vesteuropæisk Dannelse (Fransk tales f. Eks. hyppigere i Rusland end i andre Lande), er det hele dog nærmest en blot ydre Fernis. Bestandig gælder Ordet: Skrab Russeren, saa kommer Tataren frem.

Russerne. Af det europæiske Ruslands Befolkning er *Storrusserne*, der bebor de midterste Dele af Landet, det herskende Folk. Deres Sprog er det officielle Russisk. De er overvejende Agerdyrkere, men med stærkt udviklede Anlæg

for Handel og Husindustri. De har ogsaa vanskeligt ved at stedes, og en betydelig Del af Landbefolkningen er stadig paa Vandring. Om Vinteren søger de ind til Byerne, hvor de tager Tjeneste som Kuske, Hustyende, Fabrikarbejdere o. lign., for efter kortere eller længere Tids Vagabondering igen at vende tilbage til deres Fødested.

Lillerrusserne er af renere slavisk Oprindelse end Storrusserne og taler en egen Dialekt. De er Agerdyrkere med

Russisk Bondefamilie.

Liv og Sjæl og har hverken Storrusserens Vandrelust eller hans Sans for Industri og Handel. Blandt Lillerrusserne er hele Handelen derfor i Jødernes Hænder.

Folkekarakter og dagligt Liv. Russerne er gennemgaaende høje Folk. Fra andre Europæere er især Storrusserne let kendelige ved den stærke Haarvækst, det brede Ansigt og den tykke, stumpe Næse. Disse Træk er til Dels en Arv fra Mongolerne. Ogsaa i Karakteren findes der adskilligt, som minder om Asiaten: de er træge, uden Foretagelsesaand og krybende i deres Forhold til overordnede. *Viljen er i det hele svagt udviklet, men Følelseslivet er stærkt*, og ingen forstaar som Russeren at lide og dø, for hvad han elsker, hvad enten nu dette er Tsaren eller Nihilismen.

Russeren er i mange Henseender *Øjeblikkets Barn*, letsindig og sorgløs i store som i smaa Ting. Ihærdigt Arbejde, Overvejelse og Fremsynthed ligger ikke for ham. Han *elsker Dans, Sang og Musik*, men dybest inde er han tungsindig; herom vidner bl. a. de gribende Fólkeviser med de ensformede, sørgmodige Melodier. For *Ærlighed og Redelighed* navnlig over for Staten har han ingen Sans. Bestikkelse er almindelig og overhovedet nødvendig for at opnaa noget i Rusland.

Den daglige Levemaade er for Menigmand overordentlig tarvelig og bestaar næsten udelukkende af Plantekost (Kaalsuppe, Grød o. l.), hvad der i et saa nordligt Land er aldeles utilstrækkeligt. Russiske Arbejdere kan derfor langt fra udrette det samme som vesteuropæiske. Der findes ganske vist i Rusland uhyre Rigdomme samlede paa enkelte Hænder. Men største Delen af Folket er fattig eller snarere dybt forarmet. I store Dele af Landet er Hungersnød efterhaanden bleven den normale Tilstand. Og sammen med Sulten optræder Hungertyfus og Skørbug. I Mangel af Mad tager man sin Tilflugt til Brændevin og Te; Selvkogeren, Samovaren, findes i hvert et Hus, Kroen i hver en Landsby.

Da alt gaar med til Føden, maa det naturligvis gaa ud over *Klæder og Bolig*. I Mændenes Klædedragt spiller om Sommeren den røde Bomulds-skjorte og den hvide Lærredskittel, om Vinteren Faareskindspelsen Hovedrollen. Kvinderne klæder sig mest i broget Bomuldstøj. Men paa Grund af den store Fattigdom skiftes der sjældent. Heraf følger megen Urenlighed og Sygdom. Ingensteds i Europa er *Dødeligheden* blandt spæde Børn saa stor som i Rusland. Næsten Halvdelen dør, før de er fyldt eet Aar. Men de, der staar det igennem, er da ogsaa godt hærdede.

De russiske Bondehuse bestaar gjerne af en Sommer- og en Vinterstue. I denne sidste spiller den mægtige Ovn Hovedrollen. Pladsen ved og oven paa den er Beboernes mest yndede Opholdssted. Langs Væggen er anbragt Træbænke, og modsat Indgangen staar Helgenbilledet med sit Voksllys eller Lampe. Et Skab og et rundt Bord danner det øvrige Møblement. Stole er i de fleste Egne en ukendt Luxus.

Russerne selv hører til den *græsk-katolske Kirke*, **Religion.** men for øvrigt mødes næsten alle Asiens og Europas Trosbekendelser i dette store Land: Romersk-katolske (Polakker), Protestanter (i Østersøprovinserne), Muhamedanere (i Østrusland), Jøder, armenske Kristne og Buddhaister (Kalmukkerne). Inden for den græsk-katolske Kirke træffes desuden en Mængde Sekter, der ofte har været Genstand for hard Forfølgelse fra Regeringens Side. Den græsk-katolske Kirke er kun i ringe Grad egnet til at hæve Folkets aandelige Liv. Landsbypræsterne (Poperne) er uvidende og skiller sig i Dannelse og Levevis kun lidt fra Bønderne. Mest lægges der Vægt paa ydre Ceremonier. Man faster 200 Dage om Aaret, og Tusinder af fromme Pilegrimme vandrer aarlig milevidt for at

forrette deres Andagt ved Helgeners Grave eller foran undergørende Gudsmoderbilleder, f. Eks. Mariabilledet i Kasan. Kirkenes Tal er meget stort. De er byggede i den saakaldte russisk-byzantinske Stil. Over Taget hæver sig løgformede Kupler, der øverst bærer det høje, forgyldte græske Kors. Der er mange rige Klostre. Disses Beboere repræsenterer i Rusland den egentlige theologiske Dannelselse.

Regeringsformen. Lige til den nyeste Tid har Rusland været et *uindskrænket Monarki*, hvis Hersker, Tsaren, holdt alle Statsstyrelsens Traade i sin Haand. Grunden til denne uindskrænkede Magt lagdes af *Ivan Vasilievitsch*, under hvem Rusland befriedes fra Mongoleraaget. Han var den første, der kaldte sig „Selvhersker over alle Ruslande“. Til den verdslige Magt føjede *Peter den Store* ogsaa den gejstlige, idet han afskaffede den gamle Patriarkværdighed og stillede Kirkestyrelsen under et Raad, *den hellige Synode*, hvis øverste Leder var Kejseren. Under *Katarina den Anden* inddeltes Landet i Guvernementer. Men Rigets uhyre Udstrækning har i høj Grad vanskeliggjort en ensartet Styrelse. Guvernørerne havde navnlig tidligere en næsten uindskrænket Magt, som de tit misbrugte, thi „der var højt til Himlen og langt til Tsaren“ (russ. Ordspr.), og den uredelige og bestikkelige Embedsstand har altid modsat sig enhver Reform og ethvert Forsøg paa at hæve Folkets Oplysning. I de sidste 50 Aar er Utilfredsheden med Styrelsen derfor stadig vokset (Nihilismen), og under den for Rusland uheldige Krig med Japan 1904—5 naaede den en saadan Højde, at Tsaren blev nødt til at give Landet et folkevalgt Raad (Duma). Men dette vælges efter en meget indskrænket Valglov og er derfor kun i ringe Grad Udtryk for Folkets Ønsker. Ruslands indre Forhold er for Tiden alt andet end lyse. Landet er finansielt næsten ødelagt, og det er kun gennem en stærk Anvendelse af Militærmagten, at den almindelige Misfornøjelse og Uro til en vis Grad holdes nede.

Næringsveje. Næringslivet i Rusland er i højere Grad end i de fleste andre europæiske Lande betinget af Naturforholdene. I *Tundraen* lever de faa Beboere af Rensdyravl, Jagt og Fiskeri. I den *nordlige Del af Skovlandet* er Skovhugst og Pelsdyrjagt de vigtigste Erhvervsilder. Landsbyerne

ligger derfor alle ved Floderne, paa hvilke Træstammerne i Sommertiden flaadet bort. I det *sydlige Skovland* bliver Agerbruget vigtigere end Skovhugsten, men det opdyrkede Areal er endnu ringe, og Høsten (Rug, Havre og Boghvede) strækker kun til til Beboernes eget Forbrug. Fra gammel Tid af driver Bønderne i disse Egne derfor en udstrakt Husindustri, forbundet med Omløbshandel. Hver Landsby eller Egn har sin Specialitet: Bastsko, Træskeer, Søm, Linned, Stokke, Harmonikaer, Samovarer, Lersager, Kniplinger, Helgenbilleder osv. Hertil er i nyeste Tid kommet en betydelig Storindustri, især i Egnene omkring Moskva.

Langt mere udviklet er Agerbruget i *Østersøegnene*, hvor Avlen ikke alene kan dække Forbruget, men hvorfra der ogsaa kan udføres betydelige Mængder af Landbrugsprodukter. Ruslands egentlige Kornland er dog „*Sortjordsegnene*“. Herfra kommer de uhyre Mængder af Hvede, der udføres over Havnene ved det sorte Hav. I stor Maalestok dyrkes ogsaa Sukkerroer, Solsikker og Raps.

I den *egentlige Steppe* bliver Kvægavlen vigtigere end Kornavlen. Her og der opdyrkes og tilsaas Strækninger med Sommerhvede, men under den lange Brak, som er nødvendig, fordi der ikke bruges Gødning, gaar saadanne Strækninger hyppig igen over i Steppe. I de regnrigere Egne henimod Rumænien dyrkes Majs, Meloner, Tobak og Vin. Et eget Bælte er *Sydkysten af Krim*, hvor Kornavlen helt er fortrængt af sydeuropæisk Havebrug med Vin og Frugttrær.

I den *kaspiske Steppe* er Kvægavlen eneraadende og drives ganske paa asiatisk Nomadevis med uhyre Flokke af Heste og Faar.

Agerbruget er langt den vigtigste af Ruslands Næringsveje. 80 % af Befolkningen er Bønder, og næsten hele Udførslen falder paa Landbrugsprodukter. Man regner, at lidt over en Fjerdedel af Landet er opdyrket, og at over en Tredjedel af det Korn, Europa frembringer, høstes i Rusland. Og dog er dette Udbytte kun ringe i Sammenligning med, hvad Jorden i Virkeligheden kunde yde. Men Landbruget drives næsten overalt slet og paa en ganske ufornuftig Maade. Redskaberne er daarlige (Træplov), Gødning anvendes sjælden, og da man ikke bruger ordentlig Vekseldrift, udpines Jorden, saa at dens Yde-

evne nedsættes. Gennemsnitshøsten er i Rusland kun 4—5 Fold eller omtrent det samme som i Danmark for 100 Aar siden. Aarsagen til disse daarlige Forhold maa først og fremmest søges i den russiske Almues ringe Oplysning. Hertil kommer i Storrusland det kommunale Jordfællesskab, der hindrer den enkelte i at faa nogen virkelig Interesse for Jordens Drift, og endelig de uhyre Afgifter, der stammer fra Livegenskabets Ophævelse. Baade Godsejere og Bønder er forgældede, og Forholdene synes Aar for Aar at blive slettere.

Fiskeri drives især paa Floderne og i det kaspiske Hav (Stør og Laks). I Nordens Skove spiller *Jagten* en Hovedrolle. Alene i Provinsen Kasan nedlagdes i eet Aar 31000 Ulve. *Bjærgværksdriften* er vigtig i Ural. I Sydrusland og Polen produceres en Del Kul, i Østrusland Salt.

Industrien har hidtil mest været Husflid, men i de sidste Aar har man ved høj Toldbeskyttelse søgt at fremkalde en Storindustri (Bomuldsvæverier), der dog mest drives af Udlændinge og for udenlandsk Kapital. I een Henseende har denne Industri haft Betydning. Den har skabt en egen Arbejderstand, der har organiseret sig efter vesteuropæisk Mønster, og det var væsentlig fra denne, at de Angreb paa Regeringen udgik, der 1905 førte til Oprettelsen af Dumaen. De russiske Industri-varer kan ikke staa Maal med de tyske eller engelske. De maa derfor søge deres Marked i Rusland selv eller i Asien.

Handelen er i Forhold til Landets Størrelse ikke stor. Vesterpaa udføres Landbrugsprodukter og Raastoffer og indføres Industrivarer, østerpaa omvendt. Handelsflaaden er ringe; de ni Tiendedele af Søhandelen besørges af fremmede Skibe.

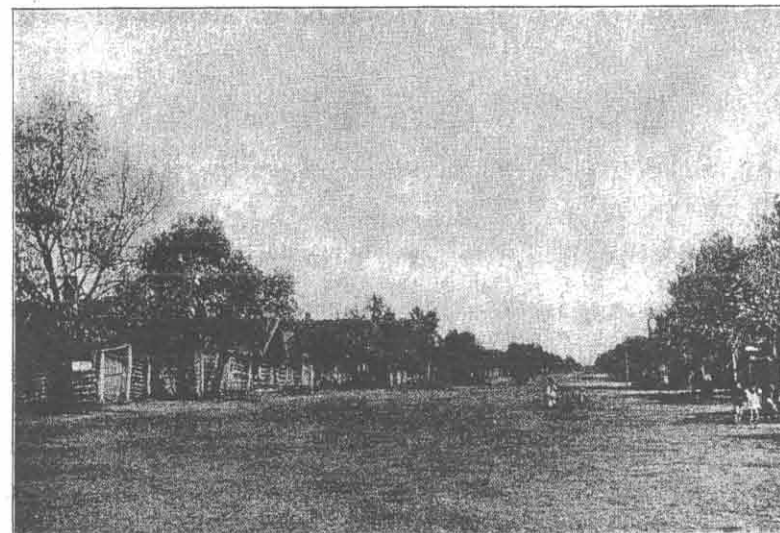
For den indenlandske Handel er de *sejlbare Floder* og *Kanaler* af største Betydning, da *Jærnbanelinjet* endnu er tyndt. Banernes Drift er for øvrigt som i et halvciviliseret Land, hvor Tiden ingen Rolle spiller. Togene er faa, og Farten langsom, men Vognene er bekvemt indrettede, og Betalingen er lav. De vigtigste Linjer udgaar fra Moskva. Af militære Grunde har Banerne en anden Sporvidde end det øvrige Europa, saa direkte Kørsel ind i Rusland er umulig.

Landevejene er frygtelige. Hverken Morænejorden eller Løssjorden er særlig gunstige for Anlæg af Veje. Mange Steder

mangler Sten ganske. Det er derfor ikke blot for Stadsens Skyld, at man kører med Trespand.

C. Provinser og Byer.

Af Ruslands Beboere er de ni Tiendedele Landboere. Byernes Antal er derfor ringe i Forhold til Landets uhyre

Russisk Landsby i Skovegnene.

Størrelse. Kun 14 Byer er Storbyer (over 100.000), heraf er 2 (St. Petersburg og Moskva) Millionbyer, 1 (Varsjava), har mellem 1 og $\frac{1}{2}$ Million og 4 (Odessa, Lodz, Riga og Kiev) mellem 200.000—500.000 Indb.

I de vestlige Egne ligner Byerne i det hele de mellem-europæiske, i det øvrige Rusland minder de derimod mest om store Landsbyer. Naar Kirkerne og enkelte offentlige Bygninger undtages, er de fleste Huse byggede af Træ og gerne omgivne af Haver. Gaderne er lige og brede, men sjældent brolagte. Om Sommeren er de hyllede i Støvskyer, i Foraars- og Efteraarstiden er de næsten ufarbare paa Grund af Mudder. Paa Torve og Pladser græsser Køer og Heste fredeligt. Industrien, der præger Bylivet i Vesteuropa, har i Rusland sit Hovedsæde

paa Landet. Heller ikke Handelslivet er særlig fremtrædende. I de fleste Gader er der ingen Butikker. Vil man købe noget, maa man hen i Basargaden, hvor Udsalgsstederne ligger i lange Rækker med Søjlegange paa Forsiden, saa at Lyset kun daarligt trænger ind.

Landsbyerne bestaar i Skovegnene af en enkelt Række uanselige Træhuse langs begge Sider af Vejen. Gavlene vender mod Gaden og prydes med udskaaet Træværk. I Steppen, hvor Træ mangler, opføres Husene af brændte Sten og kalkes hvide.

1. **Nordrusland** omfatter Landet n. for 60. Breddegrad. Det er Tundra og Naaleskov og yderst tyndt befolket. De oprindelige Beboere i Tundraen er stærkt paa Vej med at uddø, baade *Lapperne* paa Halvøen Kola og *Samojederne* i Egnene om Petsjora. Et livskraftigere Folk er de finske *Syrjæner*, der bebor det nordøstlige Skovland og helt har antaget russisk Levevis.

Byerne er faa og smaa. **Archangelsk** (σ: Erkeengel, efter Engelen Mikael) voksede op i Dvinas Delta, da Englænderne og Hollænderne i det 17. Aarh. fandt Vejen om Nordkap. Archangelsk var den Gang Ruslands eneste Havnestad, men dens Betydning sank med St. Petersborgs Anlæggelse. Den har endnu en Del Handel med Skovprodukter og Fisk. Med Moskva er den forbundet med en Jærnbane.

2. **Midtrusland** mellem 50—60° n. Br. er Kærnen i det russiske Rige (det gamle Storfyrstendømme Moskva). Det er i Nord Skovland, i Syd Løssland. Befolkningen er saa godt som udelukkende *Storrussere*.

Midt i Landet, paa Bredde med København, ligger **Moskva**, Ruslands næststørste By (1 Mill.) og i Folkets Øjne stadig den egentlige, nationale Hovedstad. Den er Midtpunktet for Indlandshandelen og Jærnbannerne og staar som Industriby kun tilbage for St. Petersborg.

Moskva er i sit Anlæg en ægte gammelrussisk By. Midtpunktet dannes af den noget højere liggende Fæstning *Kreml*, der er en hel lille By for sig, skilt fra den øvrige Stad ved en 20 m. høj Mur med takkede Tinder og kæmpemæssige Porttaarne. Den omslutter foruden Regeringsbygninger, Arsenal og Kaserner en Mængde Kirker, Klostre og Paladser. Her krones Tsaarerne, og her er deres Gravkirke.

Udenom Kreml breder Byen sig paa begge Sider af den lille Moskva-

flod, uhyre vidtløftig med Haver og store uopdyrkede Arealer. Endnu for faa Aar siden lignede den mest en kæmpemæssig Landsby. Men Vesteuropas Kultur er rykket ind i Moskva. De snavsede, ubrolagte Gader, Basarerne, Træhusene begynder at svinde, og Byen omdannes langsomt til en moderne Storstad med brede, brolagte Gader, elektrisk Lys og elektriske Sporvogne, store Stenbygninger og straalende Butikker. I Udkanten af Byen rejser der sig smukke Villakvarterer, og ved Siden af Kirkernes brogede Kupler og guldglimsende Spir hæver sig hele Skove af sværtede Fabrikskorstene.

Nisjni-Novgorod.

Nisjni-Novgorod ligger ved Okas Udmunding i Volga. Den er trods Navnet („Nedre Nykøbing“) en gammel By, men fik først rigtig Betydning, da det store østrussiske Marked for 100 Aar siden flyttedes herhen. Det egentlige N.-Novgorod ligger paa en Bakkeskrænt ved Volgas højre Bred, men paa den flade Landtunge mellem de to Floder er der fremvokset en egen Markedsby med store Butikker og Pakhuse, Kirker og Teatre. De to Tredjedele af Aaret er det en død, mennesketom By, men i Sommertiden samles her over 100,000 Mennesker fra hele Rusland og store Dele af Asien, og der omsættes Varer for flere Hundrede Millioner Kr. Siden Jærnbannerne Opkomst er Markedet dog i Nedgang.

Tula syd for Moskva har store Vaabenfabrikker.

3. **Østersøprovinserne** (Ingermannland, Estland, Livland og Kurland) har været et omstridt Land. Danske, Hanseater, Tyske Riddere, Polakker, Svenske og Russere har skiftevis ejet det. Det er et søfyldt Moræneland med store Skove, men ogsaa frugtbart Agerland. Befolkningen er blandet. Omkring Rigabugten bor *Letter*, i Estland *Ester*, i Ingermannland *Finner* og *Russere*, men Adelen og Borgerstanden i Byerne (St. Petersborg undtagen) er *tysk*. Næringslivet staar forholdsvis højt baade Agerbrug, Handel og Industri.

St. Petersborg er Ruslands Hovedstad og største By (1½ Mill. Indb.). Den blev grundlagt af Peter den Store i Nevaflodens Delta og er Midtpunktet for det moderne „europæiske“ Rusland, ligesom Moskva hidtil har været det for det gamle „asiatiske“ Rusland. St. Petersborg er pragtfuldt anlagt med brede Gader („Prospekter“, deriblandt Alexander Nevsky-Prospektet), store Pladser og talrige Pragtbygninger (Vinterpaladset, Isakskirken). Men da Grunden er sumpet, er en stor Del af Husene ligesom i Amsterdam bygget paa Pæle, og Kanaler gennemskærer Byen. St. Petersborg er den største Handelsby ved Østersøen og Ruslands vigtigste Industriby. Den forsvares af Fæstningen *Kronstadt*, der ligger paa en Ø lidt udenfor Nevas Munding. Tidligere maatte alle større Skibe losse her, men nu kan de gennem et uddybet Sejlløb naa helt op til selve St. Petersborg.

Reval paa Estlands Kyst er anlagt af de Danske; Byvaabnet er endnu det danske Rigsvaaben. **Riga** ved Dyna er en gammel Hansestad. Den er Ruslands tredje vigtigste Havneby.

4. **Polen** (o: Fladland) skyder sig som en Halvø ind mellem Tyskland og Østrig. Det omfatter Landet omkring Weichsel og var engang, hvad Rusland nu er, den slaviske Storstat. Men i Slutningen af det 18. Aarh. blev Landet delt mellem Rusland, der fik Broderparten, Østrig og Tyskland. Der lever i disse Stater ialt ca. 17 Millioner *Polakker*, hvoraf noget over Halvdelen er russiske Undersaatter. Bybefolkningen i alle gamle polske Lande er for en stor Del *jødisk*.

Varsjava ved Weichsel er Ruslands tredje største By (800,000 Indb.). Nær ved den tyske Grænse ligger **Lodz**. For 80 Aar siden var den en ubetydelig Landsby, nu er den Ruslands mest udprægede Fabriksby („det polske Manchester“) og

har 350,000 Indbyggere. Det er nærliggende Kullejer i Forbindelse med den stærke russiske Industribeskyttelse, der har skabt denne Ny-Storstad.

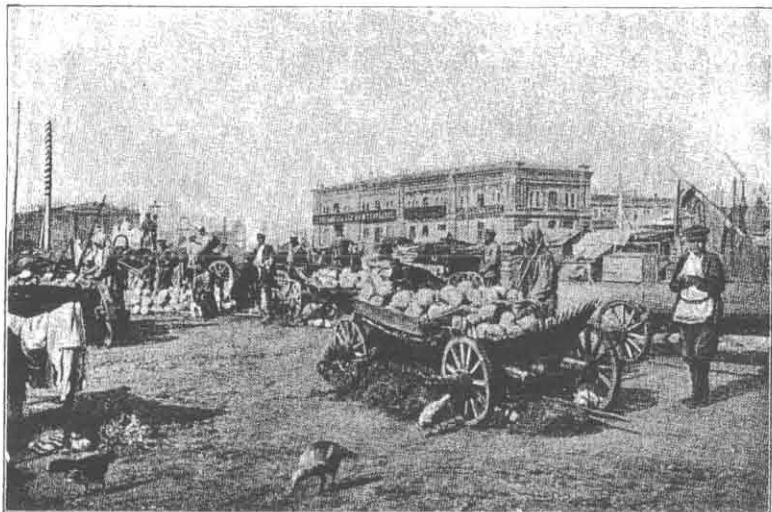
5. **Vestrusland** omfatter en Række tidligere polske Lande, der naar fra Østersøen næsten helt ned til det sorte Hav. I Litaven i Nord bor *Litaverne*, der sammen med Letterne og de nu germaniserede Prøjsere udgør en særlig Sprogklasse indenfor de indoeuropæiske Folk. Litavens Hovedby er **Vilna**. Sydligere bor *Hviderusserne*, der anses for de fattigste og lavest staaende af alle Russere. Syd for de mennesketomme Rokitnosumpe ligger *Podolien*, der bebos af *Lillerrussere*, og er et af Ruslands frugtbareste og tættest befolkede Landskaber.

6. **Lillerrusland** omkring Dnjeprflodens Mellemløb bestaar væsentligt af Sortjord og er Ruslands bedste Agerland. **Kiev** var Hovedstaden i den ældste russiske Stat. Herfra forkyndtes Kristendommen til det øvrige Land, og Kiev æres derfor som en hellig By. Lauraklostret besøges aarlig af 200,000 Pilegrimme. **Charkov** er en stor Handels- og Industriby, **Poltava** er kendt fra Karl den 12.s Nederlag.

7. **Sydrusland** var i Oldtiden Grækenlands Kornland og dækket med hellenske Kolonier. Middelalderen igennem var det i Hænderne paa nomadiserende Rytterfolk, der stadig fornyedes fra Asien. I det 14. Aarh. grundede lillerrussiske Æventyrere og Flygtninge Kolonier ved Dnjepr's Strømsnævninger, og storrussiske ved Floderne længere mod Øst. De laa i stadig Kamp med Tyrkerne i Kystlandet, og derved lagdes Grunden til *Kosakkasten*, som senere er bleven en fast Afdeling af den russiske Hær og har spillet en stor Rolle navnlig ved Sibiriens Erobring. Da Sydrusland 1774 erobredes af Katarina den 2., fik Kosakkerne anvist Jord længere mod Øst (om Don og ved Kaukasus), og for at faa Landet opdyrket indkaldtes en Mængde fremmede *Kolonister* (Rumænere, Tyskere). Lige til Midten af det 19. Aarh. var Faare- og Hesteavlen dog den vigtigste Næringsvej, og Talg den vigtigste Udførselsartikel. Herfra forsynedes Europa den Gang med Lys og Sæbe. Siden Livegenskabets Ophevelse har Agerbruget gjort stort Fremskridt, og **Odessa**, der for lidt over 100 Aar siden grundlagdes paa den bare Strandbred, har nu en halv Million Indbyggere og er Europas vigtigste Kornhavn. Paa lignende Maade er det gaet **Jekaterinoslav** ved Dnjeprs Knæ og **Rostov** ved Dons Munding.

I det kornrige *Bessarabien* vest for Dnjestr bor Rumænere. Her ligger Byen **Kischenev** (Kisjenjof).

Halvøen *Krim* har omtrent samme Størrelse som Jylland. Her bor endnu mange Tatarer. **Sevastópol** (Græsk sébastos = Augustus, polis = By) har en ypperlig Krigshavn. En henrivende smuk By er **Jalta** med det kejserlige Lystslot *Livadia*. **Feodossia** (Kaffa) var i Middelalderen den største Handelsby ved det sorte Hav; nu er den en søgt Badeby.

Torvehandel i en østrussisk Volgaby. (Tour du monde.)

7. **Østrusland** omfatter Landet langs Kama og Volgas Sydlob. Det udgjorde tidligere de to Mongolriger *Kasán* og *Astrachán*, og her lever endnu mange muhamedanske Mongolerfolk. I Skovegnene i Nord bor *Finner*, i Steppeegnene forskellige *Tyrkerstammer*, der dels er Agerbrugere (Tatarerne), dels Nomader (Kirgiserne). Vest for Volgas Nedreløb nomadiserer de buddhaistiske *Kalmukker*, der er det yngste af de fra Asien gennem den uraliske Folkeport indvandrede Nomadefolk.

Ved Volgas Knæ ligger den store Handelsstad **Kasán**, sydligere Kornbyen **Samara** og Industribyen **Saratov**.

Astrachan i Volgadeltaet har stor Handel med Fisk. **Jekaterinburg** er en Bjærgværksby, **Orenburg** Udgangspunktet for flere asiatiske Karavanveje.

Tyskland.

540,000 □ Km. (ca. 10,000 □ Mil) med 61 Mill. Indb. (1905).

Beliggenhed og Grænser. Tyskland er den tredje største og næst folkerigeste Stat i Europa. Det naar fra Østersøen og Vesterhavet i Nord ned til Alperne i Syd (ca. 100 Mil, 750 Km.). Mellem Øst- og Vestgrænsen er der 17 Længdegrader, hvad der giver en Tidsforskul af lidt over een Time. Da den 15. Længdecirkel (ø. f. Gr.) gaar omtrent midt gennem Landet, har hele Tyskland mellemeuropæisk Tid.

Tyskland ligger midt i Europa, omgivet af 8 Stater. Paa Grund af denne Beliggenhed har det mere end de fleste andre europæiske Lande været udsat for Krige og Ødelæggelser. Næsten alle Europas Nationer har kæmpet paa dets Jord, og man har derfor med en vis Ret kaldt det Europas Valplads. Disse uafbrudte Kampe hemmede længe Landets Fremgang, og da Nabostaterne stadig greb ind i dets Forhold, er det først sent blevet samlet til en virkelig Enhed.

Tysklands nuværende Grænser er for store Strækningers Vedkommende hverken nationale eller naturlige, men bestemt gennem Krige, i hvilke Tyskland mest har været Sejrherre. Hvor det som i Sydvest og Øst grænser til Stormagter, er Grænsen værnet af stærke Fæstninger.

Følg Grænsen og mærk: Vestgrænsen gaar i en Bue fra *Dollartbugten* ned til *Rhinknæet*. Sydgrænsen følger Rhinen, Bodensøen og Kammen af de nordlige Alpebjærgene til *Salzburg*, bøjer saa mod Nord langs Innfloden, *Böhmerwald*, *Erzgebirge* og *Sudeterne*. Østgrænsen gaar fra *Weichsels* Udspring i en dobbelt, vestlig og østlig, Bue op til lidt nord for det *kurische Haff*. Mod Danmark dannes Grænsen paa en Strækning af *Kongeaan*.

A. Naturforhold.

Kysten. Østersøkystens østlige Del er en *Klitkyst*, hvis ensformige Forløb skyldes Kyststrømmen, der har bortskaaret alle Fremspring og lagt Sandtanger hen over Bugterne, saa at disse er blevet omdannet til Strandsøer (*Haffer*) med fersk Vand (*Kurisches Haff*, *Frisches Haff*). Vestligere, hvor Strømmen er mindre stærk, og Sønderjylland og Holland yder

Læ mod Vestenvinden, bliver Kysten venligere og mere indskaaren. Klitterne erstattes af Skove, og langs Kysten ligger flere store Øer: *Usedom* og *Wollin*, der lukker for *Stettiner Haff*, *Rygen* og *Femern*.

Vesterhavskysten er *lav og leret*. Den er kantet med en Række Klitøer, *de frisiske Øer*, der er Levninger af den gamle Kyst, som Havet har ødelagt. De enkelte Øer er skilte ved dybe Render, hvorigennem Flodvandet løber ind og ud, men mellem Øerne og Fastlandet er der lavvandede Grunde, der kaldes *Vader*. Ved Ebbetid ligger mange af Vaderne tørre, men ved Flodtid overskyldes de, og Havet afsætter da *Marsk*. Marskdannelsen fremmes af den paa Vaderne voksende Salturt, der hjælper til at tilbageholde det fine Marsklér. Vesterhavsfloederne danner ikke Deltaer, men har aabne, tragtformede Mundingar, i hvilke Tidevandet gaar højt op. Andre Bugter, som *Jade-* og *Dollartbugten*, er ligesom *Zuidersøen* i Holland dannet under Stormfloder i det 13. Aarhundrede.

Langt ude i Havet ligger den lille Klippeø *Helgoland*.

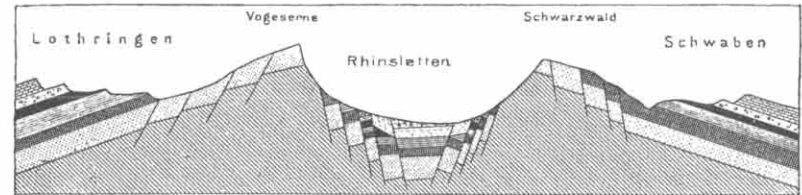
Jordbund og Landskaber. Mellemeuropa sænker sig i tre Trin ned mod Vesterhavet og Østersøen. Det højeste Trin danner *Alperne*, men af disse falder kun en Del af Nordranden (de bayerske Alper) indenfor Tysklands Grænse, og de skal derfor ikke nærmere omtales her. Det mellemste Trin er *det tyske Højland*, det laveste *det nordtyske Lavland*.

Højlandet. Det tyske Højland bestaar af talrige *Kæder* og *Bjærggrupper*, der stryger i forskellig Retning og er skilte fra hinanden ved bakkede *Højsletter* eller *Floddale*. Paa Grund af denne Ordning er Landet delt i en Mængde mer eller mindre lukkede Landskaber, hvad der tidligere i høj Grad bidrog til at udvikle Smaastatsvæsenet i denne Del af Tyskland. — De tyske Bjærg er alle *Mellembjærg*, der kun i enkelte Toppe naar 1500 m. De er derfor skovklædte næsten lige til Kammen, hvad der ogsaa kommer frem i deres Navne, som hyppigt ender paa „wald“ eller „art“, Ord, der begge betyder Skov.

De tyske Bjærg er Levninger af *en stor Bjærgkæde* („de variskiske Bjærg“), der opstod i Kultiden og fra Højfrankrig strakte sig buformigt

over til de nuværende Karpater. Gennem de lange Tidsrum i Jordens Midalder blev denne Kæde delvis *nedbrudt*, og store Partier var til Tider endog sænket under Havet, saa at *nye Lag* aflejredes over de afslidte Bjærgfolder. I den for mange Dele af Jordan saa urolige Tertiærtid dannede der sig en Mængde i forskellig Retninger løbende *Brudlinjer*, langs hvilke nogle Dele af det gamle Bjærgdrag sænkedes, medens andre løftedes eller blev staaende tilbage som større eller mindre „Bjærgblokke“ („Horste“ ligesom Bornholm og Kullen). Disse Brudlinjer blev altsaa bestemmende for de nuværende tyske Bjærges Retning. Mange Steder opstod der paa Brudlinjerne en stærk *vulkansk Virksomhed*, og mægtige Lavamasser brød frem fra Jordens Indre. Disse Vulkaner er dog nu alle udslukte. Kun de *varme Kilder*, hvorpaa Tyskland er saa rigt, er et sidste Minde herom.

Man kan dele det tyske Højland i 5 Partier: 1) *De øvrerhinske Bjærg*, 2) *de rhinske Skiferbjærg*, 3) *de mellem-*

Gennemsnit (Profil) af de øvrerhinske Bjærg.

tyske Bjærg, 4) *de sydtyske Højsletter* og 5) *de bøhmiske Randbjærg*.

1. **De øvrerhinske Bjærg** er *Vogeserne* i Vest, *Schwarzwald* med *Odenwald* i Øst. Mellem de to Bjærggrupper ligger den brede, frugtbare *Rhinslette*.

Schwarzwald (den sorte Skov) og *Vogeserne* er *Tvillingkæder*. Oprindeligt udgjorde de et sammenhængende Højland, men under Jordbevægelserne i Tertiærtiden sank hele det midterste Parti, medens Randene blev staaende tilbage. Disse har derfor begge samme Retning og samme Jordbygning, begges højeste Partier ligger mod Syd (14—1500 m.), og begge skræner brat ned mod Rhindalen, men gaar paa Ydersiden jævnt over i *Højsletter* (den schwabiske og den lothringske). Det sunkne Land er den nuværende *Rhinslette*, der er et af Tysklands frugtbareste Landskaber. Den er 300 Km. lang, 30 Km. bred, lukkes i Nord af de rhinske Skiferbjærg, men er aaben mod Syd ind i Frankrig (*den burgundiske Port*). I Læ af Bjærgene er Klimaet her varmere end andetsteds i Tyskland,

Syrenen blomstrer en Maaned tidligere end i Østprøjsen, Majsen og den ægte Kastanie modnes, og langs Bjærgenes Fod, hvor Jordbunden bestaar af Løss, naar Frugttræer og Vin en sjælden Yppighed.

Baade Schwarzwald og Vogeserne er ind mod Rhindalen dækket med mørke Naaleskove, over hvilke kun de højeste Toppe rager op. Ydersiderne bestaar derimod af bølgeformede Højflader, hvor Skove veksler med Ager- og Græsland. Inder-

Tribergdalen i Schwarzwald, øverst til højre Jærnbanen.

sidens Dale er korte og stejle. Floderne, der gennemstrømmer dem, har derfor efterhaanden gravet deres Lejer tilbage, helt ind over Kammen, saa at Vandskellet nu ligger paa Bjærgenes Yderside. Gennem en saadan Dal fører den for sine mægtige Slyngninger og mange Tunneler berømte Schwarzwalderbane fra Schaffhausen ned til Strassburg. Schwarzwald og Vogeserne er fattige paa Metaller, men de afgiver ypperlige Byggestene. Berømt er især den saakaldte *brogede Sandsten* (fra Triastiden), af hvilken en Mængde af Tysklands Slotte og berømteste Kirker, f. Eks. Heidelberg Slot, Domkirkerne i Speyer, Worms og Strassburg, er opført.

2. **De rhinske Skiferbjærg** er en lav, ufrugtbar Højslette, der af Rhinen og dens Bifloder ligesom er savet i en Række mindre Bjærgdrag. Højsletten er ovenpaa tyndt be-

folket, men i de lune Floddale bor Menneskene tæt, og her trives nogle af Tysklands ædleste Vine (Johannisberger, Rydesheimer o. a.). Rhinen er paa sin Vej gennem Skiferbjærgene indesluttet af stejle Højder, der krones af maleriske Borgruiner. Disse Borge var i Middelalderen Hjemsted for en Mængde Røveriddere, der tvang Købmandsskibene til at betale høj Told for uhindret Forbifart, hvis de da ikke foretrak at udplyndre dem. Tusinder af lystrejsende gør nu aarlig Rhinturen fra Mainz til Köln. Langs Nordranden af Skiferbjærgene ligger rige Kul- og Jærnlejer, der har fremkaldt en mægtig Industri. Paa et Areal som Lolland-Falster bor her 3 Millioner Mennesker.

De rhinske Skiferbjærg er ligesom Schwarzwald og Vogeserne et Led af den gamle mellemeuropæiske Bjærgkæde, men de er i Tidernes Løb blevet afhøvlet til et næsten fuldstændigt Sletteland, der i Tertiærtiden omtrent laa i Havets Niveau. Senere hævedes de langsomt, og Rhinen og dens Bifloder blev derved tvungne til at uddybe deres Lejer. Disse Floddale deler Skiferbjærgene i fire Grupper: i Vest *Hunsryck* og *Eifel* (hvis Fortsættelse er Ardennerne i Belgien), i Øst *Taunus* og *Westerwald*. Eifel er berømt for sine mange udbrændte Vulkaner. Flere af disse, de saakaldte *Maare*, er kun tragtformede Fordybninger i Undergrunden, idet den vulkanske Virksomhed ophørte, før en egentlig Vulkan blev dannet. De er altsaa Vulkaner i Begyndelsesstadiet. De er nu gærne vandfyldte. — Et andet Vulkanomraade er *Siebengebirge* paa den modsatte Side af Rhinen.

3. **De mellemtyske Bjærg** naar fra Skiferbjærgene over til Böhmen. De vigtigste Grupper er *de hessiske Bjærg*, der er gamle Vulkaner, *Thyringerwald* og *Harz*.

Thyringerwald og *Harz* er Bjærgblokke („Horste“), dannede ved Sænkning af det omliggende Land. De er skilte ved den frugtbare og udmærket dyrkede *thyriingske Slette*. *Thyringerwald* danner Grænsen mellem Nord og Sydtyskland. Det er rigt paa Naturskønheder og historiske Minder, deriblandt det fra Luther bekendte Wartburg (S. 49). *Harz* rejser sig brat op af Slettelandet uden Forbindelse med de øvrige Bjærg. Det højeste Parti er *Brocken* (eller Blocksbjerg efter de mange løse Blokke), en nøgen Granittop, der rager op over Naaleskoven, som dækker det meste af Bjærggruppen. *Harz* er rig paa Metaller og store Drypstenshuler, der som alle lignende Huler er dannet ved Udvaskning af underjordiske Vandløb.

4. **De böhmiske Randbjærg** er *Böhmerwald*, *Fichtelgebirge*, *Erzgebirge* med *Sachsisk Svejts* og *Sudeterne*.

Böhmerwald er en sydøstlig Fortsættelse af Thyringerwald. Det er dækket af tætte Naaleskove og store Mosedrag og er en af de mindst tilgængelige Dele af Mellemeuropa.

Fichtelgebirge er en lav Bjærgknode, men et vigtigt Vand-skel. Herfra strømmer Floder til Donau, Elben og Rhin.

Erzgebirge falder jævnt af mod Nord, Sydsiden er derimod en stejl Brudrand, langs hvilket Landet er sunket (Egerdalen). Paa Brudlinjerne er store Lavamasser brudt frem, og her er endnu en Mængde varme Kilder

Klippeparti fra Sachsisk Svejts.

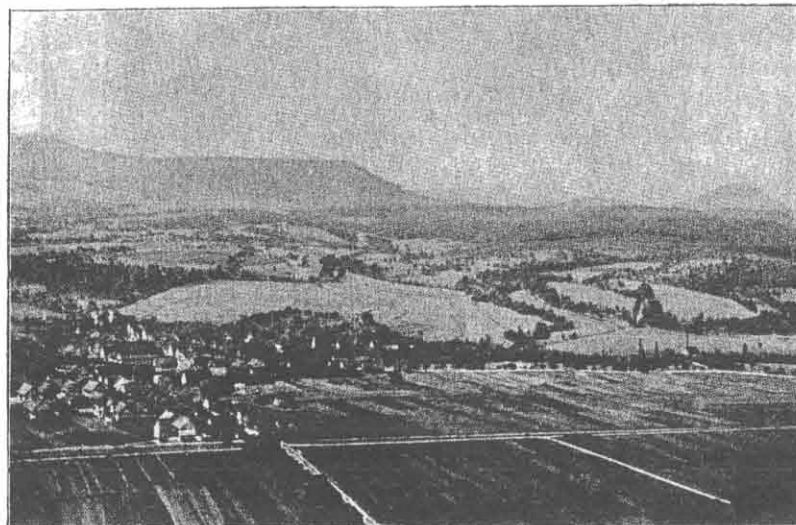
Sachsisk Svejts er et Sandstensplateau (Kvadersandsten fra Kridttiden), gennem hvilket Elben har banet sig Vej ned i det tyske Lavland. Det er gennembrudt af talrige Dale og Kløfter, og Sandstenene er af Vandet udformet paa den sælsomste Maade (Kuhstall, Bastei). Sandstenen er en af de mest anvendte Bygstene i Tyskland.

Sudeterne er en Række adskilte Kæder, alle Brudstykker (Horste) af en tidligere sammenhængende Bjærgmasse. Deres Fortsættelse mod NV. er Harzen. Den nordligste Gruppe er de vilde, sagnrige *Riesengebirge* („Bjærgaanden Rybezah!“), der i *Schneekoppe* naar 1600 m. Sudeterne skilles fra Karpaterne ved Sænkningen „de Mæhriske Porte“. Herigennem gik allerede i Oldtiden den store Handelsvej mellem Østersøen og

det adriatiske Hav. Den svarer i Øst til de burgundiske Porte i Vest.

5. **De sydtyske Højsletter** naar fra de mellemtyrsk Bjærgene ned til Alperne. En bred, øde Kalkryg, *Rauhe Alb* og *Frankisk Jura* skiller mellem den bayerske Højslette i Syd og den schwabisk-frankiske i Nord.

Den bayerske Højslette vandes af Donau og dens Bifloder (Lech, Isar, Inn). Den er et fattigt Land med sandede Jorder, Heder

Parti fra den schwabiske Slette; i Baggrunden Rauhe Albs Stejlrind.

og Naaleskove og langs Alpefoden mange Søer og Moser. Stenkul erstattes her af Tørv, Vinranken af Humlen.

Slettens Overflade er for en stor Del dannet af Alpernes Istidsgletsjere, der fra alle Dalmundinger skød sig ud i det aabne Land. Som overalt, hvor Gletsjere har arbejdet, kan man ogsaa her skelne mellem forskellige Zoner, der følger i en bestemt Orden. Nærmest Alperne ligger de af Gletsjerne udgravede *Tungebækkener* (Chiemsee, Starnbergersø, Ammersø, Bodensø og mange tidligere Søer, der nu er Moser), nordligere følger et smaa kullet Bakkeland, der er Gletsjernes *Bundmoræner*, saa langstrakte Bakkerækker, der er *Endemoræner*, og endelig de af Smeltevandet aflejrede *Sandsletter*, der naar langt mod Nord, og hvoraf f. Eks. Egnen om Mynchen består.

Rauhe Alb er dannet af Jurakalk. Den falder i Nord brat ned mod *Neckardalen* (den schwabiske Slette), og Overgangen

fra de øde, skovløse med Kalkgrus dækkede Højflader er saa meget brattere, som denne Dal er et af Tysklands skønneste Landskaber. Kilderige Dale med friske Engdrag aabner sig ud mod Sletten, Vinen trives til Fuldkommenhed, og hele Landet med dets talrige Byer og Landsbyer er ved Foraarstide skjulte i et Hav af blomstrende Frugttræer. Rauhe Albs Klipperand er af Vandløbene udvasket i maleriske Bjærgformer og paa de ø- eller halvøagtig fremspringende Kalkpyramider ligger Borg ved Borg. Særlig kendte er Kejserborgene *Hohenstauffen* (Ruin) og *Hohenzollern* (pragtfuldt genopbygget).

I Schwabisk Jura ligger *Solnhofen*, berømt for sine fine Kalkskifre, der til lithografisk Brug forsendes til hele Verden. Det er i disse Skifre, at man har fundet nogle af de bedste og fineste Aftryk af Fortidens Dyreliv, deriblandt den mærkelige, øgleagtige Fugleform *Archæopteryx*.

Den frankiske Højslette, der gennemstrømmes af Main, er i Vest et frugtbart Land med Kornmarker og vinklædte Skraaninger. Østligere derimod sandet og bevokset med store Fyrreskove.

Floder. Sydtysklands Hovedfloder er Donau og Rhin. *Donau* udspringer paa Schwarzwald og følger Rauhe Albs Sydrand til Regensburg, hvor den af Böhmerwalds Forhøje tvinges mod Sydøst. Donaus Daldrag har fra de ældste Tider været Hovedfærdselsvejen fra Sydøsteuropa ind i Tyskland, og da Donaus Kilder ligger nær ved de store nord-sydgaaende Færdselsveje Rhindalen og Saône-Rhonedalen, kunde østfra kommende Folk langs den naa frem baade til Nordsøen og Middelhavet.

Rhinen er Tysklands største Vandløb og Landets egentlige nationale Flod. Den udspringer paa St. Gotthard i Alperne og falder gennem en bred Dal ud i Bodensøen. Rhinen er paa denne første Strækning en Bjærgflod med stridt Løb og leret Gletsjervand. Fra Bodensøen, hvor den klarer sine Vande, vender den sig mod Vest, danner Vandfaldet ved Laufen og bøjer ved Basel ind i Rhinsletten. Dens Løb var her tidligere meget uregelmæssigt, fuld af Slyngninger og døde Arme, og naar den ved Højvande gik over sine Bredder, aflejrede den store Masser af Flodgrus. Men nu er dens Løb reguleret, og omtrent fra Mannheim bliver den sejlbar. Dens Gennembrud gennem de rhinske Skiferbjærg er tidligere omtalt. Ved sin

Udtræden i Lavlandet er den en bred, rolig Strøm, der snart bøjer mod Vest ind i Holland, hvor den grener sig og gennem et Delta falder ud i Nordsøen. I Henseende til Trafik indtager den den første Plads blandt alle Tysklands Floder. Man regner, at mellem 35—40,000 Skibe aarlig passerer den i begge Retninger. Vigtige Rhinhavne er Mannheim, Mainz, Koblenz, Köln og Rotterdam. I venstre Bred optager Rhinen *Aar* (fra Svejts) og *Mosel*, i højre *Neckar* og *Main*.

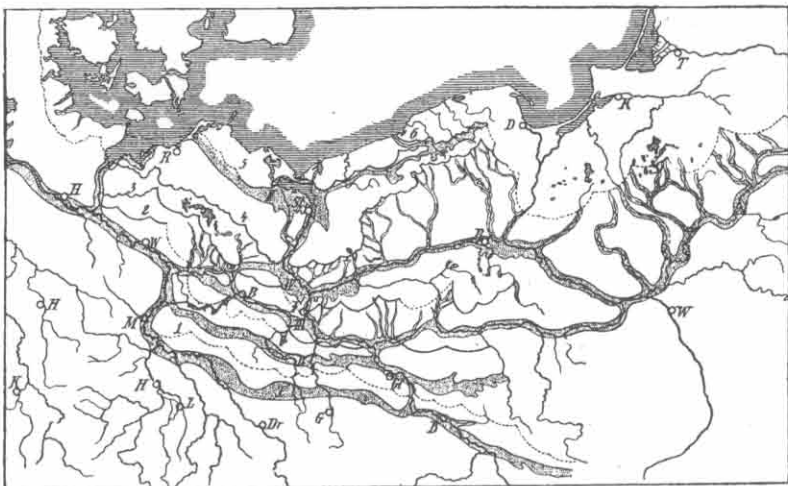
Det nordtyske Lavland. I Sammenligning med Bjærgene i Syd er det nordtyske Lavland et ungt Land. Det bestaar ligesom Danmark af *Morænedannelser* fra Istiden. Disse Morænelag har en Tykkelse af indtil 200 m., saa at Undergrunden næsten overalt er dækket. Mindst 3 Gange synes Indlandsisen at have bredt sig ud over Østersøen og Nordtyskland. I den midterste, saakaldte store Istid naaede den helt ned til Bjærgenes Nordrand, under det sidste Fremstød standsede den derimod allerede lidt syd for Østersøen, og vesterpaa naaede den kun lidt udover Elben.

1. **Lavlandet vest for Elben** (Geesten) tilhører den ældre Istids Aflejringer. Det er et fladt eller svagt bølgeformet Land, sandet og ufrugtbart. I de lavere Egne i Vest breder der sig store Mosedrag, østligere, hvor Landet er højere og tørre, er det mest dækket med Heder og Fyrreskov. Her ligger *Lyneburg Hede*, der endnu for 40 Aar siden laa hen i fuldstændig Naturtilstand. Milevidt skilte Hedegaarde med deres Bistader, Faareflokke og smaa Boghvedemarker var den Gang Hedens eneste Oaser. Nu er store Strækninger beplantede med Skov, medens andre er omdannet til Agerland. Af Nordvesttysklands Floder er *Ems* en Moseflod, *Weser* sejlbar fra Bremen.

I den nærmest efter Istiden følgende Tid laa Geestegnene adskilligt højere end nu. Det meste af Nordsøen var tørt Land. Floderne (Schelde, Maas, Rhinen, Ems, Weser og Elben) gennemstrømmede Geesten i brede, dybe Dale. Senere begyndte den Sænkning af Landet, der endnu vedvarer. Nordsøen dannedes, og Havet trængte ind i Floddalene, der omdannedes til Bugter. Kyststrømmene byggede Barrer tværs over disse Bugters Mundinger, saa at de forvandlede til Haffer, og Floderne udfyldte dem efterhaanden næsten helt med Dynd. Saaledes opstod Marsklandene langs Vesterhavets Kyst. Men da Kystsænkningen vedblev, kom Marsken efterhaanden til at ligge under Havets Niveau, og i Middelalderen gennembrød stærke Stormfloder

Klitrækken, gjorde Marsken til Vader og dannede Jade-, Dollart- og Zuidersøbugterne. Denne Overskylning vilde rimeligvis være gaaet endnu videre, om ikke Beboerne ved at opføre Diger havde sat Grænser for Havets Fremtrængen — i hvert Fald foreløbig.

2. **Øst for Elben** er Lavlandet mere forskelligt. Det falder (ligesom Jylland) efter Længden i 3 parallelle Bælter. Sydligst, langs Bjærgenes Nordfod, ligger et bredt, sandet Bakke-land, „den sydlige Landryg“, der stammer fra den første Istid og nærmest svarer til vore vestjyske Bakkeøer. Nordligere gen-

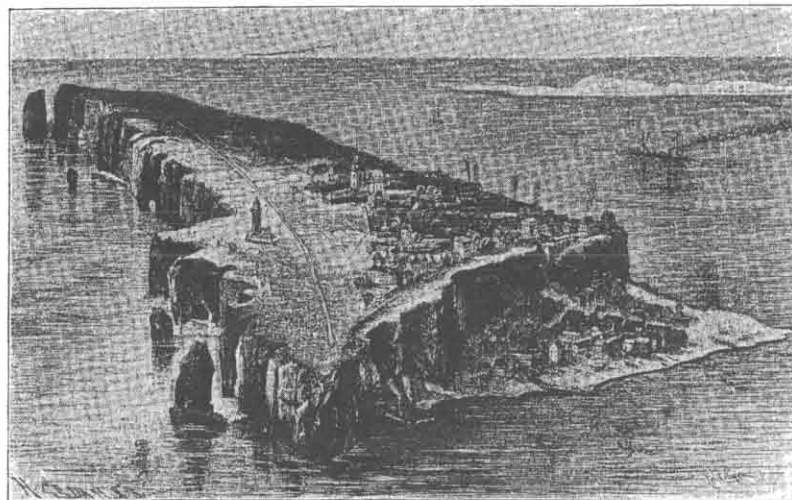
Gamle Floddale i Nordtyskland.
De med Tal betegnede Linjer er Endemoræner.

nemfures Landet af en Række brede *Floddale*. Nutidens Floder følger kun til Dels disse Dale, der stammer fra den Tid, da Isen var i Færd med at smelte bort, men endnu dækkede Kystzonen. Smelte vandet maatte derfor søge sig Afløb langs Isranden og videre gennem Elbdalen. Hvert Daldrag betegner et Trin i Isens Tilbagegang. Først længe efter Istiden brød Oder og Weichsel sig nye Baner mod Nord, og de gamle Strømler ligger nu enten tørre eller gennemstrømmes af ubetydelige Vandløb.

Den tredje og nordligste Zone er *den baltiske Højderyg*, der fra den russiske Grænse strækker sig syd om Østersøen helt op paa den jyske Halvø. Det er et typisk Moræneland, opstaaet i den sidste Istid. Nogle Steder er Overfladen kun svagt

bølget (ligesom Heden mellem Roskilde og København), men de fleste Steder er Landet opfyldt med afrundede, uregelmæssigt grupperede Bakker (ligesom i Østjylland). Begge disse Landskabsformer er *Bundmoræner*, der overvejende bestaar af Ler.

Paa Højderygens Sydrend træffer vi derimod Isens *Endemoræner* (Linje 4 paa Kortet), der danner halvkredsformet ordnede Bakkerækker, som er oversaaet med skandinaviske Fjæld-

Helgoland.

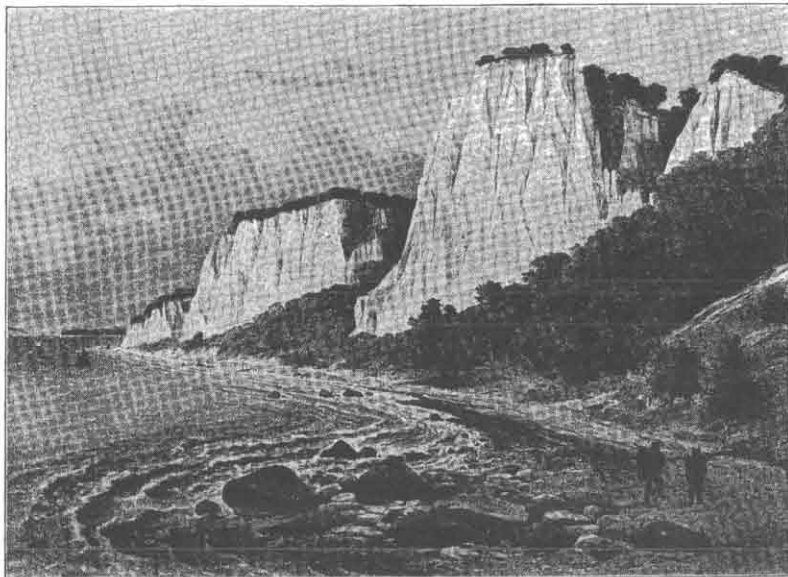
blokke og bestaar af Grus og Sand. Udenfor dem følger igen lyngklædte *Sandflader*, der er afsat af Smelte vandet og fuldstændig svarer til Hedesletterne i Vestjylland.

Den baltiske Højderyg er Nordtysklands smukkeste Land. Den er ligesom Himmelbjærgseggen oversaaet med en Vrimmel af *Smaasøer* (7—8000), og mellem de skovklædte Højder strækker sig frugtbare, veldyrkede Dale.

Undergrunden træder i Nordtyskland kun pletvis frem i Dagen. Flere Steder (ved Segeberg i Holsten, paa Lyneburgerhede o. a. St.), forekommer „Gibsbjærg“ og Saltlag fra *Permformationen*. Det berømteste af alle Tysklands Saltlejer er Stassfurts i Harzforlandet. Det har en Tykkelse af over 900 Meter og indeholder en Rigdom af forskellige Saltlag, af hvilke Kalisaltene her har skabt en stor kemisk Industri.

Øen *Helgoland* er et løsrevet Stykke tysk Undergrund. Den danner

et lille næppe $\frac{1}{2}$ □ Km. stort Fjældplateau, der er opbygget af vandret liggende røde Sandsten, som med lodrette Vægge falder ned mod Havet. De mange Huler og fritstaaende Strandpiller fortæller om Bølgernes voldsomme Angreb. Paa *Rygen* danner Kridtet maleriske Klinte, der ved deres Bygning ganske minder om Møens Klint og vel engang har været sammenhængende med denne. De ravrige Klinte paa Halvøen *Samland* (mellem det frische og det kurische Haff) stammer fra Tertiærtiden.

Kridtklinter paa Rygen.

Nordtysklands Hovedfloder er *Elben*, *Oder* og *Weichsel*. De var tidligere Hovedhandelsvejene gennem Lavlandet, og ved deres Bredder ligger derfor store Handelsbyer. *Elben* udspringer paa Riesengebirge. Den samler Vandet fra hele Böhmen (Biflod *Moldau*) og gennembyder i en romantisk Dal Sachsisk Svejts. I Tyskland optager den *Saale* og *Havel* (med *Spree*) og munder gennem et aabent, tragformigt Løb i Vesterhavet. Den er Nordtysklands Hovedflod, sejlbar for Skibe af 7,5 m.'s Dybgaende til Hamborg og for mindre Dampere helt op i Böhmen. Til Varetransport benyttes mest de lange, flade Elbpramme, der sammenkædede i et Antal af 20—30 slæbes afsted af en enkelt lille Damper. *Elben* er ved Hamborg tilfrosset i ca. 40 Dage. *Oder* med Biflod *Warthe* har en uregelmæssig

Vandføring, til Tider stærkt opsvulmet, til andre meget lavvandet, og staar derfor som Vandvej langt tilbage for *Elben*. Noget lignende gælder *Weichsel* (Biflod *Bug*), der munder i Danzigerbugten og i det frische Haff, som efterhaanden udfyldes af dens Deltadannelser. *Weichsel* er tilfrossen i ca. 80 Dage.

Klima, Plante- og Dyreliv. Den nordvestlige Del af Tyskland har Kystklima med milde Vintre, ikke særlig varme Somre og stor Luftfugtighed. Den øvrige Del af Landet danner en Overgang mellem Vesteuropas Kystklima og Østeuropas Fastlandsklima. (Se Klimatkortene S. 10 og 11). De varmeste Egne er den øvrerhinske Slette, de koldeste Nordøstprøjsen. Regnen falder overalt rigeligt især paa Bjærgene. (Harz har dobbelt saa stor Regnmængde som Danmark, Schwarzwald 3 Gange saa stor.) Sommer og Efteraar er ligesom hos os de regnfuldeste Aarstider. Som Helhed set er Klimaet sundt og vel egnet for Agerbrug.

Tyskland tilhører den nordeuropæiske Skovzone, men Skovene, der i Oldtiden fyldte det meste af Landet, har for store Strækningers Vedkommende maattet vige Pladsen for Ager- og Græsland. Dog er endnu omtrent Fjerdedelen af Riget skovklædt, og Tyskland maa derfor stadig henregnes blandt Europas skovrige Lande. Naaletræerne var oprindelig indskrænket til Bjærgene og de østlige Egne, men i nyere Tid er især Fyrren trængt frem i Nordvesttyskland. Rødgranen er de højere Bjærgenes vigtigste Skovtræ, Ædelgranen er indskrænket til Sydtykland. Blandt Løvtræerne er *Bøgen* den mest udbredte, kun i Østprøjsen mangler den. Ogsaa *Egen* er almindelig, navnlig i Rhinlandene.

Dyrelivet er rigere end i Danmark, dog er ogsaa i Tyskland de fleste større Dyr udryddede. Ved *Elben* lever enkelte Kolonier af Bævere, i Østprøjsen Elsdyret og i de mindst tilgængelige Skovegne Ulven og Vildkatten. Bjørn, Los og Bisonokse udryddedes først for 100—200 Aar siden.

B. Folket.

Folkemængde. Tyskland talte 1905 61 Mill. Indb., hvad der giver en Folketæthed af 112 pr. □ Km. eller over halvanden Gange Danmarks. Folkemængden vokser

stærkt, og Tyskland er nu Europas næstfolkerigeste Stat. Tættest befolket er Sachsen (300 pr. □ Km.) og Rhinlandene.

Nationalitet. Størstedelen af Tysklands Beboere er *Tyskere* (Sydgermaner), der taler det tyske Sprog. Gennem Landerhvervelser har Tyskland dog efterhaanden faaet flere fremmede Folk inden for sine Grænser, der baade sprogligt og nationalt staaer tysk Kulturliv fjærnt. I Øst lever noget over 3 Mill. *Polakker* og 100,000 *Litaver*, i Nord 140,000 *Danske*, i Sydvest over 200,000 *Franskmænd*. Derimod lever henved 15 Mill. Tyskere uden for Tysklands Grænser (Østrig, Svejts, Rusland).

Folkesproget er i Lavlandet *Nedertysk* (Plattysk), i Højlandet *Overtysk*, der hvert igen falder i flere Dialekter. De dannedes Sprog og Skriftsproget er *Højtysk*, der efter Reformationen har udviklet sig af Overtysk (især Sachsisk, da Luther foretog sin Bibeloversættelse i denne Dialekt). Længst mod Nordvest tales *Frisisk*.

Folkerace. Nutidens Tyskere er fremgaaet ved en Blanding af de gamle *Germaner* med *keltiske* og *slaviske* Folk. Germanerne var høje, blaaøjede, lyshaarede Mennesker. De beboede i den ældste Tid Lavlandet langs Østersøen, men brød i de første Aarhundreder efter Kr. op fra deres gamle Hjem, faldt ind i det dengang keltiske Sydtyskland, som de erobrede, og med hvis Beboere de blandede sig. I det folketomme Lavland i Nord indvandrede Slaver (Vender), der bredte sig helt op i Holsten (Obotritter).

I Løbet af Middelalderen begyndte Tyskerne igen at tilbageerobre deres gamle Land i Nordøst. Tyske Nybyggere nedsatte sig blandt Venderne, og tyske Købmænd (Hanseaterne) beherskede alle Byerne helt op til den finske Bugt. Derved opstod en ny Blodblanding. Tysk Sprog og Kultur sejrede til sidst, og af de gamle Vender findes nu kun 100,000, der lever i Lausitz ved øvre Spree. Men endnu i det 14de Aarh. købslog Bønderne paa Torvet i Leipzig paa Vendisk. Stednavne paa itz, zig, in og ow er af vendisk Oprindelse (Lausitz, Leipzig, Berlin, Warnow etc.) Paa Grund af Blodblandingen med Kelter og Slaver viser den tyske Nation nu ingen Raceenhed. Lyse og mørke, langskallede og kortskallede Folk er blandede mellem hinanden.

Folkekarakter. Tyskerne er flittige, redelige og nøjsomme Folk. De besidder stor videnskabelig Sans og dyb Følelse, men er tilbøjelige til at tabe sig i spidsfindige Enkeltheder og bliver let sentimentale. Paa Musikkens Omraade har de skabt store Mesterværker (Mozart, Beethoven, Wagner), i Sprogvidenskab og Geografi indtager de en Førerstilling.

Der er for øvrigt stor Forskel paa Tyskerne i Nord og Syd. *Sydtyskeren* er gemytlig, øldrikkende, meget talende. Han er Repræsentant for det gammeltyske Smaastatsvæsen. *Nordtyskeren* (Prøjseren) er stram og stiv som

den nyskabte Storstat. „Han er først og fremmest Statsborger. Hæren er Genstand for en ligefrem Dyrkelse. Officererne er i eget og andres Omdømme en Herreklasse, som de civile søger at efterligne ved at organisere sig paa militær Vis (Studentervedkæmpelser).“

Oplysning og Religion. Folkeoplysningen hører til de bedste i Europa, og videnskabelig Dannelse er almindeligere end i andre Lande. Af de talrige Universiteter er Berlins og Leipzigs de største. Omtrent to Tredjedele af Tyskerne er Protestanter, Resten (især Sydtyskerne) Katolikker.

Næringsveje. Omtrent Halvdelen af alle Tyskere lever af Industri og Handel, en Tredjedel af Agerbrug. Tyskland er altsaa en *Agerbrugs-Industristat*.

Agerbrug. Tysklands Jordbund er som Helhed ikke rig. De skovrige Bjerge i Syd, Hederne og Moserne i Nord har lagt Agerbruget uhyre Hindringer i Vejen. Men Tyskerne er et flittigt Folk, og over Halvdelen af alt tysk Land er nu omdannet til Agerjord. De frugtbarste Egne er Rhindalen, den schwabiske og thyringske Slette. Her er Jorden tillige udstykket i de fleste Brug.

Tyskland frembringer en Sjettedel af Jordens *Rug*, en Ottendedel af dens *Byg* og *Havre*, mod Syd avles megen Hvede. Det er tillige Verdens vigtigste *Kartoffelland*. Og dog kan det ikke brødføde sig selv, men maa aarlig indføre Fødevarer for flere Hundrede Millioner Kr. Af andre dyrkede Planter spiller *Sukkerroen* (især omkring Magdeburg) en stor Rolle. Tyskland kan ikke alene forsyne sig selv med Sukker, men faar tillige store Mængder tilovers til Udførsel. *Vinen* følger Rhinen og dens Bifloder, *Humle* dyrkes i Bayern. Tyskerne og Englænderne er Jordens mest ølproducerende og mest øldrikkende Folk.

Kvægavlen er bedst udviklet i Alpe- og Marsklandene. Virkelig Mejeridrift findes kun i Sønderjylland og Holsten.

Skovbrug spiller i Tyskland en stor Rolle, og Skovene plejes med megen Omhu, men Landets Træforbrug er saa stort, at over en Tredjedel af Forbruget maa indføres.

Bjærgværksdrift er en Hovednæringsvej langs Nordranden af de mellemtyske Bjerge. Som jærnproducerende Land er Tyskland Nummer 1 i Europa, som kulproducerende Nr. 2. Vigtig er ogsaa Zink-, Sølv-, Kobber- og Saltvindingen.

Industri. I Middelalderen havde Tyskland en betydelig Kunstindustri. I Nyrnberg lavedes det første Lommeur, den første Staaltraad, det første Stykke Messing, de smukkeste

Glasmalerier, de fineste Billedskærerarbejder. I Solingen smededes de bedste Klinger, i Mainz trykkedes den første Bog. Nutidens tyske Industri er delvis en Masseindustri, der ved Prisbillighed søger at konkurrere med Englændernes og Fransk-mændenes uden at eje disses Soliditet eller Smag. Men ved Siden heraf yder den tyske Industri ogsaa fortrinlige Varer, der fuldt ud staar Maal med Frankrigs og Englands, og Konkurrencekampen paa Verdensmarkedet mellem Tyskland og England bliver Aar for Aar skarpere. Tysklands vigtigste Industriegne ligger ved Nedre-Rhin, i Berlin, Sachsen og Schlesien.

Handel. Tyskerne hører til de dygtigste Handelsfolk i Europa, og Tyskland er efter England og de forenede Stater Jordens vigtigste Handelsstat. Der indføres Raastoffer for Industrien samt Næringsmidler, der udføres Industrivarer. Det stærke Opsving af Handelen er bleven fulgt af en tilsvarende Udvikling af Samfærdselsmidlerne. Tysklands Handelsflaade staar i Bæreevne kun tilbage for Englands og de forenede Staters, Jærnbanenettet er det tætteste efter Belgiens og Englands, og paa de talrige sejlbare Floder og Kanaler foregaar der stadig en mægtig Godstransport.

Kolonier. For yderligere at udvikle Handelen har Tyskland søgt at skaffe sig Kolonier i de fremmede Verdensdele. Da de er kommet sidst, har de dog for en stor Del maattet nøjes med de mindre gode Egne. Det er især i Afrika og blandt de australske Øer, at de har udvidet deres Omraade. Kolonierne er tilsammen 5 Gange større end Moderlandet med ca. 13 Mill. Beboere.

C. Lande og Byer.

Historie. Det gamle tyske Rige („det hellige romerske Rige“) bestod af omtrent 1800 selvstændige Stater (Rigsfyrster, Rigsriddere, Rigsstæder), der kun sammenholdtes af den med ringe Myndighed udstyrede Kejser. Under Napoleonskrigene opløstes dette Rige, og i dets Sted traadte 1814 *det tyske Forbund*, der omfattede 39 Stater, men trods det ringere Tal ikke var mindre splidagtigt. Østrig i Syd og Prøjsen i Nord søgte hver for sig at tilrive sig Herredømmet, og Tyskland var derfor udadtil ganske magtesløst. Under disse Stridigheder var Prøjsen den klogeste. Det stiftede den tyske Toldforening, i hvilken de fleste Stater efterhaanden indtraadte. Toldforeningens Stater havde fælles økonomiske Interesser, og det faldt derfor ikke Prøjsen vanskeligt, da det gunstige Øjeblik kom, at faa Østrig stødt ud af Forbundet.

Dette skete efter den tysk-østrigske Krig 1866, og efter Sejren over Frankrig 1870 enedes endelig alle tyske Fyrster om at oprette et tysk Kejserrige med Prøjsens Konge som Kejser. For Øjeblikket bestaar Tyskland af 25 Stater foruden Rigslandet Elsass-Lothringen, men Prøjsen er saa afgjort Landets Herre, at Tyskland baade indadtil og udadtil er en fast afsluttet Helhed.

Statsforhold. Den tyske Kejser styrer Landet ved Hjælp af Rigskansleren. Den lovgivende Magt er hos *Rigsdagen*, der vælges ved almindelig Stemmeret uden Hensyn til Staterne, og *Forbundsraadet*, der bestaar af Medlemmer, som de enkelte Stater udnævner. Rigets Hovedstad er Berlin, den øverste Domstol er Rigsretten i Leipzig. Hær, Flaade, Told, Handelsforhold o. m. a. er fælles. Tyskland er Europas største Militærmagt, og dets vældige Krigsrustninger har tvunget Europa ind i en bevæbnet Fred, der sluger Tusinder af Millioner Kr. aarlig. De tyske Stater er:

Nordtyske Stater.

1. Kongeriget *Prøjsen* (det meste af det nordtyske Lavland, de hessiske Bjerge og de rhinske Skiferbjerge).
- 2—3. *Mecklenburg* (Strelitz og Schwerin) (øst f. Elben ved Østersøen).
4. *Oldenburger* (vest f. Weser ved Vesterhavet).
- 5—7. Fristæderne *Lybeck*, *Hamburg* og *Bremen*.

De mellemtyske Stater.

8. Kongeriget *Sachsen* (langs Erzgebirges Nordrand).
- 9—16. *Thyringen* (8 Smaastater omkring Thyringerwald).
17. *Anhalt* (omkr. Elben).
18. *Braunschweig* (ved Harz).
- 19—20. *Lippe* (to Smaastater) ved Wesers Knæ.
21. *Waldeck* (lidt syd f. Lippe).

De sydtyske Stater.

22. Kongeriget *Bayern* (de sydtyske Højsletter).
23. Kongeriget *Wyrtemberg* (om Neckar).
24. *Hessen* (nord og syd for Main).
25. *Baden* (Schwarzwald og højre Rhindal).
Rigslandet *Elsass-Lothringen* (Vogeserne, venstre Rhindal og den lothringske Højslette).

Tyskland er i alt 14 Gange større end Danmark. Heraf falder de 9 Dele paa Prøjsen, de to paa Bayern, Resten paa alle de øvrige Stater tilsammen.

Byer. Tyskland er rigt paa gamle, historiske Stæder. De ældste og de, der tidligst spillede den største Rolle, ligger i Rhin- og Donaulandet. De gaar tilbage til *Romertiden*, men kun ganske enkelte, f. Eks. Trier, har bevaret Mindesmærker fra hin Tid. I Middelalderen voksede en Række rige *Hansestæder* frem langs Østersøen, og *Bjærgværksdriften* i Nordranden af de mellemtytiske Bjerge skabte en anden Række

Lybeck.

Byer. I nyere Tid er der ved *Industriens* stærke Fremgang fremvokset en Mængde store Fabriksbyer, der er let kendelige ved de høje Skorstene, røgsværtede Huse og lige Gader. De ældre Byer har derimod ofte et ret malerisk Præg med høje Gavlhuse, Borgmure og gamle Byporte. Hyppig er begge Typer forenede i samme By, idet der udenom en middelalderlig Kærne har rejst sig en moderne Nystad.

Ligesom i de fleste europæiske Lande vokser Byerne uforholdsmæssig ved Indvandring fra Landet. Dette ses bl. a. af den stærke Tilvækst i Storbyernes Tal. 1895 havde 28 Byer over 100,000 Indb., 1905 41. De største er **Berlin** (3 Mill.),

Hamburg 800,000, **Mynchen**, **Dresden**, **Leipzig** over $\frac{1}{2}$ Mill., **Breslau**, **Køln** omtrent $\frac{1}{2}$ Mill.

1. **Det østtyske Lavland** (øst for Elben) omfatter Landsdelene *Øst- og Vestprøjsen*, *Pommern* og *Mecklenburg*, alle langs Østersøen, *Posen*, *Schlesien* og *Brandenburg* syd for Højderyggen. Det er med Undtagelse af Mecklenburg og Lybeck alt prøjsisk Land. Agerbruget er den vigtigste Næringsvej, og Jorden ejes mest af store Godsejere, der driver den med daglønnede Arbejdere.

Østersøbyerne **Königsberg**, **Danzig**, **Stettin**, **Rostock** og **Lybeck** er gamle Hansestæder. Den vigtigste er Stettin, der har store Skibsbyggerier.

Lybeck var i Middelalderen Tysklands vigtigste Søstad. Den var Østersøhavn for hele det vestlige Tyskland og Hanseforbundets Hovedstad, ja følte sig endog mægtig nok til at føre Krig med Nordens Riger. Men da Handelen paa Amerika drog Storsøfarten mod Vest, var Lybecks Glanstid forbi. Nu er den kun en Østersøhavn af anden Rang.

Store Landbyer er **Berlin**, **Breslau**, **Posen**; mindre Byer **Frankfurt an der Oder** og **Schwerin**.

Berlin ved den lille Flod Spree i Prøjsens Stamland Brandenburg er Tysklands Hovedstad. Det er en Nystad, der er vokset op med Prøjsens Magt. Ved Tredivaarskrigens Slutning talte den 6000 Indbyggere, nu næsten 3 Mill. I det indre Berlin er alt nyt og elegant. Her findes lange, lige, brede Gader, store Pladser og moderne, pragtfulde Huse. Den fineste Gade er „Unter den Linden“. Den fører fra Slottet forbi de store Museer (Altes og Neues Museum) gennem Brandenburgerthor ud til Byens eneste store Park, Thiergarten. Uden om det fine Berlin ligger Arbejder- og Fabrikvartererne. Her hersker mange Steder den frygteligste Fattigdom. I Berlin udfolder det tyske Militær-Kejserdømme sin største Pragt, men her findes ogsaa dets ivrigste Modstandere; thi ingen Steder tæller Socialdemokratiet flere Stemmer end i Berlin. Berlin er Tysklands største Industriby og har det største Universitet. I ringe Afstand ligger **Potsdam** med smukke Haveanlæg og kongelige Slotte.

Breslau (næsten $\frac{1}{2}$ Mill. Indb.) er Hovedbyen i den vigtige Industriprovins Schlesien. **Posen** er en stærk Fæstning.

2. **Slesvig-Holsten** er den sydlige Del af den jyske Halvø. Slesvig har Hovedbyen **Flensborg**. I Holsten ligger de store Byer **Altona**, der er sammenbygget med Hamburg, og **Kiel**, der er Tysklands Krigshavn ved Østersøen. Fra Kielerfjord fører den dybe *Nord-Østersøkanal* ned til Elben.

3. I **det vesttyske Lavland** (*Hannover, Oldenburg*) ligger Tysklands to vigtigste Havnestæder **Hamburg** og **Bremen** samt Orlogshavnen **Wilhelmshaven**.

Hamburg er det europæiske Fastlands største Handelsstad. Den er sammenvokset med de holstenske Byer Altona og Wandsbeck, og dette Bykompleks har tilsammen 1 Mill. Indb. Hamburg ligger ved Elben, 15 Mil fra dennes Munding, men kan naas selv af meget store Skibe. De største ankrer dog ved UdHAVNEN *Cuxhaven*. Hamburg er Lybecks Arvtager, men medens Lybecks Handel kun omfattede Østersølandene, spænder Hamburgs over Atlanterhavsløndene baade i Vest og Øst.

Bremen ved Weser har ligesom Hamburg stor oversøisk Handel, men kan ikke naas af dybtgaaende Skibe, der maa ankre ved *Bremerhaven*.

3. **De mellemtytske Bjerge og Lavlandet ved deres Nordfod** (*Prøjsisk Sachsen, Braunschweig, Sydhannover og Thyringen*) er rige paa store, opblomstrende Fabrikbyer. Hertil hører **Halle, Magdeburg**, der er Midtpunkt for Tysklands Sukkerindustri og tillige en stærk Fæstning, **Braunschweig** og **Hannover**. **Hildesheim** er en interessant, gammeldags By. — Sydligere ligger **Erfurt** (store Gartnerier) og i Provinsen Hessen-Nassau **Kassel** og **Wiesbaden** (bekendt Badested).

Thyringen er et tætbeholdet, venligt Land. Af dets Byer er **Weimar** kendt som Digterne Schillers og Goethes By, **Gotha** har en stor geografisk Anstalt (Kort). Fra den lille By **Sonneberg** kommer det meste af det under Navnet Nyrnbergerkram kendte Legetøj (Noahs Ark osv.).

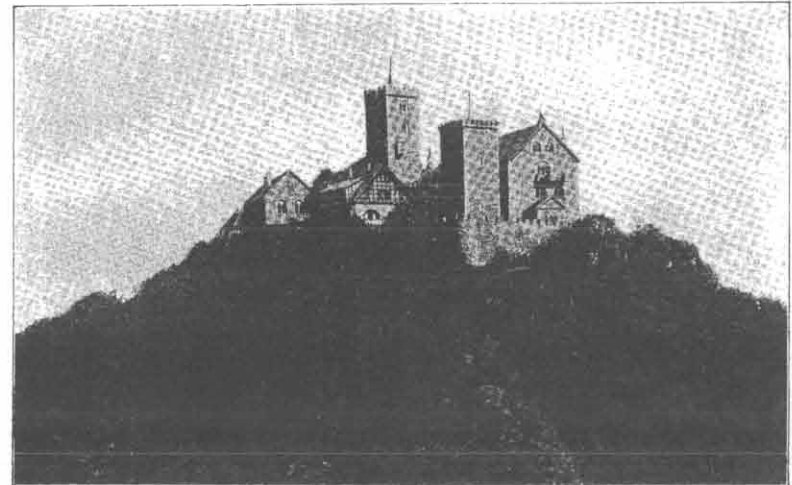
4. **Rhinlandene** (*Rheinland og Westfalen*) er nordligst et frugtbart Agerland med velhavende Bøndergaarde, sydligere et Industriland, hvor By ligger ved By, og Landet er oversaaet med rygende Fabrikskorstene.

Øst for Rhinen **Elberfeld-Barmen, Essen, Solingen, Dortmund** o. a.

Ved Rhinen: **Dysseldorf, Köln, Koblenz**.

Vest for Rhinen: **Krefeld, Aachen, Trier**.

Elberfeld-Barmen har Tysklands største Væverier. I **Essen** ligger Krupps Jærnstøberier, der er Europas største Fabrik. Den sysselsætter i sine Bjærg- og Smelteværker samt Fabrikværksteder ialt mellem 40—50,000 Mennesker. **Køln** ($\frac{1}{2}$ Mill. Indb.) ligger der, hvor Rhinen begynder at kunne befares af store Søskibe. Det er Vesttysklands største By og Tysklands Hovedfæstning ved Rhinen. Dens Historie gaar tilbage til Romertiden (*Colonia Agrippina*). Dens Domkirke, hvorpaa der blev arbejdet i 600 Aar, er et af de smukkeste gotiske Byg-

Slottet Wartburg i Thyringen.

ningsværker i Europa. Køln er berømt for sit „Kølnervand“ (Eau de Cologne), der fremstilles i over 30 Fabrikker. **Aachen** voksede op i Romertiden omkring nogle meget søgte Svovlkilder; senere var den Karl den Stores Residens. Nu har den vigtig Klædeindustri.

5. **Kongeriget Sachsen** er Tysklands folketætteste Stat. **Dresden** ($\frac{1}{2}$ Mill. Indb.) ved Elben er Sachsens Hovedstad. Den har store Kunstsamlinger, navnlig Malerier.

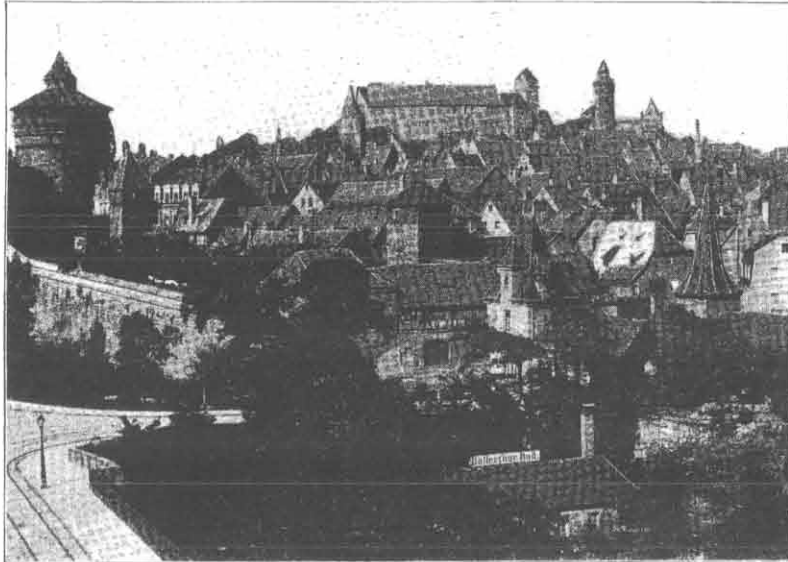
Leipzig ($\frac{1}{2}$ Mill. Indb.) er en mægtig Handelsstad. Den har Tysklands største Boghandel og næststørste Universitet. **Chemnitz** er Sachsens Manchester (Bomuld), **Meissen** har en berømt Porcellænsfabrik. I Erzgebirge, hvor Bjærgværksdriften nu er døende, søger den tætte Befolkning at friste Livet ved

Husflid: Væven, Kniplen o. a. Men Fortjenesten er ringe, og Nøden mange Steder stor.

7. **Hessen** har Hovedstaden **Darmstadt**. **Mainz** er en stærk Fæstning, **Worms** er kendt fra Luthers Historie.

Ved Main ligger den store Handelsby **Frankfurt a. M.**, der før 1866 var en fri Rigsstad, men nu er prøjsisk.

8. **Baden** omfatter højre Rhindal og Schwarzwald. I det frugtbare Lavland lever Befolkningen af Agerbrug, i Schwarz-

Nyrnberg.

wald af Kvægavl, Skovhugst og Husflid (Ure, Træsmitteri). Byer: **Karlsruhe**, **Mannheim** og **Heidelberg**. Den sidste er berømt for sin henrivende Beliggenhed, hvor Neckar bryder ud i Rhindalen. Den har Tysklands største Slotsruin.

9. **Wyrtemberg** er befolket af de driftige, poetisk begavede Schwabere. Hovedstaden er **Stuttgart**.

10. **Bayern** omfatter det meste af de sydtyske Højsletter samt Pfalz vest for Rhinen. Det har som Sydtyskland i det hele en stor, selvejende Bondestand, der er ivrig katolsk.

Paa den bayerske Højslette ligger **Mynchen**, **Augsburg**, **Regensburg**, paa den frankiske **Nyrnberg** og **Wyrzburg**.

Mynchen ved Isar er Midtpunktet for Sydtysklands Aands-

liv og Kunst. Den har mange Pragtbygninger og rige Samlinger, men ved Siden heraf er den ogsaa en stor Industriby, især berømt for sit udmærkede Øl. **Augsburg** og **Regensburg** er interessante, gammeldags Byer. Det samme gælder i endnu højere Grad **Nyrnberg**, der i Middelalderen blev rig og mægtig ved sin Handel paa Italien (orientalske Varer), og berømt ved sin Kunstindustri. Af Tysklands Storbyer er det den, der bedst har bevaret sit gamle, middelalderlige Præg. Den indre By er endnu omgivet af Mure, og højt over Byen knejser Hohenzollernes gamle Borg. Alle Nybygninger i Nyrnberg bygges i gammel Stil. Byen har nu som forud stor Industri (Glas, Legetøj, Blyanter).

10. Rigslandet **Elsass-Lothringen** erobredes fra Frankrig 1870. **Elsass** er et Ager- og Vinland. Befolkningen taler tysk, men har franske Sympathier. **Strassburg** er en stærk Fæstning og en stor Handels- og Industriby, der delvis har bevaret sit middelalderlige Udseende. Dens pragtfulde gotiske Domkirke, der aldrig er bleven fuldendt, er berømt.

Lothringen er en tyndt befolket Højslette, hvis Beboere til Dels taler Fransk. **Metz** er en stærk Fæstning.

De britiske Øer.

314,000 □ Km. (5700 □ Mil) med 44 Mill. Indb. (beregnet for 1906).

De britiske Øer er *Østater* i Europa. De ligger ved Verdensdelens Udkant, omgivet af stormfulde Have, og de har et køligt, taaget Klima. I Størrelse staar de langt tilbage for de egentlige europæiske Storstater. De er 16 Gange mindre end Rusland og kun lidt over det halve af Tyskland eller Frankrig. Store Partier af Øerne er desuden opfyldte af Bjerge, Moser og Heder, saa at de ikke kan dyrkes. Men disse Skyggesider opvejes af saa mange naturlige Fortrin, at Øerne er blevet *Jordens vigtigste Handels- og Industristat* og Midtpunktet i det største Kolonirige, der nogen Sinde har eksisteret. Over en Femtedel af Jordens Overflade og en Fjerdedel af dens Beboere staar under den engelske Krones Overhøjhed.

Som nogle af de vigtigste Fortrin kan nævnes:

- 1) Den nære *Beliggenhed ved Europas vigtigste Kulturlande* (Norden, Tyskland, Holland, Belgien, Frankrig) og i videre Forstand *Beliggenheden midt paa Landhalvkuglen*, hvis Pol falder lidt syd for London.
- 2) Den fra alle Landets Dele *lette Adgang til Havet* (største Afstand 120 Km.) og *Rigdommen paa fortrinlige, altid aabne Havne*.
- 3) *Jordbundens Rigdom paa Kul og Metaller*.
- 4) *Ønaturen*, der i de sidste halvandet hundrede Aar har holdt alle fjendtlige Indfald borte fra Landet.
- 5) Det engelske Folks store *Dygtighed og Udholdenhed*, der aldrig viger tilbage for nogen Vanskelighed.

Øer og Have.

Det britiske Ørige bestaar af de to Hovedøer *Storbritannien* og *Irland* og henved 4000 mindre Øer. Det beskylles af *Atlantehavet*, *Vesterhavet* og

Havdybderne om de britiske Øer.

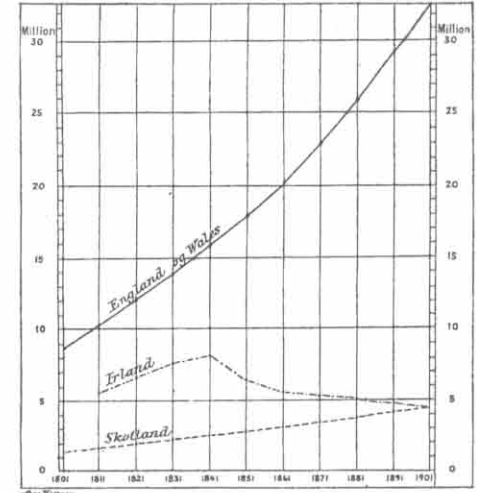
Kanalen. Afstanden fra Esbjerg til den nærmeste engelske Havn er ca. 550 Km., fra Calais til Dover kun 31 Km. Mellem Storbritannien og Irland ligger det for sine Storme og stærke Strømninger berøgtede *irske Hav* med dets to Indgange *St. Georgskanalen* og *Nordkanalen*. Afstanden mellem de to Hovedøer er paa det snævreste Sted som mellem Korsør og Nyborg. De mindre Øer samler sig mest mod Nord og Vest. Her ligger de fire

Grupper: *Shetlandsøerne*, *Orknøerne*, *de ydre og de indre Hebrider*. I det irske Hav ligger Øerne *Man* og *Anglesey*, vest for Cornwall *Scillyøerne* og i Kanalen Øen *Wight*. Ogsaa de *normanniske Øer* ved Frankrigs Nordkyst er engelske.

Som Kortet viser, ligger hele den britiske Øgruppe paa en undersøisk Ryg, der fra Nordvesteuropa skyder sig ud i Atlanterhavet. De Dybder, der skiller Øerne fra Fastlandet, er derfor kun ringe. En Hævning af Havbunden paa 40 m. vilde

gøre England landfast med Holland; en Hævning paa henimod 100 m. med Frankrig og Irland. I en tidligere Tid udgjorde alle Øerne en Helhed, der igen var forbundet med Fastlandet i Syd. I Tertiærtiden løsrevs Hebriderne og Irland. Efter Istiden dannedes Vesterhavet, idet Landet langsomt sænkede sig, og tilsidst lykkedes det ogsaa den stærke Ebbe og Flod at gennembryde den Kridtlandbro, der til da havde sammenbundet England og Frankrig.

De britiske Have er paa Grund af det milde Klima og den varme Golfstrøm sejlbare Aaretrundt, men heftige Storme og tætte Taager gør ofte Sejladsen farlig. Rundt om paa Kysterne, paa Pynter og Klippeholme, er der derfor opført en Mængde Fyrtaarne. Bekendte fra gammel Tid er navnlig *Eddystone* i Kanalen og *Bell Rock* ved Skotlands Østkyst. Men alligevel er Antallet af Strandinger og Søulykker hvert Aar meget stort.

Befolkningens Vækst paa de britiske Øer i det 19. Aarh.

De britiske Øer bestod oprindeligt af tre selvstændige **Lande**: *England* med *Wales*, *Skotland* og *Irland*. Deres Samling til een Stat udgik fra England. Irland erobredes allerede i Middelalderen, og 1603 fik England og Skotland fælles Konge. Forskellen mellem de tre Lande er dog baade i Henseende til Historie, Nationalitet og Næringsveje stadig stor og større end mellem Provinser i andre Riger. England med Wales udgør omtrent Halvdelen, Skotland og Irland hver en Fjerdedel af Øernes Areal. Men England er med sine 34½ Mill. Mennesker 4 Gange tættere befolket end de to andre Riger. For 100 Aar siden var det anderledes; da var Irland det tættest befolkede Land.

England.

Kysten. Englands Kyster er stærkt indskaarne, især Vestkysten. Dybest ind gaar de tragtformede Flodmundinger, der er fremkomne, ved at Havet under *Landsænkningen* trængte ind i de gamle Floddale. Men ogsaa *Brændingen*

Kap Landsend. (Efter Sievers.)

og det stærke *Tidevand*, der i Bristolkanalen endog naar en Højde af indtil 16 m., har bidraget til at nedrive og udtunge Kysten. Baade i Vest og Syd falder Landet med stejle Klinter ned mod Havet, og da *Strømningerne*, som fremkaldes ved det skiftende Tidevand, bortskyller de nedstyrtede Maser, nedrives Kysten mange Steder hurtigt. Men Nedrivningen er naturligvis afhængig af Stenarternes ulige Haardhed. Hvor Kysten bestaar af blødere Lag, fremkommer derfor Bugter, hvor den bestaar af mere modstandsdygtige Stenarter, Halvøer og Forbjærge. De mange Klippeøer, Skær og Strandpiller er Vidnesbyrd om denne stadige Kamp mellem Hav og Land. Mindst indskaaret er Østkysten, idet Strømmene her ved Land-

aflejring mange Steder har udjævnet tidligere Uregelmæssigheder.

Mærk paa *Vestkysten*: Halvøen *Cornwall* med *Kap Landsend* og *Lizard Head*, *Bristolkanalen*, Halvøen *Wales* med *Cardiganbugten*, Halvøen *Cumberland*, *Solwaybugten*.

Paa *Østsiden*: Halvøen *Kent*, *Thems-*, *Wash-* og *Humberbugten*.

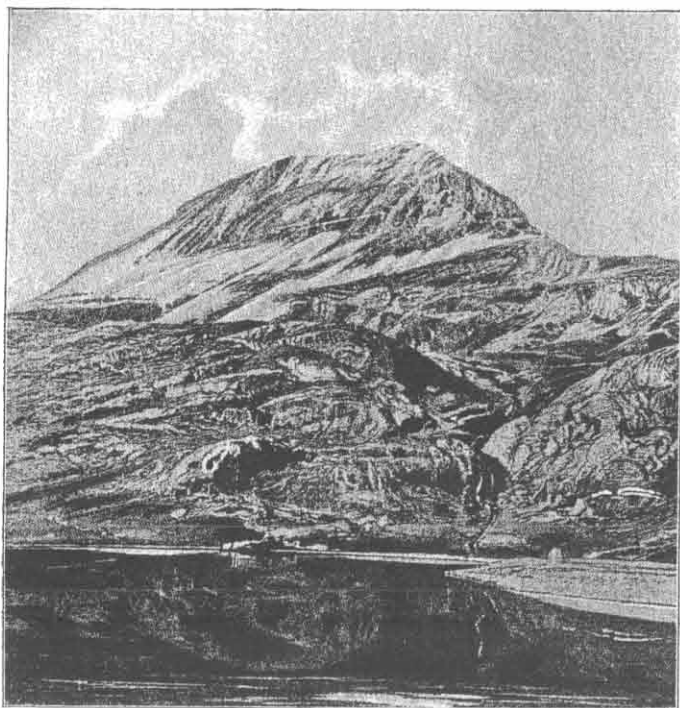
Naturlige Landskaber. Den nordlige og vestlige Del af England er overvejende Højland, de sydøstlige Dele bakket Lavland. Man kan efter Overfladen dele Landet i fem Dele: 1) *De penninske Bjærge*, 2) *Cumberlands Bjærge*, 3) *Wales's Bjærgland*, 4) *Cornwalls* og *Devons Højder*, 5) *Lavlandet*, der omgiver og sammenbinder Bjærgene.

De engelske Bjærge er ligesom de tyske af meget gammel Alder. Bjærgene i Cornwall og i Syd-wales er Foldebjærge fra Kultiden. Sammen med Sydirlands og Bretagnes Højder udgjorde de oprindelig eet Bjærgsystem, som man efter Bretagnes og Normandiets keltiske Navn *Armorica* har kaldt *det armoricanske*. Endnu ældre er de nordlige Bjærge, idet deres Foldning foregik lige efter Silurtiden. De er ligesom de nordiske Bjærge og Bjærgene i Skotland Brudstykker af en stor Bjærgkæde, *den kaledonske* (efter *Caledonia*, det gamle Navn paa Skotland), der engang strakte sig langs Europas Vestkyst, og hvis Fortsættelse er den skandinaviske Halvø. Paa Grund af denne høje Alder er de britiske Bjærge stærkt afslidte; Brud og Sænkninger har opløst dem i adskilte Grupper, og en sidste Afskuring modtog de i *Istiden*. (Se Kortet S. 71). Fra alle højere Dele af Storbritannien skød den Gang Gletsjerstrømme sig ned i Lavlandet, hvor de i Egnen syd for Humber forenedes med Ismasserne fra den skandinaviske Halvø. Herved bortskuredes ogsaa det meste af de mægtige *Kullejer*, som tidligere maa have dækket store Strækninger af det vestlige og nordlige England (med Irland og Sydskotland), men nu kun findes bevarede, hvor de ved Sænkninger er komne til at ligge i Læ af tilbagestaaende højere Rande.

1. **Den penninske Kæde** (The Pennine Hills, af penn keltisk, = Bjærg) naar fra den skotske Grænse ned i Midtengland. Det er en Række brede Plateauer, hvis Kalkklipper navnlig i Syd (i Derbyshire) er udvadskede i fantastiske Former, der paa Afstand ligner Søjler, Pyramider eller Ruiner af gamle Borge. Flere Steder findes ogsaa pragtfulde Drypstenshuler. De højere Partier af Pennine Hills hører til Englands ødste Egne. Hederne har her en saadan Udbredelse, at man kan vandre fra den skotske Grænse helt ned i Mellemland i lutter Lyng. Langs Bjærgenes Sydfod har rige Kul- og Jærnlejer derimod skabt et af Englands største Industridistrikter. Et andet stort Kuldistrikt ligger i Nordøst omkring Floden Tyne.

2. **Cumberlands Bjærg** er en smuk lille Fjældgruppe, hvis Kæder straalere vifteformigt ud fra et fælles Midtpunkt, og hvis Dale er rige paa romantiske Smaasøer („*The Lake District*“). Her elsker den velhavende Englænder at tilbringe Sommeren fjernt fra Kulrøgen i Byerne.

3. **Wales** er opfyldt af afrundede, lyngklædte Bjærg. En Gang var de skovklædte, men Englænderne ryddede Sko-

Snowdon.

vene for at bryde Wallisernes Modstand. I den nordlige Del, tæt ved Havet, ligger *Snowdon* („Snehoved“), 1100 m., der er Englands højeste Bjærg.

Det meste af Wales bestaar af cambriske og siluriske Stenarter. Disse Formationers Navne stammer netop herfra. Men Sydranden af Halvøen tilhører Kultiden, og her findes nogle af de rigeste og bedste Kullejer i Storbritannien (Waleskul, Anthracitkul). Ogsaa Jærnmalm er til Stede i stor Mængde, og da de udsmeltes paa Stedet, er Gruberne omgivne af mægtige,

kulsorte Slakkedynger, medens Luerne fra Smelteovnene om Natten oplyser Landet vidt og bredt.

4. **Cornwall** (af Wales og cornu α : et Horn) og **Devonshire** er lave Højsletter, over hvis røde, devonske Sandstene („*Old red*“), der øformigt hæver sig flere Granitgrupper (*Dartmoor Forest* o. a.). Navnet Forest viser, at ogsaa Cornwall en Gang har været skovrig. Nu har Lyng, Gyvel og Tornblad indtaget Skovenes Plads.

Cornwall er berømt som Europas gamle *Tinland*. Tinminerne bearbejdedes allerede i forhistorisk Tid, og herfra kom vistnok det meste af det Tin, der brugtes i Bronzealderen. Nu er Tinproduktionen dog næsten ophørt, men Halvøen er oversaaet med forladte Skakter. Der findes ogsaa *Kobberminer*, af hvilke flere f. Eks. Botallackminen naar langt ud under Havet. Dybt nede i de snævre Gange hører Arbejderne den dumpe Lyd af Bølgerne, der ruller over deres Hoveder. Af langt større Betydning er dog de store Porcellænsjordslejer, som i nyere Tid er opdaget i Cornwall.

Sydvest for Cornwall ligger de smaa *Sillyøer*, der er berømte for deres milde Vinterklima. Palmer og Yuccaer, Kaktusser og Agaver overvintrer her paa frit Land, og herfra faar London i det tidligste Foraar sine Grøntsager.

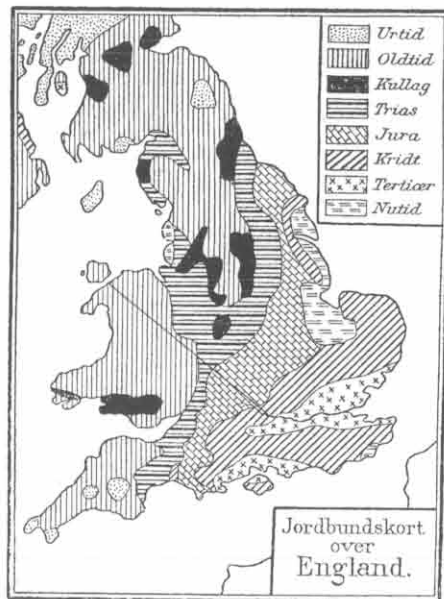
5. **Lavlandet**. I Modsætning til de øde, lyngklædte Bjærg har det engelske Lavland et lyst og tiltrækkende Præg. Heller ikke savner det Afveksling. Det er ikke alene et overvejende *bølgeformigt* Land, hvor Bakker skifter med Dale, men det er tillige ved lange *Højderygge* delt i en Række parallelle *Længdebælter*, der hvert har sit Særpræg. Dette skyldes Lavlandets geologiske Bygning. Alle Formationer fra Jordens Middelalder og nyere Tid er nemlig her til Stede og ligger lejrede saaledes, at de ældste Dannelser kommer frem i Vest, de yngste i Øst. Lagene ligger med svag Heldning; de skraaner jævnt ned mod Vesterhavet, men falder med bratte Skrænter af mod

Gennemsnit af Englands Overflade fra Nordwales til Themsens (den skraa Linie paa Jordbundskortet).

Nordvest. Disse Skrænter er fremkomne ved Stenarternes Hensmuldring (jfr. Rauhe Albs Nordrand), og det er dem, der danner de maleriske Højdedrag, som strækker sig gennem Landet fra Nordøst mod Sydvest.

Paa en Rejse fra Liverpool til London har man rig Lejlighed til at se, hvorledes Landskabet stadig skifter med Formationerne. Først kommer vi gennem *Triaslandet*, hvis røde Sandstene („*new red*“) overalt farver Landet. Denne Sandsten danner ved Forvitring en udmærket frugtbar Jordbund, der er berømt for sine Frugthaver. Saa langt „den ny røde Sandsten“ naar, er Landet i Foraarstiden hvidt af blomstrende Frugtræer. Saa kommer vi ind i *Juralandet*, først over en blaalig, sej Lerjord, hvis Evne til at holde paa

Fugtigheden har skabt et Strøg af friskgrønne Enge ned gennem Landet, saa over et Kalkplateau, der med hvide Skrænter falder ned mod Græslandet. Videre følges Chiltern Hills maleriske *Kridthøje*, og endelig Themsdalens frugtbare, bølgede *Tertiærland*.

Det engelske Lavland er de fleste Steder frugtbart *Ager- eller Græsland*. Større Skove mangler, men erstattes af vidtstrakte *Parker* og talrige *Trægrupper*, og ligesom i det østlige Sønderjylland er alle Marker lukkede med levende Hegn, og Veje og Vandløb indrammede med Træer. Kun

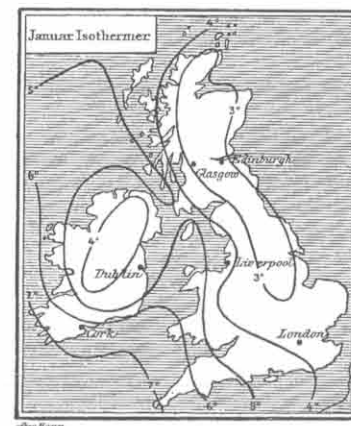
paa de sydlige Kridtdrag findes en Del Heder. To lange Kridt-rygge, *North* og *South Downs* naar ud til Kanalen, hvor de danner de maleriske Kridtklinter ved *Dover* og *Beachy Head*, der er saa vel kendt af alle søfarende.

Et ganske fladt Landskab er *Fennerne* i Egnen om the Wash. Det ligner med sine Kanaler, Diger, Piletræer og Vandløb et Stykke hollandsk Marsk fra Egnen om Zuidersøen. Ligheden er ikke tilfældig. Det er *Marskland* som Hollands, og dets Tørlægning er udført af hollandske Krigsfanger, som man i det 17. Aarh. tvang til dette Arbejde.

Vandløb. I Sammenligning med Fastlandets Strømme er de engelske Floder kun korte Vandløb. Men de er vandrige, og deres brede Munding, hvori Havets Flodbølge

gaar ind, afgiver fortrinlige Havne. Ved deres Bredder ligger Englands store Søstæder. Paa Østsiden munder: *Themsen*, *Humber* og *Tyne*; paa Vestsiden: *Severn* og *Mersey*.

Themsen er Englands længste Flod (dobbelst saa lang som Gudenaen). Oven for London er Themsen en klar søvglinsende Strøm, indrammet af grønne Enge, Trægrupper og nydelige Villaer, men kun sejlbare for Smaafartøjer. Nedenfor London, hvor Flodbølgen begynder at virke, er det den mest benyttede Vandvej i Verden. Op og ned ad dens smudsig-gule, fedtede Vande skyder sig et ustandseligt Tog af Fartøjer af enhver Størrelse, Art og Nation, og Bredderne er milevidt dækkede af Oplagspladser, Varehuse, Dokker, Skibsbyggerier og Fabrikker. Ved Themsens Bredder bor dobbelt saa mange Mennesker som i hele Amazonflodens Opland.

Klima. De milde, fugtige Vestenvinde, der har blæst hen over Golfstrømmen, giver England et udpræget *Kystklima*, hvis Middelværdi er højere end noget andet Lands paa samme Bredde. Egentlig *Vinter* med vedvarende Frost og Sne er sjælden i Øst, og i Vest ukendt. Man regner i London aarlig 10 Frostdage, i Falmouth kun 2, og paa Scillyøerne har det endnu aldrig frosset en hel Dag igennem. Til de mest begunstigede Egne hører Halvøen Cornwall og Kysten langs Kanalen. Vinteren er her varmere end i Sydfrankrig, og sydlige Planter som Heliotrop, Myrte, Lavrbærtræ og Appelsin kan overvintre udækket i Haverne. Ja Vintertiden er i disse Egne for mange Planter netop Blomstringstiden. Marker og Veje er i Cornwall indhegnet med den gulblomstrende Tornblad, og da denne allerede begynder at blomstre før Jul, er Halvøen Vinteren igen-

nem overtrukket med et Net af skinnende gule Linjer, der krydser hinanden i alle Retninger. For Beboerne er denne milde Vinter af stor Betydning. Kvæget kan gaa ude til helt henimod Jul, Havne og Floder er altid aabne for Skibsfarten, og Arbejdet i det fri afbrydes kun sjælden ved Vinterens Indtræden. *Sommeren* er derimod køligere end paa tilsvarende Steder i Mellem- og Østeuropa, og hvor Myrter og Lavrbær overvintrer, kan Vindruen ikke modnes.

Sit milde Klima maa England købe paa Bekostning af andre Behageligheder. *Vestenvindene* er tit, navnlig i Vintertiden, meget stormfulde og foranlediger talrige Søskader. Næsten endnu værre er den *taagede Luft*, der med Rette har skaffet Storbritannien Navnet Taageøen. Værst er det i de store Fabrikbyer, hvor Kulrøgen yderligere bidrager til at fortætte Luftfugtigheden. Berygtet er navnlig den røgagtige, brandgule til sortebrune London-Taage, der er yderst skadelig for Sundheden og undertiden helt kan standse Samkvemmet. Solskin i Vintertiden er i det hele en Sjældenhed. London har i December i Gennemsnit kun 8 Timer.

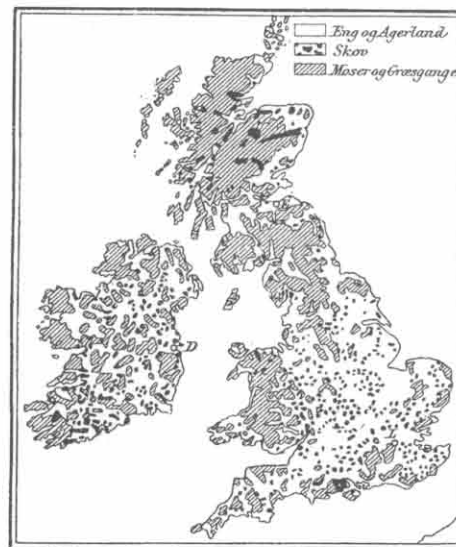
Regnmængden er i Østengland omtrent som i Jylland, i de bjærgrige Egne i Vest 5—8 Gange større. De Regnmængder, der falder paa een Dag, er dog sjælden store, men des talrigere er Regndagene. I London har man aarlig 190 Regndage, i Liverpool 230, og i Cornwall synger Beboerne ikke helt med Uret:

The west wind always brings wet weather,
The east wind wet and cold together,
The south wind surely brings us rain,
The north wind blows it back again.

Plante- og Dyreliv. Skønt England forud var rigt paa Skov, er det dog nu paa Grund af tidligere Tidens stærke Skovrydning næst Portugal Europas skovfattigste Land (ca. 4%). Egen er det oprindeligste og vigtigste Skovtræ. Bøgen forekommer mest i Sydengland. Ligesom i Danmark mangler Fyr og Gran som vildvoksende Træer. Karakteristiske for de engelske Skove er Kristtornen og Taksen, der begge er udprægede Øklima-Planter. Taksen spillede navnlig i tidligere Tid en stor Rolle. Den var Angelsachsernes hellige Træ, og af dens Ved lavedes de berømte engelske Buer, der gjorde Udslaget ved Irlands Erobring og skaffede Englæn-

derne Sejren ved Crécy og Poitiers. Det var derfor i Middelalderen under Dødsstraf forbudt at udføre Taks til Fastlandet. *Græslandet* er nu til Dags de lavere Egnes mest udbredte Planteformation, medens *Moser* og *Heder* dækker det meste af Bjærgene.

Dyrelivet er mellem-europæisk, men fattigere paa Arter, idet Dyr, der er indvandret senere paa Fastlandet, er blevet udelukkede fra Øerne og navnlig fra Irland, der er ældst som Ø. Alle større Rovdyr er forlængst udryddede i England; selv Ræven er kun bevaret ad kunstig Vej (ved Indførsel fra Skandinavien).

Plantetækket paa de britiske Øer.

B. Folket.

Historie og Sprog. Da Romerne paa Kristi Tid naaede over til England, var Landet beboet af *Briter*, et keltisk Folk, hvis Kultur var nær beslægtet med Gallernes i Frankrig. Briterne blev undertvungne af *Romerne*, der byggede Byer (Bynavne paa *-coln* og *-chester*, f. Eks. Lincoln og Manchester, stammer fra latinsk *colonia* og *castra*) og til Værn mod de nordlige Folks Indfald opførte en sammenhængende Stenmur („Pictervolden“) fra Solwaybugten over til Tyne. I Folkevandrings-tiden indvandrede *Angelsachserne*. De drev Kelterne ud i de vestlige Bjerge og tog selv Landet i Besiddelse. Efter dem fik Landet Navnet England c : Anglernes Land. Fra Aar 800 til henimod Midten af det 11. Aarhundrede nedsatte talrige *Danske* sig i Nordengland, og i Danelagen nord for Watlingastreet, den gamle Romervej, der førte fra London op Chester (v. for Liverpool), taltes der Dansk. Henimod 1500 Stednavne minder endnu om den danske Indflydelse. 1066 blev

England endelig erobret af *franske Normanner*, der dannede en lidet talrig Overklasse, men fik stor Indflydelse paa Sproget, idet *Fransk* i flere Hundrede Aar var Adelens og de dannede Klassers Sprog. Men efterhaanden uddannedes der paa angelsachsisk Grundlag, men med mange danske og franske Laaneord, et *engelsk Rigsmaal*, der fra det 14. Aarh. blev almindelig benyttet. Kun i Wales har det gamle *britiske* Sprog holdt sig helt op til vore Dage.

Det engelske Sprog er altsaa et *germansk* Sprog, nærmest beslægtet med de frisiske Dialekter. Det er i sin Bygning simple end noget andet europæisk Sprog og egner sig derfor godt til at være et Verdenssprog. For 100 Aar siden taltes det af 20 Mill. Mennesker, nu af 140 Mill., og det forstaas desuden i Alverdens Havnebyer og af de søfarende paa alle Have.

Folkekarakter. Englænderne er et af Jordens dygtigste Folk. *Ligevægt i Aandsevner*, forenet med *Virkelyst*, *Viljestyrke* og en *Udholdenhed*, der grænser til Stædighed, er maaske de mest fremtrædende Træk i den engelske Folkekarakter. I Modsætning til den theoretiserende Tysker har Englænderen en udpræget *Sans for Realiteter*, og han er i alle Forhold først og fremmest den *praktiske Mand*, der forstaar at indrette sig og hurtig er klar over, hvorledes en Sag bedst bør gribes an.

Englænderen er i Besiddelse af megen *Selvfølelse*, og i Følelsen af sin egen og sin Nations Styrke ser han hyppigt med Foragt ned paa fremmede. Han bliver derfor sjælden elsket, men man agter ham. Som Øbo er han selv en *Ø*, *stiv*, *utilgængelig* og *faamælt*. Han foretrækker langt at give sine Følelser Luft i Handling fremfor i Ord.

Englænderen har stor *Respekt for Lov og Ret*. At et fremmed Land bliver engelsk Koloni, er derfor enstydigt med, at dets Beboere kommer ind i retssikrede Tilstande. Men som lovlydig Mand kræver han omvendt, at den personlige Frihed respekteres („*My house is my castle*“), og han taaler intet Indgreb, ingen Indskrænkning i sine personlige Rettigheder.

Englænderen nærer stor *Ærbødighed for alt gammelt og nedarvet*. Han freder med Kærlighed om gamle Minder (Kirker, Borge, gamle Træer) og gamle Sædvaner (Dommernes Parykker, Skoledrengenes middelalderlige, gejstlige Dragter, festlige Optog, som f. Eks. Lord Mayorens Valg i London, Sprogets Retskrivning o. s. v.), Højtiderne, særlig Julen („*Christmasday*“), fejres overalt med samme Skikke. „Den engelske rejsende, der færdes i øde Egne, opgiver snarere al sin øvrige Bagage, naar der fattes ham Bærere, end den Plumbudding, som Skik og Brug kræver, at han spiser Juleaften.“

Englænderne *elsker Naturen* og lægger mere Vægt paa Legemets end Aandens Udvikling. Ingen Steder drives derfor al Slags *Sport* med større Iver end i England. Det er Englændere, der har besteget de fleste Alpetinder, og fra England stammer de fleste af vore Friluftslæge og Idrætter.

Standsforskel er i England meget fremtrædende. Folket er ligesom delt i mangfoldige Kaster, der hver har sin Omgangskreds. Den egentlige Overklasse er Adelen, der har store Forrettigheder og ejer det meste af Englands Jord. Den Grund, hvorpaa mange af de store Byer ligger, ejes f. Eks. af en eller anden adelig Godsejer, til hvem Byens Husejere maa betale Jordleje.

Religion og Oplysning. Englænderne er et *religiøst* Folk. Den herskende Kirke er Højkirken, men der findes mange Sekter. Der vaages stærkt over Søndagens Helligholdelse. Paa denne Dag hviler næsten alt Arbejde. Museerne er til Dels lukkede, og Jærnbannerne kører med indskrænket Drift. For Kristendommens Udbredelse gøres der overordentlig meget. Det engelske Bibelselskab har ladet Biblen oversætte i over 300 Sprog, og dets Bibler sælges Verden over for en ringe Sum.

Videnskaben staar højt, men har i Modsætning til den tyske et stærkt Virkelighedspræg. Man holder sig til Kendsgerningerne og lader dem tale. De bekendteste Universiteter findes i Oxford og Cambridge. *Folkeoplysningen* staar derimod langt tilbage. Først 1870 indførtes Skoletvang.

Statsstyrelse. Englands Forfatning er den ældste i Europa. Den hviler paa det Frihedsbrev („*Magna Charta*“), som Johan uden Land maatte udstede 1215. Det engelske Folkeraad (*Parlamentet*) bestaar af Overhuset og Underhuset. I *Overhuset* har kun Prinserne, de højeste gejstlige og Overhovederne for de adelige Familier (Peererne) Sæde. *Underhuset* er Repræsentant for det engelske Folk. Det engelske Ministerium vælges altid ud af det Parti, der har Flertal i Underhuset (*Parlamentarisme*). Englands Magt støttes af den stærkeste *Flaade* i Verden. *Hæren* rekrutteres ved Hvervning og koster store Summer.

Næringsveje. Helt hen til det 18. Aarhundrede var England en fuldstændig *Landbrugsstat*. Men efter at Søhandelen ved Opdagelsen af Amerika og Søvejen til Indien havde vendt sig bort fra Middelhavet, udviklede Englænderne sig efterhaanden til en *søfarende Nation*. De skaffede sig Besiddelser i fremmede Lande, og hvor de stødte sammen med andre europæiske Folkeslag, fortrængte de i Reglen disse. Navnlig voksede deres Besiddelser stærkt efter de langvarige, sejr-

rige Krige med Frankrig i det 18. Aarh. Siden den Tid er England *Jordens største Kolonialmagt* (Spaniens Arvtager).

Englands Kolonier. Det engelske Kolonirige danner i Modsætning til det russiske ikke noget sammenhængende Hele, men omfatter Lande, der er spredte over hele Jorden. Dette er paa en Gang dets Styrke og dets Svaghed. Det ejer alle Zoners Produkter, men det er vanskeligt at forsvare. Den vigtigste Besiddelse er *Kejserdømmet Indien*. De andre er dels Landbrugskolonier (*Australfastlandet, Ny-Zeeland, Canada, Sydafrika*), dels Plantagekolonier (*vestindiske Øer, britisk Guyana, Ceylon, Mauritius*). Kolonierne sammenknyttes ved et Antal af faste Stationer (*Gibraltar, Malta, Cypern, Aden, Singapore* o. a.); men det er tvivlsomt, om England i Længden vil kunne fastholde alle disse forskelligartede Lande. Den vigtigste af de amerikanske Besiddelser løsrev sig i forrige Aarhundrede, og baade for Canadas og Australlandets Vedkommende er Forbindelsen allerede temmelig løs. Til Gengæld udvider Englænderne stadig deres Herredømme i Afrika (Øst- og Vestafrika, Sydafrika, Ægypten).

Omtrent samtidig med Grundlæggelsen af det store Kolonirige begyndte Englænderne ogsaa at anvende Landets rige *Kulskatte* som Kraftkilde, dels til Udsmelting af Jærnmalmene, dels i Industrien. England blev derved Moderlandet for den moderne *Storindustri*, der igen førte til, at det blev *Jordens vigtigste Handelsstat*, det Land, med hvilket alle andre handler, og hvis Sprog har afløst Italiensk som Verdenshandelens Sprog. 1904 stod 20.000 Skibe med en Bæreevne af $10\frac{1}{2}$ Mill. Tons i den engelske Handels Tjeneste.

Som *kulproducerende* Land indtager England (med Skotland) Pladsen efter de forenede Stater, som *jærnproducerende* Land efter de forenede Stater og Tyskland. Store Mængder af fremmede Jærn- og Kobbermalme udsmeltes desuden i de engelske Smeltewærker.

Den engelske Industri omfatter alle Grene af industriel Virksomhed. Højest staar *Væveindustrien*, og indenfor denne igen Bomuldsvævningen, der har sit Hovedsæde i Lancashire (Manchester). Bomulden indføres fra Ostindien og Ægypten. Klædevævningen er gammel i England, da Landets store Faareavl i sin Tid leverede Raaproduktet. Nu kommer Ulden hovedsagelig fra Australien og Sydafrika. Nærmest Væveindustrien følger *Jærnindustrien*, hvis Hovedsæde er Byerne i Kul- og Jærnegnene.

Den engelske Handel omfatter alle Slags Varer. Der indføres *Næringsmidler* (aarlig for ca. 4000 Mill. Kr.) og *Raastoffer* og udføres *Kul* og *Industri-varer*. Størst er Indførselen fra de forenede Stater, størst Udførselen til Kolonierne, der er Hovedmarkedet for de engelske Industrivarer.

Ved Siden af Industri, Handel og Bjærgværksdrift er de andre Næringsveje, om end vel udviklede, dog af underordnet

Betydning. *Agerbruget*, der en Gang var Landets Hovednæringsvej, evner nu kun, selv naar Irland medtages, at producere en Femtedel af Brødkornet. Den vigtigste Kornsort er Hvede, der hovedsagelig avles i det sydøstlige England. Som ingen Lande i Verden lider England under *Storbesiddelsernes Plage*. En selvejende Gaardmandsstand som i Danmark findes slet ikke. Godserne drives med lønnede Arbejdere, men da Arbejdslønnen i Byerne er langt

Vigtige Næringsvejes Udbredelse.

større, end hvad Landbruget kan udrede, affolkes Landet stadig, samtidig med at Byerne vokser. Da det i det væsentlige er de samme Mænd, der ejer Godserne og Husene i Byen, stiger disses Indtægt ved denne Forskydning; de undlader derfor at dyrke Jorden, idet de udlægger den til Græs, Jagtgrunde eller Parkland.

Kvægavlen er under disse Forhold betydelig, men dog langt fra tilstrækkelig for Landets Forbrug. Især lægges der Vægt paa Racedyr (Fedekvæg, Fuldblodshesten, Dishleyfaaret, Southdownsfaaret, Yorkshiresvin o. s. v.). Faareavlen, der i Midlaldertiden skaffede England dets eneste Udførselsprodukt af Betydning, nemlig Uld, er endnu større end i noget andet europæisk Land, Rusland undtagen.

Fiskeriet er meget stort, baade ved Landets egne Kyster, under Island og paa Nyfundlandsbanken.

C. Byer.

Over tre Fjerdedele af Englands Beboere lever i Byer og heraf igen over Halvdelen i *Storstæder*. Af saadanne har England ialt 32. De største er **London**, der har $4\frac{1}{2}$ Million, med Forstæder næsten 7 Millioner Indb., **Manchester** og **Liverpool**

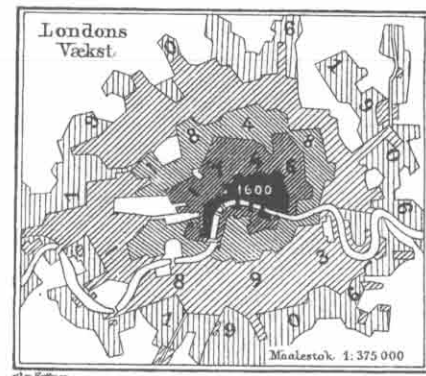
(begge med Forstæder omtr. 1 Mill.), **Birmingham, Leeds og Sheffield** (omkr. $\frac{1}{2}$ Mill.).

Man kan efter Næringsvejenes Udvikling dele England i *Gammel-England, Ny-England og Wales*.

I. Gammel-England omfatter det engelske Lavland i Sydøst samt Yorksletten. Her var til Slutningen af det 18. Aarh. Englands Tyngdepunkt. Byerne er rige paa skønne Kirker og gamle Raadhuse, Landet overfyldt med middelalderlige Slotte og vedbendklædte Ruiner. Den vigtigste Næringsvej er (bortset fra London) Landbrug.

London (se Londonkortet i Atlasset) er Englands Hovedstad og Verdens største By. Den ligger i en frugtbar Dal ved den brede, sejlbare Themflod netop paa det Sted, hvor Ebbe og Flod hører op. Flodbølgen fra Havet bærer de store Skibe helt op til Byen, medens omvendt Samfærdslen mellem de to Bredder er let. Disse Forhold gjorde allerede i Romertiden London til en vigtig By, og dens Beliggenhed overfor de store tyske, hollandske og belgiske Flodbyer gav den senere en Forrang for alle andre engelske Byer. Allerede ved Aar 1700 havde den $\frac{1}{2}$ Mill. Indb., og fra det Øjeblik, da den blev Midtpunkt for Verdenshandelen, steg Folketallet med

rivende Hast. Den tæller nu (1908) med alle sine Forstæder ca. 7 Mill. Mennesker eller kun godt $\frac{1}{2}$ Mill. mindre end hele den skandinaviske Halvø. Men det Areal, over hvilket den breder sig, er forholdsvis endnu større. Thi medens der i andre store europæisk Hovedstæder gennemsnitlig bor 30—60 Mennesker pr. Hus, bor der i London kun 7—8.

Man regner, at London i snævrere Forstand dækker et Omraade større end Langeland, og tages Byen i videre Forstand (det londonske Politidistrikt), vokser den til et Areal som Lolland-Falster.

Londons Størrelse kan ogsaa maales gennem dens Betyd-

ning. Den er Jordens *mest besøgte Havnstad*, vigtigste *Handels- og Industriby* og den *By, der raader over de største Kapitaler*. Derimod har den aldrig i den Grad som Paris været Midtpunkt for Aandslivet. Først 1826 fik den et Universitet.

Skønt London gaar tilbage til Kelternes Tid, ejer den dog kun faa gamle Bygninger. Den store Ildebrand 1666 lagde alt gammelt i Aske undtagen Tower og nogle Kirker. Heller ikke er den nogen særlig køn By. Den fugtige, røgmættede Luft, der overtrækker alt med et Lag af Sod, er ikke heldig for Arkitekturen. Hertil kommer, at Bygningsmaterialet ligesom i Kø-

Parti fra City, i Baggrunden St. Paul.

benhavn næsten udelukkende er Mursten, samt at private Huse ofte er byggede ganske ens, saa at Husrækken i en Gade ser ud som et eneste langt Hus. Den Udsmykning af Facaderne med levende Blomster, der giver Paris og til Dels Berlin et saa frisk og broget Udseende, mangler ogsaa i London; den røgfylde Atmosfære hindrer det. Dog savner Byen ikke Afveksling. De forskellige Virksomheder og de forskellige Samfundslag har delt den i en Mængde Kvarterer, der hvert har sit Særpræg. En Del af Staden er Handelsby, en Del Fabriksby, et Kvarter Bankby, et andet Tyveby, et Fyrsteby, et Villaby, et Arbejderby osv. Men hen gennem alle Kvarterne slynger Themsen sig som en Hovedpulsaaer i dette store Folkelegeme.

Kommer man sejlede op ad Floden, træffer man paa Nordsiden først *Eastend*, Londons Havneby, med de umaadelige Dokker, der er anlagt af Hensyn til den stærke Ebbe og Flod, og de mægtige Pakhuse. Skibene ligger her i uhyre Rækker med talrige Siderækker lige som Gaderne i en stor By.

Vestligere følger *City*, Londons gamle Kerne, nu Sædet for de store Handelskontorer og Banker (Lombard Street er Verdens rigeste Gade). Om

Natten er City næsten øde, men om Morgenens foregaar der en hel Folkevandring ind i den. Da vokser dens Befolkning fra 50.000 til 800.000, og Færdselen stiger til det utrolige. I City ligger den gamle Fæstning *Tower*, der blev anlagt som „Tvangsborg“ af Vilhelm Erobreren, Kuppelkirken *St. Paul*, der er den største protestantiske Kirke i Verden, og vestligst *British Museum*, der er en Samling af Samlinger. I dets uhyre Rum findes Verdens største Bibliotek og mange af de ypperste Fund af Kunstsager baade fra den græske Oldtid, det gamle Ægypten (f. Eks. Rosettestenen, der banede Vejen for Tydningen af Hieroglyferne) og det gamle Ninive (Assurbanipals Bibliotek paa 10.000 Lertavler).

Westend, der ligger vest for City, er Londons fine Kvarter. Her bor Adelen og Rigmændene, her ligger de kongelige *Slotte* samt *Westminster Abbedi* (med Kongers og berømte Mænds Grave) og *Parlamentsbygningen*.

Bydelene syd for Floden er overvejende Fabrikkvarterer; *Greenwich* er berømt for sit store Observatorium.

London er rig paa store *Parker* (Victoria-, Regent-, Hyde Park). De er Byens Lunger og af uhyre Betydning for de Tusinder af Mennesker, der maa leve deres Liv i denne Landsdel af Huse uden nogen Sinde at se andre Skove end Parkernes Træer, og hvis Himmel altid er sløret af Skyer.

I en saa uhyre By som London spiller *Samfærdselsmidlerne* en meget stor Rolle. Først og fremmest Jærnbannerne, der dels som Ringbaner, dels som radiære Baner gennemkrydser Byen baade over og under Jorden, dernæst den gamle Hesteomnibus, der er den mest populære af alle Samfærdselsmidler. Forbindelsen mellem Londons Nord- og Sydside dannes af talrige Broer (Londonnerbroen, Towerbroen) og flere Tunneler.

Sydøst for London ligger den for sine Humle- og Frugthaver bekendte Halvø *Kent*. Herigennem fører Jærnbanen ned til *Dover*, der er Overfartsby til Calais og Ostende. Andre Kanalbyer er *Brighton*, der er Londons Badeby, *Southampton*, der er Udgangspunkt for de store Oceanpostdampere, *Portsmouth* og *Plymouth*, der er Englands vigtigste Krigshavne. *Bristol* ved en Biflod til Severn er en anselig Søhavnestad og Fabrikby.

Øen *Wight* er berømt for sine maleriske Kridtklinter, sit milde Klima og sin yppige Plantevækst. Øen er oversaaet med Slotte og Parker, der tilhører det engelske Fødsels- og Pengearistokrati.

Af Landstæderne er *Oxford* og *Cambridge* Universitetsbyer. I *Norwich* lagde i det 16. Aarh. 5000 indvandrede flamske Vævere Grunden til den engelske Tekstilindustri, *Yarmouth* er en Fiskerby.

I Yorksletten ligger *York*, der er en af Englands ældste og mest middelalderlig udseende Byer. Den er endnu omgivet

af sine gamle Mure. I Oldtiden og Middelalderen var den Nordenglands Hovedstad, og talrige Begivenheder i Englands Historie er knyttet til denne By. Dens gamle Domkirke er en af de smukkeste i Landet.

II. Ny-England er den nordvestlige Del af England. Industri og Bjærgværksdrift er her Hovednæringsvejene, og Landet er mange Steder saa oversaaet med Fabrikker og Arbejderboliger, at det ligner een stor By uden Grænse. Berygtet er især „The black country“ vest for Birmingham, hvor utallige Kulgruber, Jærnværker, Kokesovne og Bjærg af Slakkehobe har forvandlet Hundreder af Kvkm. til et sortsværtet, røghyllet Fabrikhelvede.

Hver Egn har sin bestemte Industrigren og sin Hovedby, uden om hvilken der grupperer sig en Kreds af mindre Byer. *Manchester* er Midtpunkt for Bomulds-, *Leeds* for Klædevævningen. I *Sheffield* laves Knive, i Birmingham alle Slags Metalvarer. *Nottingham* og *Leicester* er Hovedbyerne i Strømpelandet, *Derby* i Silkelandet, *Stoke* i Pottemagerlandet.

Nøje knyttet til Industrilandet er de store Havnebyer. *Liverpool* ved Mersey er efter London Storbritanniens største Søhavn, *Newcastle* er en vigtig Kulhavn og Hovedbyen blandt Storstæderne ved Tyne. *Hull* ved Humber er Havneby for det sydøstpenninske Fabrikdistrikt.

III. Wales er et lidet dyrket og i den midterste og nordlige Del kun tyndt befolket Bjærgland. I et enkelt Grevskab gaar Befolkningstætheden endog ned under 20 pr. □ Km. Til Gengæld har Kul- og Jærnlejerne i Sydøst fremkaldt en saadan Sammenpakning af Mennesker, at Folketætheden her stiger til over 400. *Cardiff* er Jordens vigtigste Kulhavn.

Øen *Anglesey* (noget større end Bornholm) er forbundet med Fastlandet ved to mægtige Broer. Herover gaar Hovedvejen til Dublin.

Man i det irske Hav er et lille Kongerige med egen Forfatning og eget Parlament. Den keltiske Befolkning taler Engelsk, men har bevaret mange gamle Skikke.

De normanniske Øer (Jersey o. a.) er en lille, meget tæt befolket Øgruppe; det er den sidste Levning af Englands tidligere Besiddelser i Frankrig. Den fransktalende Befolkning har ligesom *Man* Selvstyre.

Skotland

er den nordligste og smalleste Del af Storbritannien. Det ligger omtrent paa samme Bredde som Jylland. Størrelse og Indbyggertal er det dobbelte af Danmarks.

Vestkysten ligner Norges. Det er en stejl, sønderreven Fjældkyst, fuld af smalle, grenede Fjorde (Firths) og med en Bræmme af Klippeøer og Skær. Østkysten er lavere, og ligesom i England har Floderne her brede Mundingar. Mærk i Vest Clydefjord, i Øst Forth-, Tay- og Morayfjord.

Det meste af Skotland er Højland. Kun mellem Forth- og Clydefjorden og langs Østkysten træffes større Strækninger af Lavland. Efter Overfladen kan Landet deles i 1) *Det sydlige Højland*, 2) *Det mellemskotske Lavland*, 3) *Det nordlige Højland*.

1. **Det sydskotske Højland** bestaar af isslidte og derfor jævnt afrundede Høje, hvis Lyngheder mest udnyttes til Faaregræsgange. Paa Grænsen af England ligger *Cheviot Hills*. Landet er som Helhed tyndt befolket uden større Byer.

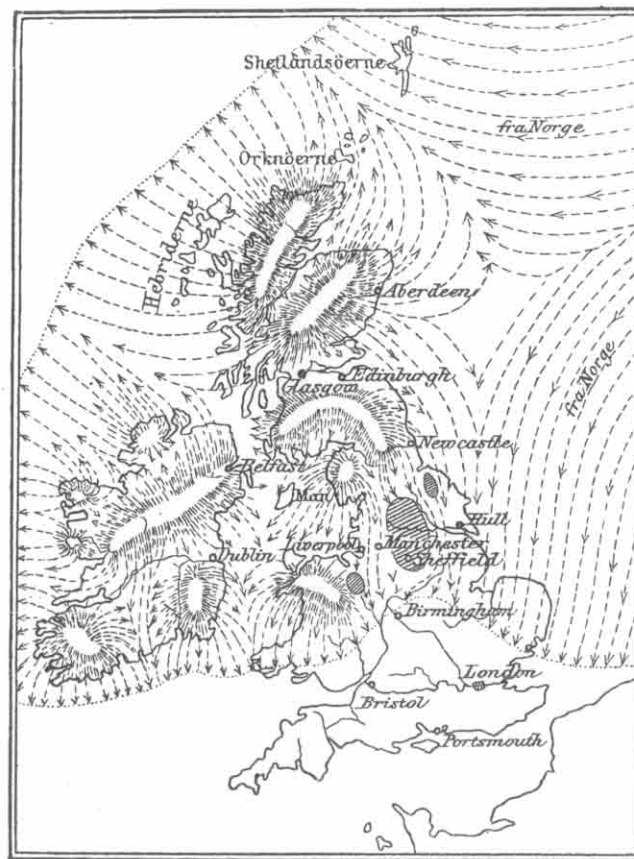
2. **Det mellemskotske Lavland** er en Gravsænkning ligesom Rhindalen. Det er i Modsætning til de øde Højlande et frugtbart og tiltalende Land med Hvedemarker og grønne Enge, skovklædte Højdedrag, Landsbyer og Herresæder. Det er desuden rigt paa fortrinlige, let tilgængelige *Kul*. Lavlandet har derfor altid været Skotlands Hjerne, og skønt det kun omfatter en Sjettedel af Landet, bor over de 3 Fjerdedele af Folket her.

Edinburgh paa Sydsiden af Firth of Forth er Skotlands Hovedstad. Den er berømt for sin maleriske Beliggenhed op ad Klippeskrænter, sine mærkelige høje Huse og sin gamle Kongeborg *Holyrood-house*. Sammen med Havnestaden *Leith* har den 400.000 Indb.

Dundee ved Tay er en stor Industriby og Hovedbyen for de skotske Fiskerier og Hvalfangsten. En tredje Storby paa Østsiden er **Aberdeen**. Ved Indgangen til det nordlige Højland ligger **Perth**, Skotlands gamle Hovedstad.

Glasgow (800.000 Indb.) ved Clydefloden kappes som Handels- og Industriby med de store engelske Byer. Langs Clydes Bredder ligger Verdens største Skibsbyggerier.

Syd- og Mellemskotlands Beboere, *Lavskotterne*, er nær beslægtede med Englænderne og taler Engelsk, men med en særlig Mundart. De bekender sig til den reformerte Lære (*den presbyterianske Kirke*).

Storbritannien i Istiden.

Skotterne er i Reglen høje, magre Folk, der i deres Ydre er let kendelige fra Englænderne. De er udmærkede Forretningsmænd, forsigtige indtil Mistænksomhed og økonomiske indtil Gerrighed. De er de britiske Øers Jyder og ligesom disse i høj Grad vandrelystne. En Fjerdedel af alle Skotter bor udenfor Skotland. Bissekræmmerens Navn er i England „the Scotsman“. I de engelske Kolonier spiller de en stor Rolle, og de har ved deres Flid og Udholdenhed i høj Grad bidraget til at hæve Agtelsen for den angelsaksiske Nations Dygtighed.

Skotterne er alvorlige Folk med ringe Sans for Fornøjelser. Der vaages i Skotland endnu strengere over Søndagens Helligholdelse end i England. Kun faa Jærnbanner kører. Selv Adgangen til Bjærgene med Udsigt, til Vandfald o. lign. er paa denne Dag lukket for besøgende.

3. **Det nordlige Højland** (*The Highland*) omfatter næsten to Tredjedele af Skotland. Det er ved en dyb, søfyldt Spalte, *Glenmore*, ∴: den store Dal, delt i to fuldstændig skilte Dele. I den sydlige Del, *Grampiansbjærgene*, ligger Storbritanniens højeste Punkt *Ben Nevis*, 1343 m.

De skotske Højlande er opbygget af lignende gamle Stenarter som den skandinaviske Halvø. Stærkt udbredt er navnlig krystallinske Skifre, men de fleste højere Toppe bestaar af Granit, der ved Skifrenes Vejrsmuldring er kommet til at rage frem over disse.

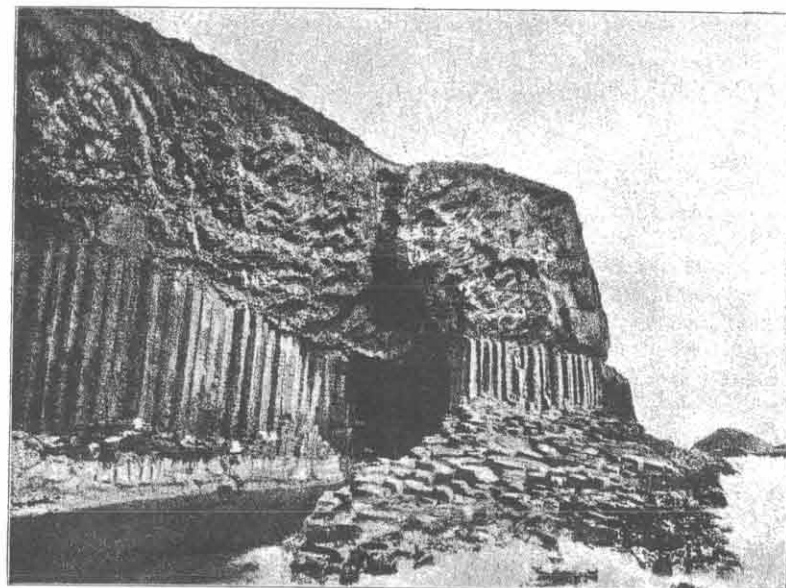
Ingen Steder paa de britiske Øer har Istiden efterladt stærkere Spor end i Højlandene. Alle Toppe er afrundede Kuller, Dalene er Trugdale med U-formet Tværnsnit, hvad der viser, at de er udformede af Gletsjere (rindende Vand giver Dalen V-Form), og hele Højlandet er ligesom det skandinaviske oversaaet med en Vrimmel af Søer, dels smaa rundlige Fjældsøer (Tarns), der er gamle vandfyldte Firngruber, dels langstrakte Dalsøer (Lochs), af hvilke et Par af de mest bekendte er *Loch Lomond* og *Loch Katrine*.

Klimaet i de skotske Højlande er fugtigt og stormfuldt. Over de af Heder og Moser dækkede Højflader hænger næsten altid en tung, blygraa Himmel, og lavtgaaende Skyer og Taagebunker driver altid hen mellem Fjældene. Dog findes der ogsaa venligere Egne især mod Øst, hvor der i flere Dale træffes ret betydelige Skovstrækninger af Birk og Fyr. I en saadan Dal ligger det kongelige Sommerslot *Balmoral*.

Paa Grund af det ugunstige Klima er Agerdyrkning indskrænket til Østsiden og til Dalene. Den vigtigste Kornplante er *Havren*, af hvilken Skotterne laver deres Nationalret Havregrød. Større Betydning end Agerdyrkingen har *Faareavlen*, men ogsaa den er i Tilbagegang, da det er fordelagtigere for Ejerne at leje Jorden ud til rige Jagtherrer. Folketætheden er endnu ringere end i det sydsjællandske Højland. Højlandene er af *keltisk* Oprindelse, og længst mod Vest og paa Øerne tales endnu det *gæliske* Sprog.

Nordskotlands Hovedstad er **Inverness** ved Morayfjorden, hvorfra *den kaledonske Kanal* fører mod Sydvest gennem Glenmore. Alle Kystbyerne er Fiskerlejer, og fra Slutningen af Juli til ind i September drives her et vigtigt *Sildefiskeri*.

Højlandene, der især er kendt fra Walter Scotts Skildringer („Den smukke Pige fra Perth“ o. a.), var endnu til Midten af det 18. Aarh. et af Europas mindst civiliserede Folk. Da de boede i Dalstrøg, som var skilte

Fingalshulen paa Øen Staffa.

ved store, øde Strækninger, havde den gamle Klansforfatning her holdt sig længere end andenstedes. Klanens Medlemmer havde Jordfællesskab og samme Navn (Mac Gregor, Mac Douglas etc.); hver Klan havde sit Krigsskrog og sin Farve i Klædedragt, og da en Fornærmelse mod et enkelt Medlem gjaldt alle, laa Klanerne næsten altid i indbyrdes Fejde. Kun ved Anvendelse af de strengeste Midler lykkedes det Englænderne at ophæve Klansvæsenet.

Orknøerne og **Shetlandsøerne** er Klippeøer, der i sin Tid blev befolket fra Norge. Endnu for hundrede Aar siden talte Beboerne en norsk Dialekt.

De indre Hebrider er løsrevne Partier af Fastlandet. Flere af Øerne er dækkede med mægtige Basaltlag, der falder brat ned mod Havet. Berømt er især *Staffa* (∴: Stavøen) med Fingalshulen.

De ydre Hebrider er skilt fra de indre ved en dyb Kanal (en gammel Brudlinje). De bestaar af Urgnejs og er ligesom deres Fortsættelse Lofoten

ved Norge de sidste Levninger af Europas ældste Bjærgkæde. De er omgivne af farlige Skær og saa rige paa Indsøer, at man har sagt, „at i disse Farvande er Havet kun Klipper, Landet kun Søer“.

Irland

er lidt større end Skotland, men har omtrent samme Indbyggertal. Vestkysten er stærkt indskaaren og rig paa Smaaøer. Bjærgene samler sig gruppevis langs Øens Rande. Det indre er derimod Lavland og opfyldt af Søer og endeløse Moser. I Nord ligger den største Sø *Lough Neagh*; den vigtigste Flod er *Shannon*.

Irlands Bjærg er ligesom Storbritanniens afslidte Foldebjærg fra Jordens Oldtid. Den sydvestlige Gruppe tilhører det armoricanske, Resten det kaledonske System. Lavlandet er mest dækket af Morænedannelser. I Grevskabet Antrim N.Ø. for *Lough Neagh* bestaar Overfladen af et Basaltlag, der danner en lodret Søjlemur langs Kysten paa indtil flere Hundrede Meters Højde. Særlig berømt er „Kæmpevejen“ (The Giants Causeway), en Samling af henved 40.000 Basaltsøjler, der naar langt ud i Havet.

Irland har et endnu mere udpræget *Øklima* end England (se Klimatkortene S. 59). Landet er grønt baade Sommer og Vinter („Den grønne Ø“); Lækatten bliver her ikke vinterhvid. Det regner tit og meget. En Sommerdag, hvor man nøjes med 3 Byger, anses i Irland for en smuk Dag.

Irland er et *Landbrugsland*. Dog er kun en Fjerdedel af Øen Agerland, men Halvdelen er Græsgange. Kvægavlen er derfor vigtigere end Agerbruget. Kvægholdet er det største i Europa, og Irland er Danmarks farligste Konkurrent paa det engelske Marked. De vigtigste Brødplanter er i Syd Havre, i Nord Kartofler.

Folket. Ierne er ligesom Højskotterne et keltisk Folk. I Middelalderen grundedes der mange nordiske Kolonier paa Øen, men de fik ingen Indflydelse paa Folkeracen. Af større Betydning blev den engelske Erobring, navnlig da Englænderne efter de store Opstande i det 17. Aarh. konfiskerede de fleste af Øens Jorder og uddelte dem til engelske og skotske Nybyggere, under hvem Irlænderne blev Forpagtere.

Indtil 1841 var Folketallet voksende (se Kurven S. 53), og Irland havde den Gang over 8 Mill. Beboere. Men Fejlsugning af Høsten to Aar i Træk førte til en stærk Udvandring, og siden har Folketallet stadig været synkende. Der bor nu flere Irlændere udenfor (især i de foren. Stater) end i Irland. Af de $4\frac{1}{2}$ Mill. Beboere, taler kun $\frac{3}{4}$ Mill. Irsk, Resten Engelsk. Dog føler ogsaa de engelsktalende Irlændere sig som hørende til en egen Nation, og deres Politik har i de senere Aar med stor Styrke været rettet mod at opnaa Selvstyre (*home-rule*). De fleste Irlændere har den katolske Religion.

Byer. Alle Irlands større Byer ligger ude ved Kysten. **Dublin** (400.000 Indb.) er Hovedstaden. Den har Øens Universitet. **Belfast** (400.000 Indb.) er en Aflægger af de skotske Industribyer. Den har store Lærredsvæverier og er Centrum for Protestantismen i Irland.

Limerick, Cork og Waterford er Landbrugsstæder.

Ved Sydvestkysten ligger den lille Ø *Valentia*, der er Udgangspunktet for mange transatlantiske Telegraflinjer. Herfra faas de første telegrafiske Meddelelser om Stormene, der kommer ude fra Atlanterhavet.

Holland.

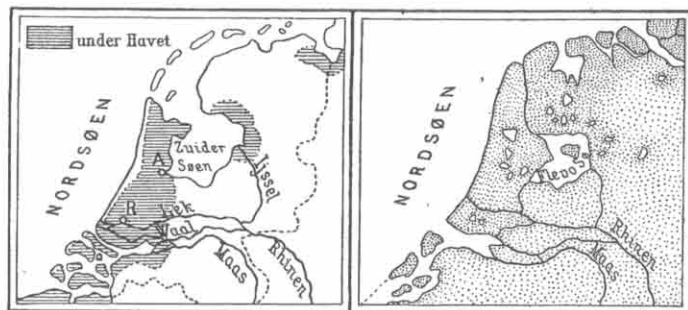
33.000 □ Km. (600 □ Mil) med $5\frac{1}{2}$ Mill. Indb. (1905.)

Holland er Lavlandene om Zuidersøen og langs Rhinens og Maas's Nedreløb. Det beskyttes af Vesterhavet og grænser paa Landsiden til Tyskland og Belgien.

Kysten. Hollands Kyst er en Klitkyst som Vestjyllands, fuld af Grunde og Sandbanker og uden andre naturlige Havne end Flodmundingerne. De stærke Tidevandsstrømninger har gjort Kysten retlinjet, men Havet har gennembrudt Klit-

rækken baade i Nord og Syd. Derved er der opstaaet to Øræker: *de vestfrisiske-* og *de zeelandske Øer*. Ogsaa de lavvandede Bugter *Dollartbugten* og *Zuidersøen* (o: Sydsøen, Dybde fra 3—5 m.) er dannede ved Overskylning af Vesterhavet.

Landtab og Landvinding. Den sydlige Vesterhavskysts geologiske Historie er tidligere fortalt (se S. 37). Her skal kun omtales Forandringerne i historisk Tid. I Romernes Dage var hverken de frisiske Øer eller Zuidersøen til. Paa denne sidstes Plads laa en lavvandet, Ieret Indsø, som Romerne kaldte *Flevo* o: den gule. Men idet Landet langsomt sænkedes, fik Stormfloderne Magt til at gennembyde Klitrækken langs Kysten. De frisiske Øer løsrevs, Zuidersøen og Dollartbugten dannedes, og Zeeland opløstes i et Archipelag paa henved 60 Øer. Dog gav Beboerne ikke tabt. I rolige Tider

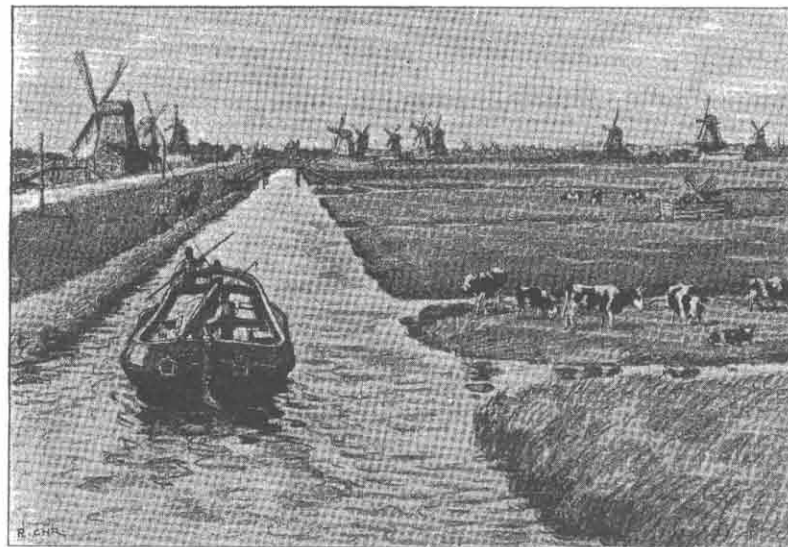
Holland i Nutiden og paa Christi Tid.

søgte de at tilbageerobre det overskyllede Land. De omdigede de lavvandede Væder og Indsøer, gravede Kanaler og udpumpede Vandet. Saaledes genvandtes efterhaanden store Partier af den tabte Jord. *Nordholland*, der engang var et fuldstændigt Sø- og Sumpland, er nu helt indvundet for Kulturen; omkring 1850 tørlagdes det af pilebevoksede Øer helt opfyldte *Haarlemmerhav* mellem Haarlem, Amsterdam og Leyden, og før Tiden arbejdes der stærkt paa ogsaa at udtørre den sydlige Del af *Zuidersøen*. Man regner, at Havet siden det 12. Aarh. ialt har slugt et Areal som Sønderjylland. Heraf er omtrent Tredjedelen genvundet.

Landskaber. Man kan i Holland skelne mellem tre Landskabstyper: Klitterne, Marsken og Geesten. (Se Jordbundskortet over Holland-Belgien S. 83).

1. **Klitterne** følger Kysten og Øerne. Klitbæltet har paa sine Steder en Bredde af indtil 5 Km. og ligner med sine Kuppelhøje og lange Sandrygge et lille Bjærgland. Hollands Klitter er dobbelt saa høje (60 m.) som Jyllands. For at hindre Sandflugt er de tilplantet med Hjelme, Marehalm og Fyr.

2. **Marsken** ligger indenfor Klitterne. Det er en ensformig grøn Slette, gennemkrydset af Kanaler og Diger og over- saet med Vindmøller og Flokke af broget Hornkvæg. Skov ser man næsten intet af, men undertiden en Pileplantning. I Ly af Digevoldene ligger Gaarde og Huse, omgivet af Haver og Frugtluunde. Marsken er Hollands frugtbareste Land. Her bor de fleste Mennesker (indtil 300 pr. □ Km.), og her ligger alle de større Byer. (Se Marskkortet i Atlasset.)

Hollandsk Marsklandskab.

Digerne. Da det meste af Marsklandet ligger under Havets og Floder- nes højeste Stand, maa det beskyttes ved Diger. Gennem Aarhundreders Arbejde have Hollænderne lært at bygge disse saa stærke, at det hollandske Ordsprog med en vis Ret siger: „Gud har skabt Havet, men vi Kysten“. Digerne opføres paa et Underlag af Ler, der styrkes ved nedrammede Pæle. Paa Søsiden foran Diget sættes Pilefletninger, der maa fornyes hvert tredje eller fjerde Aar. Hvor Brændingen er særlig stærk, anvendes til- lige Murværk med fremragende Moler. Paa Digerens Ryg gaar Lande- vejene og Jærnbannerne. Digebygningen koster Holland store Kapitaler. Staten underholder et særegent Ingeniørkorps, „Waterstaat“, der altid er rede til at udbedre Digebrud. Men naar Vandmasserne i Efteraar og Vinter af Vestenvinden slynges ind mod Digerne, holder Beboerne stadig Vagt, og lyder Alarmsklokkerne, møder alle paa Digerne for at tage Kampen op.

Kanalerne. Kanalerne er sammen med Digerne Marskens ejendom-

meligste Fremtoning. Om Sommeren dækkes de stillestaaende Vande med et Blomsterflor af Aakander og mangefarvede Sværdliljer, om Vinteren byder de Skjøteløberer udmærkede Baner. Kanalernes Hovedbetydning er at afvande Landet, men ved Siden heraf er de Hollands Landeveje, ad hvilke en utallig Mængde Skibe bevæger sig frem. De mange Broer er derfor enten spændte over Kanalerne i høje Buer eller er Klapbroer, der kan hejses op. Det hyppigste Kanalfartøj er *Trækskøjten*, en lang, smal Baad, der næsten helt optages af et Slags Hus, som ligner en Omnibus. Baaden trækkes i et langt Tov af en Hest, der gaar langs Bredden, eller Mand og Kone spænder sig skiftevis i Selen. Inde i Huset er der hvide Gardiner, Vægge og Døre er malede, der er Hyndestole, Skabe og Spejle — alt sammen skinnende rent og blankt. Hvert Øjeblik mødes et Par Trækskøjter, eller en Bro maa hejses op, men alt foregaar uden et Ord, Hilsen eller Smil. Med Piben i Mundvigen udfører alle deres Hverv i dyb Alvor. Trækskøjten er Marsklandets Fragtmand. Dens væsentligste Rolle er at bringe Grøntsager og Frugt til Byerne. Tusinder af Mennesker ejer intet andet Hus end deres Skude, og ligesom i Kina deler den ofte talrige Familie denne Bolig med en hel Besætning af Køer, Svin og Høns.

3. **Geesten** er det plattyske Navn paa de bakkede Hede- og Mosestrækninger, der fylder den østlige Del af Holland. Den bestaar af sandede Morænedannelser fra den ældre Istid og er et magert, tyndt befolket Land. Rug, Boghvede og Kartoffel er de vigtigste Brødplanter, Faaret er det hyppigste Husdyr. Betydelige Strækninger er i nyere Tid beplantet med Skov.

Længst mod Syd, i det smalle Land, som Holland skyder ind mellem Belgien og Tyskland, hæver *Petersbjærget* (123 m) sig som en lille Ø op over Heden. Det bestaar af en gullighvid Kalktuf, der er let at save i Stykker. Lige siden Romernes Dage har man hentet *Byggestene* herfra, og Bjærgets Indre ligner derfor et uhyre Søjletempel med over 16.000 Gallerier, der breder sig 5 Mil i Længden og 3 Mil i Bredden. Bortset fra det er Udbyttet af Mineralriget i Holland indskrænket til *Tørv*, *Ler* (til Sten, Fajance og Piber) og, ligeledes længst mod Syd, en Smule *Kul*.

Floder. Hollands Floder er *Rhinen*, *Maas* og *Schelde*. Rhinen er for Hölland, hvad Nilen er for Ægypten, Landets Opbygger og Livsaare. Det er Rhinen, der har bundfældt det fine Marsklér i de Strandsøer, der i en forhistorisk Tid strakte sig paa Marsklandets Plads. Den er Hollands vigtigste Handelsvej ind i Tyskland. (Se nærmere under Tyskland S. 37). Som en mægtig Flod træder den ind i Holland, men her deler den sig i to Hovedarme, *Lek* i Nord, *Waal* i Syd. Waal forer sig kort før sin Munding med Maas.

De hollandske Floders nuværende Lejer er højere end Marsken. De maa derfor omgives med Diger og kan ikke afvande Landet. Afvandingen sker ad kunstig Vej, idet Vandet pumpes fra Kanal til Kanal. Pumperne drives af Vindmøller eller Dampmaskiner.

Klima og Plantevækst. Holland har Kystklima, der er noget varmere end vort. Luften er fugtig, og Taage almindelig, men Regnmængden er paa Grund af Landets ringe Højde ikke synderlig større end paa Jyllands Vestkyst.

Lidt over en Fjerdedel af Landet er Agerland, Halvdelen Græsland, Heder eller Moser. Skovene dækker kun $7\frac{1}{2}$ %, saa at Holland nu kun daarligt svarer til sit Navn, der betyder Trælandet.

Folket. Holland er næst Belgien det tættest befolkede Land i Europa. Der bor 170 Mennesker pr. □ Km. eller $2\frac{1}{2}$ Gang saa mange som i Danmark.

Hollænderne er Sydgermaner. I sproglig Henseende falder de i tre Grupper: *Friserne* i Nord, *Flamlænderne* i Syd og *egentlige Hollændere* i Vest. De sidste er de talrigste, og deres Sprog er Skriftsproget. Hollandsk og Flamsk staar hinanden nær. Frisisk er mere afvigende. Langt de fleste har den reformerte Lære. Resten er Katolikker. Oplysning staar for den lavere Almues Vedkommende noget tilbage for de andre germanske Landes.

Folkekaraktøren. Der er over den hollandske Nation adskilligt, der minder om Englænderne. *Praktisk Sans*, *sej Udholdenhed* og *Sindsro* er fælles for de to Folk, men Sindsroen har hos Hollænderen tit en Tilsætning af noget tungt og trægt, saa han overfladisk set kan synes ligegyldig og følesløs, hvad han dog i Virkeligheden slet ikke er.

I sin Fremtræden og daglige Liv er Hollænderen *jævn* og *ligefrem*, hyppig noget plump. Han er *konservativ* i Tænkemaade, holder derfor fast ved gamle Skikke og gammeldags Dragter og bor helst i samme Hus som hans Forfædre. Han elsker sit Hjem, og hans Ideal af hjemlig Hygge er landlig Ro, en Villa med Have, hvor han uden at generes af Naboer kan dyrke sine Løgplanter. Holland er som oversaaet med saadanne Landsteder, hvis Navne: Wel tevreden (vel tilfreds), Mejnengenoen (min Fornøjelse), Buitenzorg (Sorgenfri), Groot genoeg (stor nok) fortæller om Beboernes Velvære.

Den hollandske Kvinde er en dygtig Husmoder, og den *hollandske Renlighed* er saa stor, at den for fremmede næsten er en Plage. Man skurer og skrubber ikke alene Husenes Indre, men ogsaa Facaden faar sit

Styrtebad, og Gaderne, der brolægges med Klinker (haarde, klingende Mursten), er da en rivende Vandstrøm. Bag efter bliver alt poleret og pudset som til en Parade.

Hollænderne *elsker Blomster*, især Løgplanter, og ved Siden af det skinnende Messingbur med Kanariefuglen træffer man gerne i Vinduerne blomstrende Zwibler. Der var en Tid i det 17. Aarh., hvor denne Kærlighed næsten steg til Galskab. Sjældne Tulipanløg betaltes den Gang med indtil 5000 Gylden, ja de anvendtes endog undertiden som Medgift i Stedet for Penge. Tilsidst maatte Staten give Love mod denne Art af Tulipandyrkelse.

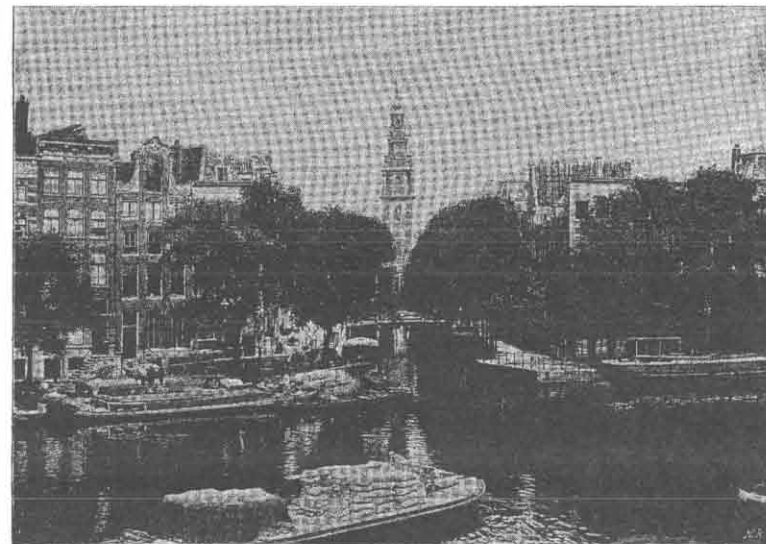
Næringsveje. Hollands fugtige Jordbund egner sig bedre til Græsgange end til Agerland. *Kvægavlen* har derfor fra gammel Tid af været vigtig og drives endnu saa godt, at der trods den tætte Befolkning kan udføres baade Slagtekvæg, Smør og Ost. Men herfor forsømmes dog ikke *Agerbruget*, der endog i mange Egne er fuldstændig mønsterværdigt. Hovedkornsorten er Rug, men desuden dyrkes ogsaa en Mængde *Industriplanter*: Hør, Tobak, Cikorie, Sukkerroer og især *Blomster*. Egnen omkring Haarlem er i Foraaret en eneste Flor af Krokus, Hyacinther, Narcisser og Tulipaner, der her ikke dyrkes i Haver, men paa store Marker. Hollandske Blomsterløg udføres til hele Verden.

Ogsaa *Fiskeriet* staar fra gammel Tid højt (hollandske Sild), men langt den vigtigste Næringsvej er dog *Handel*. Intet Land i Verden har i Forhold til Indbyggertallet en saa stor Handelsomsætning som Holland. En af Hovedgrundene hertil er det store *Kolonirige* i Ostindien (3 Gange saa stort som Frankrig med lige saa mange Indbyggere). Herfra hentes Kaffe, Kakao, Tobak, Ris og Krydderier, som saa igen udføres til andre Lande.

Industrien er i flere Retninger betydelig (Skibsbyggerier, Lærredsvæverier, Tobaksindustri), om end den langt fra kan maale sig med Belgiens. Men til Gengæld er Holland ogsaa fri for dette Lands store Fabrikproletariat. Det hollandske Folk er i det hele velstillet i økonomisk Henseende, og Udvandringen er derfor mindre end i de fleste andre Lande.

Byer. Hollands vestlige Egne (Provinserne *Nord-* og *Syd-holland*, *Zeeland*) hører til de tættest befolkede Dele af Europa. Her ligger alle Landets større Byer. De hollandske Marskbyer ligner næsten alle hinanden. De gennemskæres af *Kanaler*, der indrammes af skyggefulde Træer. Langs

Kanalerne ligger smalle Kørebaneer eller Fortove, men det meste af Varetransporten foregaar paa Kanalerne. *De hollandske Huse vender Gavlen mod Gaden*, de er malede med stærke Farver, og forneden springer store Stentræpper med solide Jærnrækværk frem i Gaden. Samme Hus bebos i de velhavende Kvarterer sjælden af mere end *een, højst to Familier* (ligesom i England). Den kaserneagtige Sammenhobning af Mennesker, som vi kender fra andre Storbyer, ynder Hollænderen ikke. Da Marskgrunden

Kanalgade i Amsterdam.

er sumpet, maa Husene bygges paa nedrammede Mastetræer, men alligevel er Grunden saa usikker, at der i alle hollandske Marskbyer findes *flere skæve end lige Huse*. De smukkeste Bygninger stammer fra det 16. og 17. Aarh. De er opført af røde Mursten med indlagte Sandsten ligesom Københavns Børs og Rosenborg Slot. (*Hollandsk Renaissance*.)

De største Byer er **Amsterdam** og **Rotterdam**, begge omkring $\frac{1}{2}$ Mill. Indb., **Haag** og **Utrecht**.

Amsterdam (se Kortet i Atlasset) er Hollands Hovedby. Den ligger ved Het Ij, en Vig af den ikke sejlbare Zuidersø, men dybe Kanaler (Helderkanalen og Vesterhavskanalen) fører ud til det aabne Vesterhav, saa at den kan naas af selv meget dybtgaaende Skibe. Den har Europas største Kaffemarked, men

overgaas dog som Handelsby af **Rotterdam** ved Lek, der ligesom Hamburg har den Fordel paa en Gang at være en Flod- og en Søhavn. Den er Udgangspunktet for den umaadelige Trafik paa Rhinen og Maas, og da Lek er kanaliseret, kan de største søgaaende Skibe løbe ind til Staden.

Haag (egl. s'Gravenhage = Grevens Hegn eller Skov) er Hollands Hovedstad. Den ligger paa tør, fast Grund, og Husene hviler derfor ikke paa Pæle. I Haags Billedgalleri findes nogle af de berømteste Malerier af den hollandske Skole (Rembrandt, Potter). En halv Mil fra Haag ligger **Scheveningen**, der er Hollands fineste Badested. **Haarlem** er Midtpunkt for Blomsterdyrkingen, **Leyden** har et berømt Universitet, **Utrecht** er Hollands Hovedfæstning.

Af Byerne øst for Zuidersøen er **Grøningen** den vigtigste.

Hollandske Navnes Udtale: aa som ā, eu som ø, oe og o som u, ou som au, u som y, ui som øj, ij eller y søm ej.

Belgien.

Ca. 30.000 □ Km. (530 □ Mil) med 7 Mill. Indb.

Landskaber.

Skønt Belgien kun er et lille Land, ikke syn- derlig større end Jylland og Fyn tilsammen, falder dets Overflade dog i en Række forskellige Bælter, der hvert betinger sin Næringsvej. Bortset fra et smalt *Klitbælte* langs Kysten kan vi skelne imellem 1) *Marsklandet*, 2) *Agerlandet*, 3) *Hedelandet*, 4) *Kullandet* og 5) *Ardennerbjærgene*.

1. **Marsklandet** er gennemskaaret af Kanaler ligesom i Holland. *Kvægavl* er her den vigtigste Næringsvej.

2. **Agerlandet** bestaar nordligst af *Morænedannelser*, sydligere af *Løss*, en fin, meget frugtbar Lerart, der under Istiden af Vinden er ført ned fra Ardennerne. Det belgiske Agerland hører til det bedste i Europa. Jorden er delt i ganske smaa Lodder, der bearbejdes som Haveland med Spade og Rive. Alle Marker er omgivet med levende Hegn, og langs Vejene vokser højstammede Træer. Set paa Afstand ligner Landet derfor en stor Skov, skønt det i Virkeligheden er meget skovfattigt.

3. **Hedelandet** (*Cam- pinen*) dækker den nord- østlige Del af Belgien. Det er Morænesand, bevokset med Lyng eller plantede Naaleskove. Huse og dyrkede Marker er sjældne, Faaret er det vigtigste Husdyr, og ligesom i Jyllands Hedeegne bruges Oksen almindeligt som Trækdry. I nyeste Tid arbejdes der dog stærkt og med Held paa at omdanne Heden til Agerland.

4. **Kullandet**. Langs Ardennerens Nordrand ligger en Dal, der gennemstrømmes af Floden Maas og dens Biflod Sambre. I Jordens Oldtid, i Kulperio- den, var her en Havbugt, hvis Bredder dækkedes af kæmpemæs- sige, træagtige Padderokker, Ulvefodsvækster og Bregner (se Afbildn. næste Side). Fra denne Vegetation stammer de rige *Kul- lejer*, hvorpaa Belgiens store *Industri* beror. Overalt i Sambre- Maasdalen hæver sig høje Skorstene, og de sorte Slakkehobe og den røghindhyllede Atmosfære danner en stærk Modsætning til det grønne Agerland i Nord.

5. **Ardennerne** fylder Belgiens sydlige Hjørne. Det er et lavt Plateau, der danner en vestlig Udløber af de rhinske Skiferbjærgene. Ardennerne er gennemskaaret af dybe, kløftagtige Dale, og i de tætte Skove, der dækker de lavere Egne, lever endnu Ulv, Vildkat og Vildsvin. Højere oppe breder sig Moser og Heder. Ardennerne er meget tyndt befolket, men i de ro- mantiske Dale gemmer der sig mangan middelalderlig Borg (f. Eks. Bouillon nærved den franske Grænse), og Livet leves her endnu uberørt af Kulturen som for Aarhundreder siden.

Vandløb. Belgiens Floder er *Schelde* og *Maas*, der begge udspringer i Frankrig og udmunder i Holland.

Jordbundskort over Holland-Belgien.

Schelde er en vandrig Lavlandsstrøm, der aabner de største Handelsskibe Vej ind i Landet. Maas er en Bjærgstrøm, der med stærkt Fald gennembryder Ardennerne.

Klimaet ligner i Lavlandet Hollands, men er mindre taaget. I Ardennerne er det raat og regnfuldt. Allerede fra Efteraaret af ligger Bjærgene hyllet i Sne.

Landskab fra Kultiden.

Bregnetræ, Lepidodendron (en Art Ulvefod), Calamiter (Padderokker).

Folket. Belgien er efter Sachsen det tættest befolkede Land i Europa, næsten 4 Gange tættere end Danmark. I Syd bor de med Franskændene beslægtede *Valloner*, der taler en fransk Mundart (Vallonsk), i Nord *Flamlændere*. Fransk er Landets officielle Sprog, men i de nordlige Provinser er Flamsk dog sideordnet som Skole- og Retssprog. Oplysningen er ikke god. Ca. en Femtedel af Befolkningen over 7 Aar kunde i Aaret 1900 hverken læse eller skrive. Religionen er den *katolske*. Der findes 2500 Kløstre og religiøse Ordener.

Belgien er et *Kongerige*. Stormagterne har sikret Landet Neutralitet. Men der holdes dog en stor Hær for i Tilfælde af Krig i Grænselandene at kunne værne Neutraliteten.

Næringsveje. I et saa tæt befolkede Land som Belgien formaar *Agerbruget*, hvor udmærket det end dri-

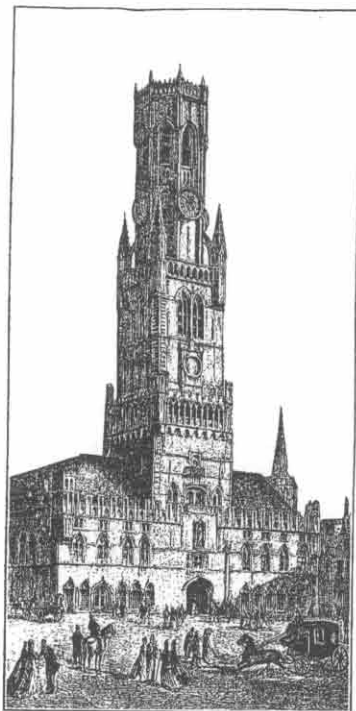
ves, kun at føde en ringe Del af Beboerne. Det er *Minebrug* og *Industri* med de deraf flydende Erhvervsgræne: *Handel*, *Samfærdsel* og *Pengeomsætning*, der ernærer Hovedmassen af Befolkningen. Søhandelen er dog kun ringe, men Landhandelen er til Gengæld saa stærkt udviklet, at den samlede Omsætning er dobbelt saa stor som Ruslands og i Forhold til Indbyggertallet den næststørste i Verden. Ingen Stat har heller et saa tæt *Jærnbanenæt* som Belgien.

I Modsætning til Holland er den store Befolknings Kaar dog alt andet end gode. I faa Lande er Industrierbejdernes og navnlig Minearbejdernes Stilling saa elendig som i Belgien. En rig og mægtig Ring af Fabriksherrer og Kapitalister sidder inde med Magten, og den uvidende og fattige Arbejderbefolkning udbyttes af dem paa det skammeligste. Der gives i det hele faa Steder, hvor Modsætningen mellem Overklassens Rigdom og pralende Luksus og Underklassens Fattigdom og Elendighed træder en grellere i Møde end i Belgien.

Under belgisk Styrelse staar *Kongostaten* (2 $\frac{1}{3}$ Mill. □ Km. med ca. 20 Mill. Indbyggere), men Indtægten af denne Koloni er endnu nærmest negativ.

1. De flamske Landskaber omfatter Belgiens bedste Agerland og er Hovedsædet for *Væveindustrien* og *Knipleriet*, af hvilket det sidste alene beskæftiger henved 150.000 Mennesker. Væveindustrien er i disse Egne af gammel Oprindelse. I Flandern og Brabant forarbejdes i Middelalderen Englands Uld til det berømte „flamske Klæde“, der fandt Vej til alle kendte Egne. De prægtige Domkirker og Raadhuse, Klædehallerne og de høje Vagtaarne fortæller endnu om Datidens Borgeres store Rigdom. Ogsaa Kunsten blomstrede, og de flanderske Malerskoler kappedes i Berømmelse med de italienske.

Gent (fransk Gand) ved Schelde var ved Middelalderens Slutning en af Europas største og rigeste Byer. Dens Klædeindustri beskæftigede over 40.000 Væversvende, og Karl den Femte, der var født i Gent, kunde med Rette sige til Kong Frants den Første, der roste sig af Paris: „Je mettrai votre Paris dans mon Gand“ (jeg kan jo putte hele Deres Paris i min Handske, Gant, fransk = Handske). Nu er det Linned- og Bomuldsindustrien samt Havedyrkning, hvori Gent udmærker

Vagttårn i Brygge.

sig. Dens en Gang saa mægtige og rige Havneby **Brygge** tabte derimod hele sin Betydning, da Fjorden, hvorved den laa, sandede til. I nyeste Tid er den dog ved en Skibskanal igen bleven Søstad.

Antwerpen (300.000 Indb.) ved Schelde er Belgiens vigtigste Handelsby og den næst vigtigste Havneby paa det europæiske Fastland. Den er tillige Landets Hovedfæstning.

Ostende er med sin rummelige Kunsthavn den eneste Kystby af Betydning. Den er et meget besøgt Badested.

Paa Grænsen mellem flamsk og vallonsk Omraade ligger **Bryssel** (600.000 Indb.), Belgiens Hovedstad. Faa Byer er i nyere Tid undergaaet større Forandringer end den. For 70-80 Aar

siden var det en snavset, gammeldags By med snævre, krogede Gader og mudrede Kanaler. Nu er det en elegant, moderne Storstad, der i Luksus og Pragt søger at kappes med Paris.

2. I de vallonske Landskaber har Kul- og Jærnrigdommen i Sambre-Maasdalen fremkaldt en Jærnindustri, der minder om Mellemeuropas og Sydwaales'. Midtpunktet herfor er den gamle Bispeby **Lüttich** (fransk Liège), der navnlig er berømt for sine Vaabenfabrikker. Andre Industribyer er **Verviers** (Klæde) og **Tournay** (Spejlglasruder). **Mons** er Hovedbyen i det egentlige Kulland.

Paa Ardennernes Sydøstkraaning ligger den lille Stat **Luxemburg**, et bakket Skovland, gennemskaaret af maleriske Floddale. Befolkningen taler Plattysk eller Fransk. Stormagterne har sikret det lille Lands Neutralitet.

Tillæg.

1. Jordens Stenarter.

Jordskorpen er sammensat af mange forskellige Stenarter. Efter deres Oprindelse deles de i *Eruptiver*, *Sedimenter* og *Krystallinske Skifre*.

1. Eruptiver er Stenarter, der i ildfyldende Tilstand er brudt frem fra Jordens Indre og størknet enten i en vis Dybde (*Dybstenarter*) eller paa Overfladen (*Dagstenarter*). De har krystallinsk Bygning. Dybstenarter er afkølet langsomt. Krystallerne er derfor saa store, at de kan ses med blotte Øje. Stenen er altsaa kornet. Dagstenarter er afkølet hurtigt. Krystallerne er derfor meget smaa, hyppigst mikroskopiske. Stenen er fintkornet, tæt eller glasagtig. En Stenart med en fintkornet eller tæt Grundmasse, hvori der er udskilt enkelte større Krystaller (Strørkorn), kaldes en *Porfyr*.

Granit ∴: kornet Sten, er en Dybstenart, der bestaar af Mineralerne Kvarts, Feldspat og Glimmer. *Kvarts* er Siliciumilte (Kiselsyre); den er hvid eller graa og saa haard, at den ridser Glas. *Feldspat* er et Dobbelsalt (kiselurt Aluminium med kiselurt Kalium, Natrium eller Kalcium); den er graa eller rød og kan lige ridses med en Kniv. *Glimmer* er ogsaa et kiselurt Dobbelsalt. Den er lys eller mørk, bladet og saa blød, at den kan ridses med en Negl. Granitens Farve (rød, graa) afhænger af Feldspatten.

Dagstenarter af granitisk Sammensætning er *Kvartsporfyrr* med Strørkorn af Kvarts (f. Eks. Dalaporfyren), *Obsidian* med glasagtig og *Pimpsten* med blæret Bygning.

Syenit (efter Byen Syene) er en Dybbjærgart, der i Stedet for Kvarts indeholder et mørkt Mineral (mørk Glimmer, Hornblænde eller Augit; de to sidste er kiselure Salte, der bl. a. indeholder Jærn og er lidt blødere end Feldspat). *Larvikit* fra Sydnorge er en Syenit, hvis Feldspat er perlemorglinsende; den anvendes bl. a. til Bordplader.

Trakyt (de udslukte Vulkaner i Siebengebirge) og *Rhombeporfyr* fra Kristianiaegnen er Dagstenarter, der i Sammensætning svarer til Syeniten.

Gabbro er en mørk Dybstenart, der bestaar af Feldspat og Augit

(Galdhøpiggen og Sülitjelma er Gabbro). Den tilsvarende Dagstenart er *Basalt*, hvoraf Island, Færøerne og den meste Nutidslava bestaar.

Grønsten eller *Diabas* er Basalt fra Jordens Oldtid.

II. Sedimenter (o: Lagstene) er opstaaet paa Jordens Overflade af Smaadele, der er løsrevet fra den faste Klippe og aflejret enten af Luft, Vand eller Is.

Rullesten, *Grus*, *Sand* og *Ler* er løse Sedimenter. Naar de sammenkittes med et af Vandet udskilt Bindemiddel (Kiselsyre, kulsur Kalk, Brunjærnsten), opstaaer *Konglomerat* (af Rullesten og Grus), *Sandsten* og *Lerskifer*. Skifriheden fremkommer ved stærkt Tryk.

I *Morænedannelser* er Sten, Grus, Sand og Ler aflejret sammenhobet. Eftersom Ler, Sand eller Grus er overvejende, kaldes det *Moræneler*, -sand, -grus.

Løss er fint Støv, der er aflejret af Vind.

Kalksten er kulsur Kalk, der enten er udskilt af Vand (Kildekalk) eller stammer fra Havdyr (Muslingekalk, Koralkalk, Kridt). *Marmor* er kornet, krystallinsk Kalk.

Flint er Kiselsvampe, om hvilke Havvandet har udskilt Kiselsyre.

Ved langsom Forkulning af Plantestoffer dannes *Tørv* (ca. 60 % Kul), *Brunkul* (70 %), *Stenkul* (80 %) og *Antracit* (over 90 %).

III. Krystallinske Skifre har krystallinsk Bygning, men er samtidig tilsyneladende lagdelte. De antages at være opstaaet ved Omdannelse af Eruptiver eller Sedimenter i stor Dybde under Indvirkning af stærkt Tryk, høj Varme og Fugtighed.

Gnejs bestaar af de samme Mineraler som Granit, men er tydelig lagdelt. En Overgang mellem Gnejs og Granit danner den *sribede Granit* (Gnejs-Granit) paa Bornholm og i Sydsverrig.

Glimmerskifer bestaar af Glimmer (gærne sølvhvid) og Kvarts. Den indeholder tit Krystaller af Granat (rødbrun). *Hornblændeskifer* bestaar af Feldspat og Hornblænde og er derfor mørk.

Aum. En stor Del af ovennævnte Stene findes i Morænedannelserne i Danmark. Ved Eftersøgning i Stenbunker og Grusgrave kan man derfor let skaffe sig en Samling af de almindeligste Stenarter.

2. Geologisk Tidstavle.

Urtid.		<i>Urffæld</i> : Gnejsgranit, krystallinske Skifre (Gnejs, Glimmerskifer, Hornblendeskifer o. s. v.), Eruptiver (Granit, Dalaporfyrer o. lign.); findes som løse Stene i vort Moræneler. I de krystallinske Skifre er Jordens vigtigste Malmlejer. Udbredelse: De fleste Steder dybt begravne under yngre Stenarter; blottede (ved de dækkende Lags Forvitring) i Skandinavien, Grønland, Kanada, Skotland, Bøhmen o. a. St. -- Intet sikkert Spor af Liv paavist (den azoiske eller <i>livløse Tid</i>).
	Førkambriske Tid.	Mange Slags Stenarter (Konglomerater, Sandstene, Skifre, Eruptiver), der danner Lag paa indtil 20.000 m's Mægtighed. Stor Udbredelse i Finland og paa den skandinaviske Halvø (Sandstenen i Dalarne), Bretagne, Skotland, Amerika (omkring Øvresøen) o. a. St. <i>Første Liv</i> : Lavere Havdyr (Kæmpekrebs, Brachiopoder, Vingesnegle).
	Kambriske Tid.	Af Cambria o: Wales. Mest <i>Havaflejringer</i> (Sandstene, Skifre, Kalkstene). Skandinavien (f. Eks. Kinnekullen), Bornholm, russiske Østersølandene, Bøhmen, Bretagne, Wales, Skotland. Lagene indtil 12.000 m's Mægtighed. Trilobiter, Brachiopoder, Snegle — Alger.
Oldtid.	Silurtiden.	Efter Silurerne, et Oldtidsfolk i Wales. Mest Havdannelser med Udbredelse omtr. som de kambr. Stenarter. Talrige hvirvelløse Havdyr (Trilobiter, Orthoceratiter o. a.), Insekter, <i>første Hvirveldyr</i> (Bruskfiske). <i>Første Landplanter</i> (Bregner og Ulvefodsvækster).

Devontiden.	Efter Devonshire. <i>Røde Sandstene</i> (old red sandstone), en Ørken- eller Havdannelse: Storbritannien, Norge, Rusland; <i>Skifre</i> : Harzen, rhinske Skiferbjærg. I Devonlagene i Pennsylvaniaen <i>Petroleum</i> . Slutningen af Silur og Begyndelsen af Devon en urolig Tid: <i>de skotsk-skandinaviske Bjærg</i> dannes og stærk <i>vulkansk</i> Virksomhed (Granit, Syenit f. Eks. Larvikit, Rhombeporfyre, Grønsten eller Diabas fra Bornholm og Vester-gøtland, Gabbroen, der danner Jotunfjældene). Mange Koraller, Panserfisk, naaletræsagtige Planter.
Kultiden.	Saltvandsdannelser (Bjærgkalk, Sandsten) og Lagune- og Ferskvandsdannelser (den produktive Kulformation). Kultræer (<i>Calamiter</i> en Slags Padderokker, <i>Bregner</i> , <i>Lepidodendron</i> eller Skæltræ, en Art Ulvefod, <i>Sigillarier</i> eller Segltræer). Kullagene veksler med Skiferler, Sandsten og <i>Lerjærnsten</i> (i Syd-wales 76 Kullag med tilsammen 32 m's Tykkelse). Storbritannien, Belgien, Nordfrankrig, Westfalen, Sachsen, Øvre-Schlesien, Nordamerika, Nordkina, Japan. — Første <i>luftaandende Hvirveldyr</i> (Ur-padder). Paa Dele af den sydlige Halvkugle (Forindien, Sydafrika og Australien) samtidig Istitid. (Morænedannelser og isskurede Stene).
Permtiden.	Efter Guvernementet Perm. Ved Slutningen af Kultiden og ind i Permtiden dannes <i>de mellemeuropæiske og sydengelsk-irske Bjærg</i> , <i>Uralkæden</i> og <i>Alleghanybjærgene</i> . Samtidig stærke vulkanske Udbrud. Permtidens Aflejringer er i Europa <i>Ørken- og Indhavs-dannelser</i> (røde Sandstene, Dolomit, Gibs, <i>Stensalt</i>), danner Undergrunden i Nordtyskland og maaske (dybt nede) i Syd-Danmark. <i>Naaletræer</i> , Koglepalmer; første <i>Krybdyr</i> .
Trias.	∴ den tredelte, efter de tre Slags Stenarter, hvormed den optræder i Tyskland (broget Sandsten, Muslingekalk og øverst Keuper). Er <i>Tysklands mest udbredte Formation</i> (Sydvest- og Mellemtyskland). I <i>England røde Sandstene</i> (new red sandstone). Lungefisk, Paddernes Blomstringstid, Hvaløgler, første <i>Pattedyr</i> .

Middelalder.	Jura.	Efter Jurabjærgene. Mest Havaflejringer. Tyskland (den litografiske Skifer ved Solnhofen), England. De skaanske og bornholmske Kul tilhører Overgangen mellem Trias og Jura. Ammoniternes Blomstringstid, Benfliske, store <i>Havkrybdyr</i> , Flyveøgler, første <i>Fugle</i> .
	Kridt.	Kridt- og Sandstensaflejringer (Bremersandstenen, der anvendes meget til Bygningsbrug ogsaa i Danmark, er en Ferskvandsdannelse, Kvadersandstenen i sachsisk Svejts en Kystdannelse i det samme Hav, som afsatte Skrivekridtet i nordligere Egne). Sydøstengland, Nordfrankrig, Danmark, Skaane, Nordtyskland, Rusland. Tandfugle. Første <i>Løvtræer</i> .
Nyere Tid.	Tertiær.	∴ Den tredje Tid. Salt- og Ferskvandsaflejringer. Parisbækkenet, Themsbækkenet, stor Udbredelse i Nordtyskland, Danmark. Underafdelinger: den <i>eoecæne</i> (af eos, Morgenrøde og kainos, ny, altsaa: Begyndelsen af den nye Tid), <i>oligocæne</i> , <i>miocæne</i> og <i>pliocæne</i> Tid (kun lidt ny, temmelig lidt ny, mere ny). <i>Store Bjærgdannelser</i> (Pyrenæerne, Alperne, Apenninerne, Karpaterne, Balkan, Kaukasus, Himalaya, Andesbjærgene), <i>Brud</i> med Hævninger og Sænkninger, <i>vulkansk</i> Virksomhed (Tyskland, Skaane, Grønland, Island, Færøerne, Hebriderne, Auvergne o. a. St. Brunkul. <i>En- og Tokimbladede</i> Planter har Overvægten over lavere Former. <i>Kæmpepattedyr</i> , især Hovdyr.
	Kvartær.	∴ Den fjerde Tid, deles i <i>Diluvium</i> eller <i>Istitid</i> og <i>Alluvium</i> eller <i>Nutid</i> . Navnene Diluvium (Vandflod) og Alluvium (op- eller nedskyldt Jord) skriver sig fra ældre Forestillinger om store Oversvømmelser. Istitid i Nordeuropa, Nordamerika, Alperne. Morænedannelser, Løss, Nutidsdannelser. Udenfor de isdækkede Egne et rigt udviklet Pattedyrliv (Mammut, uldhaaret Næsehorn, Hulebjørn, Urokse, Kæmpebjørt), Mennesket i Europa.

Efterskrift.

Østersø- og Vesterhavslande er paa Bindet betegnet som I. Jeg har dermed villet antyde, at Bogen i Aarets Løb vil blive efterfulgt af et andet Hefte indeholdende „Almindelig Geografi“, hvortil muligvis senere vil slutte sig et tredje, hvori en Gruppe andre Lande agtes behandlede.

De Herrer Kommunalærer *Krogsgaard* og Adjunkt *Norup*, der har vist mig den Venlighed at hjælpe mig med Korrekturen, og hvem jeg skylder adskillige gode Vink og Bemærkninger baade sproglige og reelle, bringes herved min bedste Tak.

Forf.
